

**ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

**PANTEION UNIVERSITY
OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ECONOMIC & REGIONAL DEVELOPMENT**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
"ΕΦΗΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ"
(APPLIED ECONOMICS AND REGIONAL DEVELOPMENT)
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ**

ΘΕΜΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ:

**ΑΝΑΘΕΩΡΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ
ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ:
ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΕΙΚΤΕΣ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ ΚΑΙ "
INCLUSIVENESS " ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ.**

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΦΟΙΤΗΤΗ: ΚΡΙΤΩΝ ΜΠΑΛΑΣΚΑΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ ΦΟΙΤΗΤΗ: 0815M048

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΕΠ/ΣΑ: κα. ΣΤΕΛΛΑ ΚΥΒΕΛΟΥ- ΧΙΩΤΙΝΗ (Αναπληρώτρια Καθηγήτρια)

Κος. ΨΥΧΑΡΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (Καθηγητής)

Κος. ΑΥΔΙΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ (Λέκτορας)

Αθήνα, Απρίλιος 2017

Περιεχόμενα

Υπεύθυνη δήλωση corywrite	4
Περίληψη	5
Λέξεις κλειδιά: φτώχεια, κοινωνικός αποκλεισμός, αστικός σχεδιασμός.....	5
Abstract.....	6
Key words: poverty, social exclusion, urban planning	6
Εισαγωγή	7
Acknowledgments.....	10
Μέρος I: Φτώχεια, Κοινωνικός Αποκλεισμός, Πόλη και Αστικός Σχεδιασμός.....	11
1. Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός.....	11
1.1 Ορισμός της Φτώχειας.....	11
1.2 Η Φτώχεια σε αριθμούς ανά τον κόσμο	11
1.3 Αίτια και Χαρακτηριστικά.....	15
1.4 Οικονομικές και Κοινωνικές Διαστάσεις της Φτώχειας.....	17
1.5 Ορισμός του Κοινωνικού Αποκλεισμού.....	19
1.6 Ευάλωτες και Ευπαθείς Κοινωνικά Ομάδες.....	22
1.7 Κοινωνικός Αποκλεισμός και Φτώχεια	27
1.8 Πολιτικές Καταπολέμησης	28
2. Αστικοποίηση, Αστική και Οικιστική Ανάπτυξη	31
2.1 Αστικοποίηση και Αστική Ανάπτυξη.....	31
2.2 Πολιτικές Οικιστικής Ανάπτυξης στην Ευρώπη.....	32
2.3 Πολιτικές Οικιστικής Ανάπτυξης στην Ελλάδα	34
2.4 Σύγχρονες Οικιστικές Προδιαγραφές.....	38
2.5 Σχεδιασμός Οικισμών: παραδείγματα από την Ελλάδα	40
Μέρος II: Η Εφαρμογή στο Δήμο Αθηναίων	42
3. Μελέτη Περίπτωσης: Η Πόλη των Αθηνών	42
3.1 Η πόλη των Αθηνών	42
3.2 Κοινωνική Κινητικότητα και Στεγαστικός Διαχωρισμός.....	42
3.3 Μεθοδολογία Έρευνας.....	43
3.3.1 Σκοπός και Στόχοι της Έρευνας.....	43
3.4 Στρατηγικές Πρόληψης και Αντιμετώπισης Κοινωνικού Αποκλεισμού.....	44
3.4.1 Κοινωνική Πολιτική Δήμου Αθηναίων.....	44
3.4.2 Κέντρο Υποδοχής & Αλληλεγγύης Δήμου Αθηναίων	46

3.4.3 Άλλα Προγράμματα και Δράσεις	47
Συζήτηση - Συμπεράσματα.....	50
Βιβλιογραφία	53
Ξενόγλωσση.....	53
Ελληνική.....	55
Παράρτημα Ι.....	58

Υπεύθυνη δήλωση copyright

Πνευματικά δικαιώματα Copyright © [Κρίτων Μπαλάσκας, 2017]

Η έγκριση της πτυχιακής εργασίας από το Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής ανάπτυξης του Πάντειου Πανεπιστήμιου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει απαραιτήτως την αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα.

Βεβαιώνεται ότι ο Κρίτων Μπαλάσκας είναι συγγραφέας αυτής της πτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια που προσφέρθηκε στην εκπόνησή της αναγνωρίζεται και αναφέρεται στο κείμενο. Επιπλέον, αναφέρονται όλες οι βιβλιογραφικές πηγές που αξιοποιήθηκαν, πρωτογενείς και δευτερογενείς, είτε η συμβολή τους παρατίθεται επακριβώς ως απόσπασμα είτε ως παράφραση.

Περίληψη

Η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί σημαντικό πρόβλημα στις αστικές περιοχές και εξαρτάται από τον τύπο της πόλης, της περιφέρειάς της και του κράτους μέλους στο οποίο ανήκει. Η δραματική εξάπλωση του αστικού χώρου, συνοδεύεται από την αύξηση των ανισοτήτων και της φτώχειας, προκαλώντας ταυτόχρονα ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού. Στις μέρες μας, φαίνεται να υπάρχουν προσεγγίσεις, οι οποίες δύναται να επιτρέψουν στις πόλεις να καταπολεμήσουν τον κοινωνικό αποκλεισμό μέσα από χωρικές, κοινωνικές και οικονομικές παρεμβάσεις. Μια ισχυρή διασύνδεση μεταξύ χωρικών, κοινωνικών και οικονομικών διαστάσεων της αστικής διαχείρισης μπορεί να αποτελέσει πραγματικά λύση στην αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και στην χώρα μας. Σκοπός της παρούσας εργασίας, είναι η αναζήτηση στρατηγικών για την αναθεώρηση του αστικού σχεδιασμού με τη σκοπό την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού που προκαλεί η φτώχεια. Συγκεκριμένα αναζητούνται στρατηγικές που αφορούν την περίπτωση της Αθήνας, μέσα από εκτενή βιβλιογραφική έρευνα και εμπειρική μελέτη περίπτωσης της πόλεως των Αθηνών μέσα από την ανασκόπηση βιβλιογραφικών πηγών, εκθέσεων και αναφορών- δεικτών.

Λέξεις κλειδιά: φτώχεια, κοινωνικός αποκλεισμός, αστικός σχεδιασμός

Abstract

Poverty and social exclusion consist a critical problem in urban areas and they are affected by the characteristics of the city, the county and the country where they are detected. The rapid expansion of urban space came up with increase in inequality and poverty that cause issues of social exclusion. Nowadays, there are a lot of approached that support that they can face social exclusion by using regional, social and financial interventions. A strong urban management policy with regional, social and financial parameters can bring a realistic solution for the problem of poverty and social exclusion in our country, too. The aim of this study is to detect strategies for the review of urban planning that take into consideration the elimination of social exclusion cause by poverty. More specifically, sought strategies for the case of Athens, through extensive literature research and empirical case study of the city of Athens through reviewing literature sources, reports and social indices.

Key words: poverty, social exclusion, urban planning

Εισαγωγή

Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Χωρικής Ανάπτυξης και Συνοχής- ESPON (www.espon.eu), στην Ευρώπη, η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός στις αστικές περιοχές δεν αποτελούν πρόσφατα φαινόμενα και ότι ορισμένες πόλεις έχουν επηρεαστεί σε διαφορετικό βαθμό σε σχέση με άλλες, ανάλογα με τον τύπο της πόλης, της περιφέρειάς της και του κράτους μέλους στο οποίο ανήκει. Στις μέρες μας ο κόσμος βρίσκεται σε μια σημαντική φάση της ιστορίας του, όπου μεταξύ των λοιπών συντελούμενων ανακατατάξεων λαμβάνει χώρα και η δραματική εξάπλωση του αστικού χώρου, η οποία οφείλεται στην ραγδαία απομάκρυνση από τη γεωργία και χάρη στην τριτογενεοποίηση της οικονομίας.

Με βάση στοιχεία ερευνών που βλέπουν το φως της δημοσιότητας καθημερινά, μέχρι το 2050, τέσσερα στα πέντε άτομα στην Ευρώπη θα ζούν σε αστικές περιοχές. Η εντεινόμενη αστικοποίηση, όπως προαναφέρθηκε αιτία και συνέπεια της οικονομικής ανάπτυξης, φαίνεται να προσφέρει τη δυνατότητα στους ανθρώπους να τους απαλλάξει από τη φτώχεια, παρέχοντάς τους νέες ευκαιρίες και αυξάνοντας τα εισοδηματικά επίπεδα. Παρ' όλα αυτά, τα οφέλη της αστικοποίησης δεν διαχέονται αποτελεσματικά με συνέπεια οι σημερινές πόλεις να χαρακτηρίζονται από αύξηση των ανισοτήτων, με αποτέλεσμα, η φτώχεια που παραδοσιακά θεωρείται κατά κύριο λόγο αγροτικό φαινόμενο, να αποτελεί σήμερα όλο και περισσότερο αστικό φαινόμενο. Απομακρυσμένες περιοχές, αραιοκατοικημένες ζώνες και νησιωτικές περιφέρειες εμφανίζουν παραδοσιακά σχετικά υψηλά ποσοστά ατόμων που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας. Από την άλλη πλευρά, οι πρωτεύουσες έχουν χαμηλότερα ποσοστά ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας τα οποία υπό την παρούσα οικονομική κρίση τείνουν να αυξηθούν προκαλώντας ταυτόχρονα ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού.

Σε πρόσφατη έκθεση της, η Παγκόσμια Τράπεζα (2015) αξιολόγησε και κατέγραψε τις προσεγγίσεις, οι οποίες δύνανται να επιτρέψουν στις πόλεις να καταπολεμήσουν τον κοινωνικό αποκλεισμό. Προτάσσει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση, με σκοπό να αντιμετωπίζονται όλες οι χωρικές (πρόσβαση στη γη, στην κατοικία και στις υποδομές), κοινωνικές (δικαιώματα και συμμετοχή) και οικονομικές (ευκαιρίες για όλους) πτυχές μιας πολεοδομίας που προκαλεί αποκλεισμούς και υπέρ της υποστήριξης των σχετικών τοπικών πρωτοβουλιών από τις εθνικές πολιτικές. Σύμφωνα με την ίδια έκθεση, οι φτωχοί των πόλεων συνήθως ζουν σε περιοχές αυθαιρέτων ή σε απομακρυσμένους χώρους ή χώρους με επικινδυνότητες που δεν διαθέτουν επαρκείς υποδομές και βασικές υπηρεσίες. Τα προβλήματα εκεί δεν περιορίζονται στην έλλειψη ύδρευσης και αξιοπρεπούς αποχέτευσης, στην πραγματικότητα η ζωή στα «slums» μπορεί συχνά να σημαίνει ότι τα παιδιά δεν έχουν καμιά πρόσβαση στην Εκπαίδευση. Παρόμοια προβλήματα υφίστανται και οι μετανάστες, κοινωνικό φαινόμενο σε έξαρση στις μέρες μας και στη χώρα μας, οι οποίοι αναγκάζονται να μετακινηθούν λόγω καταστροφών, συγκρούσεων ή πολέμων, ενώ φυσικά η πρόβλεψη για τους εκτοπισμένους πληθυσμούς σπάνια λαμβάνεται υπόψη στον αστικό σχεδιασμό.

Μια συνήθης πρακτική των τελευταίων είκοσι ετών ήταν η αναβάθμιση των παραγκουπόλεων. Αυτές οι αναβαθμίσεις, είχαν αναμφισβήτητα κάποια, συχνά περιορισμένα, οφέλη τοπικής σημασίας, αλλά σε κάθε περίπτωση τα αποτελέσματά τους στην πραγματική κοινωνική ένταξη στην κλίμακα της πόλης ήταν γενικά περιορισμένα. Μια άλλα τακτική προβλέπει την παροχή κοινωνικής κατοικίας η οποία παραμένει μια σημαντική λύση απέναντι στην ενδημική έλλειψη στέγης,

ωστόσο αποτελεί ένα μεγάλο ζήτημα το οποίο παρουσιάζει σημαντικές αδυναμίες. Αρχικά η δημοσιονομική λιτότητα εκμηδενίζει την κοινωνική κατοικία στις χώρες όπου επιβάλλεται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Ελλάδα, με την πλήρη κατάργηση του ΟΕΚ. Τέλος το γεγονός πως σε πολλές χώρες όσοι αποκτούν πρόσβαση σε κοινωνική στέγαση είναι «επίλεκτοι», συχνά στη βάση ενός καλά εγκατεστημένου πελατειακού συστήματος φαίνεται να συμβάλλει αρνητικά ως προς την ουσιαστική εφαρμογή της πρακτικής αυτής.

Ένα άλλο σημαντικό θέμα αφορά στην πολεοδομία, καθώς πολύ συχνά, οι πρακτικές της, δημιουργούν αποκλεισμούς. Θέτοντας ελάχιστα μεγέθη οικοπέδων διασφαλίζεται η κατασκευή λίγων κατοικιών σε περιορισμένης έκτασης γη, οι οποίες είναι κατά κανόνα μη προσιτές. Οι περιορισμοί στο κέντρο της πόλης στα ύψη των κτιρίων συμβάλλουν επίσης στον περιορισμό του διαθέσιμου χώρου, κλιμακώνουν τις αξίες των ακινήτων και απωθούν τους φτωχούς ακόμη περισσότερο από τις πλούσιες περιοχές και τις ευκαιρίες απασχόλησης. Οι αυξημένες δαπάνες των οικοδομικών αδειών είναι ασφαλώς ένα επιπλέον εμπόδιο για την απόκτηση στέγης από τα χαμηλά εισοδήματα. Η Παγκόσμια Τράπεζα (2013) υποστηρίζει ότι τα πολεοδομικά σχέδια θα πρέπει να συνδέονται με τις υποδομές, με τους φυσικούς πόρους και να λαμβάνουν υπόψη τους φυσικούς κινδύνους. Με βάση την παραπάνω θέση, η αναβάθμιση των φτωχογειτονιών, αφού έχουν ήδη σχηματιστεί, δεν αποτελεί επαρκή απάντηση στην αστική αυτή πρόκληση. Είναι απαραίτητος λοιπόν, ένας προληπτικός πολεοδομικός σχεδιασμός, καινοτόμος και χωρίς αποκλεισμούς zoning, διαχείριση των χρήσεων γης, ρύθμιση της ιδιοκτησίας της γης και ανάπτυξη μικτών χρήσεων.

Η λύση βρίσκεται στην ισχυρή διασύνδεση μεταξύ των χωρικών, κοινωνικών και οικονομικών διαστάσεων της αστικής διαχείρισης. Η πολεοδομία χρειάζεται μια ισχυρή σύνδεση με την οικονομική ανάπτυξη. Επιπλέον απαιτείται συνειδητοποίηση της σημασίας των μέσων διαβίωσης και μια βαθύτερη κατανόηση των πολλαπλών διαστάσεων του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και των θεσμών και διαδικασιών που οδηγούν και διαμορφώνουν τις αγορές γης και ακινήτων.

Είναι σημαντικό να συνειδητοποιήσουμε ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν περιορίζεται στις πόλεις του αναπτυσσόμενου κόσμου. Δεδομένου ότι το ένα τέταρτο των εργαζομένων στις ΗΠΑ κερδίζουν μισθούς επιπέδου φτώχειας, ενώ το χάσμα του πλούτου διευρύνεται ταχύτερα από το εισοδηματικό χάσμα, γίνεται φανερό ότι η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελούν κοινωνικά φαινόμενα που επηρεάζουν τις αστικές περιοχές σε ολόκληρο τον κόσμο και όχι μόνο τις πόλεις και τις περιφέρειες των χωρών που έχουν πληγεί από την οικονομική κρίση των τελευταίων ετών. Υπάρχουν ομάδες πληθυσμού σε αστικές περιοχές χωρών που ευημερούν, οι οποίες αντιμετωπίζουν φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού, παρόμοια με εκείνα των λιγότερο εύπορων χωρών. Η φτώχεια μπορεί επίσης να είναι ορατή σε αστικές περιοχές που δεν επηρεάζονται κατ' ανάγκη από την κρίση. Προκειμένου να προωθηθεί ένα αστικό μέλλον χωρίς αποκλεισμούς, οι δράσεις και πρωτοβουλίες στην κατεύθυνση της κοινωνικής ένταξης, πρέπει να σχεδιάζονται και να υλοποιούνται στη μικροκλίμακα, εστιάζοντας σε γειτονιές και περιοχές εντός των πόλεων (Κυβέλου, 2016).

Στη βάση των παραπάνω παραδοχών αναδύεται και ο σκοπός της παρούσας εργασίας, που δεν είναι άλλος από την αναζήτηση στρατηγικών για την αναθεώρηση του αστικού σχεδιασμού με τη σκοπό την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού που προκαλεί η φτώχεια. Περαιτέρω αναζητούνται στρατηγικές που αφορούν συγκεκριμένα την περίπτωση της Αθήνας. Για την επίτευξη του σκοπού της εργασίας πρόκειται να διεξαχθεί εκτενής έρευνα στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία, στο ελληνικό και ξένο επιστημονικό περιοδικό τύπο και τον παγκόσμιο δικτυακό ιστό. Εν

συνεχία θα ακολουθήσει η μελέτη περίπτωσης της πόλεως των Αθηνών μέσα από την ανασκόπηση βιβλιογραφικών πηγών, εκθέσεων και αναφορών- δεικτών.

Η εργασία διαμορφώνεται σε δύο μέρη θεωρητικό και πρακτικό. Πιο συγκεκριμένα στο:

- 1^ο κεφάλαιο: αναλύονται οι όροι της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού μέσα από αναφορές στους ορισμούς τους, τα αίτια και τα χαρακτηριστικά τους, την παράθεση στατιστικών δεδομένων και την αναφορά σε πολιτικές πρόληψης και αντιμετώπισης
- 2^ο κεφάλαιο: παρουσιάζεται η αστικοποίηση μέσα από αναφορές στην αστική και οικιστική ανάπτυξη. Αναφέρονται πολιτικές από την Ευρώπη και την Ελλάδα και περιγράφονται οι Νέες Πόλεις ανά τον κόσμο. Τέλος εξετάζεται η συμβολή του αστικού σχεδιασμού στην Πρόληψη της Φτώχειας και του Κοινωνικού Αποκλεισμού
- 3^ο κεφάλαιο: μελέτη περίπτωσης αναθεώρησης του αστικού σχεδιασμού για την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού, ως αποτέλεσμα της φτώχειας, στην Αθήνα. Αναφορά στην κοινωνική κινητικότητα, τον στεγαστικό και κοινωνικό διαχωρισμό και αναζήτηση στρατηγικών πρόληψης και αντιμετώπισης τους μέσα από τον αστικό σχεδιασμό.

Acknowledgments

Η παρούσα διπλωματική εργασία, αποτελεί το επισφράγισμα των μεταπτυχιακών σπουδών μου και το τέλος της φοιτητικής μου πορείας στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών (**ΕΦΗΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**) του Πάντειου Πανεπιστημίου.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες και την ευγνωμοσύνη μου στην καθηγήτριά μου (**κα. Στέλλα Κυβέλου - Χιωτίνη**) για την πολύτιμη βοήθειά της, το ενδιαφέρον αλλά και τον χρόνο που διέθεσε για την διεκπεραίωση της διπλωματικής μου εργασίας, αλλά και τους λοιπούς καθηγητές μου - μέλη της εξεταστικής επιτροπής.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω προς τον δήμο Αθηναίων για την συνεργασία τους, την συμμετοχή τους στην ερευνητική διαδικασία και το υλικό που απλόχερα μου προσέφεραν.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την οικογένεια μου για την αμέριστη συναισθηματική και υλική στήριξη που μου προσέφεραν τόσο κατά την διάρκεια των σπουδών μου, όσο και κατά την εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας.

Μέρος Ι: Φτώχεια, Κοινωνικός Αποκλεισμός, Πόλη και Αστικός Σχεδιασμός

1. Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός

1.1 Ορισμός της Φτώχειας

Η φτώχεια, ως όρος, χρησιμοποιείται για να περιγράψει σε γενικές γραμμές την οικονομική εκείνη κατάσταση η οποία χαρακτηρίζεται από έλλειψη επαρκών πόρων για την ικανοποίηση βασικών ανθρώπινων αναγκών. Οι βασικές ανάγκες μπορεί να διαφέρουν από άτομο σε άτομο και από χώρα σε χώρα. Για τον λόγο αυτό, η έννοια της φτώχειας επιδέχεται δύο περεταίρω ορισμούς- χαρακτηρισμούς και αναγνωρίζεται ως απόλυτη ή σχετική φτώχεια (Μπλέτα, 2013).

Σε κατάσταση **απόλυτης** φτώχειας χαρακτηρίζεται το ποσοστό εκείνο του πληθυσμού, το οποίο ζει με λιγότερο από ένα καθορισμένο ποσό χρημάτων την ημέρα. Η πιο γνωστή στατιστική του είδους, η οποία χρησιμοποιείται και από την Παγκόσμια Τράπεζα, αναφέρετε στο ποσοστό του πληθυσμού που ζει με λιγότερο από ένα δολάριο την ημέρα, σε τιμές του 1985. Σε θεωρητική επίπεδο, το βέλτιστο ποσοστό απόλυτης φτώχειας είναι το 0%, ενώ ο συγκεκριμένος ορισμός χρησιμοποιείται περισσότερο στις αναπτυσσόμενες χώρες (Μπλέτα, 2013).

Σε κατάσταση **σχετικής** φτώχειας ορίζεται το ποσοστό των ατόμων σε μια χώρα που ζουν με εισόδημα κατώτερο ενός συγκεκριμένου ποσοστού του διάμεσου εισοδήματος (συνήθως 50%) στην χώρα. Για παράδειγμα, αν το ποσοστό είναι 50% και το διάμεσο εισόδημα 10.000 δολάρια, ο δείκτης φτώχειας είναι ο αριθμός ατόμων που ζουν με λιγότερο από 5000 δολάρια ετησίως, διαιρεμένος δια τον συνολικό πληθυσμό. Όπως είναι λογικό, ο ορισμός του ποσοστού του διάμεσου εισοδήματος διαφέρει από χώρα σε χώρα. Ο ορισμός αυτός, είναι ο πιο διαδεδομένος στις στατιστικές των ανεπτυγμένων χωρών, όπου λανθασμένος, πολύ συχνά παρεξηγείται ως δείκτης απόλυτης φτώχειας (Μπλέτα, 2013).

Όπως αναφέρθηκε ήδη, στις αναπτυγμένες χώρες ένα άτομο κατηγοριοποιείται ως φτωχό όταν το εισόδημά του δεν επαρκεί για να του εξασφαλίσει ένα επίπεδο διαβίωσης συνεπές με τις συνήθειες και τα πρότυπα της συγκεκριμένης κοινωνίας στην οποία ζει. Γίνεται λοιπόν ολοφάνερο, πως η έννοια της σχετικής φτώχειας δέχεται την ύπαρξη τόσο των βιολογικών όσο και των κοινωνικών και πολιτιστικών αναγκών, οι οποίες μέχρι ένα βαθμό «ολοκληρώνουν» το άτομο και το καθιστούν ως ένα παραγωγικό μέλος της κοινωνίας. Συνεπώς, η σχετική θεώρηση της φτώχειας αναδεικνύει την οικονομική ανισότητα μεταξύ των μελών μιας κοινωνικής ομάδας, ενώ αντιθέτως η απόλυτη δίνει έμφαση στην οικονομική ανεπάρκεια (Μπλέτα, 2013).

Με βάση την έννοια της σχετικής φτώχειας και τον ορισμό της, η γραμμή της φτώχειας ορίζεται ως το 60% της διαμέσου¹ της κατανομής των εισοδημάτων για το σύνολο του πληθυσμού κάθε χώρας. Αφού οριστεί η γραμμή φτώχειας, είναι πλέον εύκολο να χαρακτηριστεί ένα άτομο ως «φτωχό», όταν το εισόδημά του είναι χαμηλότερο από το όριο της γραμμής φτώχειας και αντίστοιχα ως «μη φτωχό» αν το εισόδημά του είναι υψηλότερο από το όριο αυτό (Μπλέτα, 2013).

1.2 Η Φτώχεια σε αριθμούς ανά τον κόσμο

Σύμφωνα με το Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, η παρ' όλη την ποικιλία των ορισμών της φτώχειας, κοινός στόχος όλων των προσεγγίσεων

¹ Η διάμεσος τιμή αντιστοιχεί στο εισόδημα του «μεσαίου» ατόμου ή νοικοκυριού πάνω από το οποίο βρίσκεται το 50% του πληθυσμού, όσο δηλαδή και κάτω από αυτό

είναι ο εντοπισμός και χαρακτηρισμός των ατόμων και των νοικοκυριών τα οποία υστερούν χαρακτηριστικά σε διαθέσιμους χρηματικούς και μη πόρους, με αποτέλεσμα να μη μπορούν να συμμετέχουν κατά ανεκτό βαθμό στην κοινωνικό-οικονομική ζωή της κοινωνίας στην οποία ζουν. Η υστέρηση αυτή σημαίνει ότι η έννοια της φτώχειας συντίθεται τόσο από στοιχεία ποσοτικά -ανεπαρκείς χρηματικοί πόροι- όσο και ποιοτικά -ελλειπείς μη χρηματικοί πόροι (Alesina & Glaesre, 2009).

Συνεπώς, η ποσοτική διάσταση της φτώχειας σημαίνει την έλλειψη πόρων για τη διασφάλιση των όρων και προϋποθέσεων ενός ελάχιστου (ανεκτού) επιπέδου ζωής, ενώ από την άλλη πλευρά, η ποιοτική διάσταση της φτώχειας αναφέρεται στην αδυναμία πρόσβασης του ατόμου στις βασικές κοινωνικές πολιτικές, πολιτιστικές και επαγγελματικές ευκαιρίες μιας συγκεκριμένης κοινωνίας σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Η σύνθετη –ποσοτική και ποιοτική- έννοια της φτώχειας εμπεριέχει τόσο τα χαμηλά επίπεδα εισοδήματος και κατανάλωσης των ατόμων και των νοικοκυριών, όσο και τα χαμηλά επίπεδα υπηρεσιών υγείας, εκπαίδευσης και διατροφής των ατόμων αλλά και τους βαθμούς αδυναμίας και κοινωνικής μειονεξίας των φτωχών. Με βάση την παραδοχή του ποσοτικοποιοτικού χαρακτήρα της ευρύτερης έννοιας της φτώχειας, ο φτωχός στερείται όχι μόνο απλώς επαρκούς χρηματικού εισοδήματος, αλλά κυρίως βασικών δυνατοτήτων (World Development Report 2000- 2001, σ. 56).

Η αποδοχή της στενότερης ή της ευρύτερης έννοιας της φτώχειας, καθορίζει όχι μόνο τη διαδικασία διερεύνησης και εντοπισμού των μηχανισμών που παράγουν φτώχεια, αλλά και την εξειδίκευση των πλέον αποτελεσματικών, στην καταπολέμηση της φτώχειας, πολιτικών. Δεδομένης της διπλής ποσοτικής και ποιοτικής διάστασης της έννοιας της φτώχειας προκύπτει πρόβλημα σε σχέση με τη δυνατότητα σύνθετης μέτρησης αυτής. Πρόβλημα το οποίο πρακτικά είναι δυνατό να ξεπεραστεί, με τη διαδοχική μέτρηση των δύο πτυχών της φτώχειας (Alesina & Glaesre, 2009).

Σε ότι αφορά την μέτρηση της ποσοτικής διάστασης της φτώχειας, αυτή γίνεται: α) με βάση ένα ύψος εισοδήματος ή κατανάλωσης προς το οποίο συγκρίνεται το ανεκτό ύψος απόκλισης ώστε η, κάτω της ανεκτής, εισοδηματική απόκλιση, να θεωρείται ως φτώχεια και β) με συγκεκριμένους, εν συνεχεία, δείκτες που αποτυπώνουν τις επιπτώσεις και τα αίτια της έκτασης της φτώχειας (π.χ. δείκτης παιδικής θνησιμότητας, δείκτης αναλφαβητισμού ενηλίκων κ.λπ.). Στη διαδικασία μέτρησης της ποσοτικής διάστασης της φτώχειας και αποτίμησης της αποτελεσματικότητας μιας πολιτικής κατά της φτώχειας, είναι αναγκαίο να ακολουθηθούν τα εξής βήματα (Alesina & Glaesre, 2009):

1. Με δεδομένο το ύψος του κατά κεφαλήν ΑΕΠ του συγκεκριμένου κράτους, τίθενται οι επιδιωκόμενοι με την πολιτική κατά της φτώχειας αριθμητικοί στόχοι βελτίωσης των δεικτών τόσο της φτώχειας όσο και των επιπτώσεών της. Η συνάρτηση της έκτασης της φτώχειας με το ύψος του εθνικού εισοδήματος δεν επιτρέπεται να αποκρύψει ότι υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που επιδρούν στην έκταση της φτώχειας.
2. Μέτρηση των αντίστοιχων πραγματικών δεικτών της φτώχειας και των επιπτώσεων αυτής –για παράδειγμα παιδική θνησιμότητα, αναλφαβητισμός ενηλίκων, κ.ά.- και ακολουθεί σύγκριση με τους τεθέντες και προσδοκώμενους αντίστοιχους στόχους. Το αποτέλεσμα της σύγκρισης αυτής εκφράζει το συνολικό βαθμό επιτυχίας της εθνικής κατά της φτώχειας πολιτικής με βάση το δεδομένο ύψος εθνικού εισοδήματος.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, επισημαίνεται πως η μέτρηση της έκτασης της φτώχειας είναι σχετική αφού αποτελεί σύγκριση με συγκεκριμένο επιλεγμένο ύψος εισοδήματος και έχει χαρακτήρα έμφασης στο στοιχείο της οικονομικής ανισότητας.

Επιπλέον, η μέτρηση της έντασης ή του βάθους της φτώχειας έχει απόλυτο χαρακτήρα αφού ως βάση των υπολογισμών της δέχεται το απαιτούμενο ελάχιστο ύψος των δαπανών διαβίωσης με συνέπεια να δίδεται έμφαση στο στοιχείο της οικονομικής ανεπάρκειας (Alesina & Glaesre, 2009).

Οι μετρήσεις της φτώχειας στο πλαίσιο της Ε.Ε. το 1993 αποκαλύπτουν με βάση τον ορισμό της γραμμής φτώχειας στο 50% του μέσου χρηματικού καθαρού ισοδύναμου εισοδήματος κατά κεφαλήν ενήλικα στις επί μέρους χώρες, στην Ε-12, διαβιούσαν 57.162.000 άτομα (εκ των οποίων τα 13.292.000 ήταν παιδιά κάτω των 16 ετών) σε 22.825.000 νοικοκυριά των οποίων τα συνολικά (κατά νοικοκυριό) εισοδήματα ευρίσκονταν κάτω από τη γραμμή φτώχειας. Σε σύγκριση με τα αντίστοιχα συνολικά μεγέθη, διαπιστώνεται ότι, για το σύνολο της Ε-12, το 17% των νοικοκυριών βρίσκονται κάτω από τα όρια της φτώχειας και ότι σε αυτά διαβιεί το 17% του συνολικού ευρωπαϊκού πληθυσμού και το 20% των παιδιών κάτω των 16 ετών (Πίν. 1). Σύμφωνα με τον Πίν. 1, στην Ελλάδα, το 1993 καταγράφηκαν 872.000 νοικοκυριά (24% του συνόλου) με εισόδημα κάτω της γραμμής της φτώχειας, κάτω δηλαδή του 50% του μέσου ελληνικού καθαρού χρηματικού ισοδύναμου, κατά κεφαλήν ενήλικα, εισοδήματος. Στα νοικοκυριά αυτά ζούσαν 2.258.000 άτομα (22% του συνόλου), εκ των οποίων οι 380.000 ήταν παιδιά κάτω των 16 ετών (19% του συνόλου).

Πίνακας 1: Έκταση της φτώχειας στην ΕΕ το 1993 (σε χιλιάδες)

Χώρα	Νοικοκυριά κάτω από τη γραμμή της φτώχειας Αριθμός	% χώρας	Άτομα που ζουν στα νοικοκυριά αυτά Αριθμός	% χώρας	Παιδιά που ζουν στα νοικοκυριά αυτά Αριθμός	% χώρας
Βέλγιο	508	13	1.289	13	302	15
Δανία	216	9	318	6	42	5
Γερμανία	4.515	13	9.099	11	1.888	13
Ελλάδα	872	24	2.258	22	380	19
Ισπανία	2.272	19	7.631	20	1.730	25
Γαλλία	3.523	16	7.591	14	1.487	12
Ιρλανδία	238	21	759	21	322	28
Ιταλία	3429	18	10.895	20	2.245	24
Λουξεμβούργο	22	14	60	15	18	23
Ολλανδία	842	14	1.919	13	443	16
Πορτογαλία	915	29	2.537	26	577	27
Η. Βασίλειο	5.474	23	12.805	22	3.859	32
Ε.Ε. 12	22.825	17	57.162	17	13.292	20

Πηγή: Eurostat², 1997

² Η ευρεία έννοια της φτώχειας έχει δοθεί από το τρίτο πρόγραμμα κατά της φτώχειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τη διακήρυξη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 19 Δεκεμβρίου 1984. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό: «Ως φτωχοί λογίζονται τα πρόσωπα, οι οικογένειες ή οι ομάδες προσώπων που

Οι παραπάνω μετρήσεις αν και πολύ σημαντικές καθώς δείχνουν τις περιοχές όπου κινείται η φτώχεια, δεν απεικονίζουν με απόλυτη ακρίβεια, την πραγματικότητα επειδή αγνοούν την εντός των νοικοκυριών εισοδηματική διανομή που σημαίνει ότι αδυνατούν να καταγράψουν: α) όσοι από τους διαβιούντες σε νοικοκυριά με εισοδήματα κάτω του ορίου της φτώχειας, δεν είναι φτωχοί αφού τα προσωπικά τους συνολικά εισοδήματα υπερβαίνουν τα όρια της φτώχειας, και β) πόσοι από τους διαβιούντες σε νοικοκυριά με εισοδήματα άνω του ορίου της φτώχειας είναι οι ίδιοι φτωχοί, αφού τα προσωπικά τους συνολικά εισοδήματα υπολείπονται των ορίων της φτώχειας.

Δεδομένου ότι οι συσχετισμοί γίνονται με βάση τις επί μέρους χώρες- μέλη και οι μετρήσεις αναφέρονται κατά χώρα, προκύπτει ότι όσο πιο πλούσια είναι μια χώρα (και συνεπώς όσο ψηλότερα είναι τα χρηματικά της εισοδήματα) τόσο πιο ψηλό είναι το όριο της φτώχειας σε αυτήν. Η διαπίστωση του χαμηλού χρηματικού εισοδήματος των φτωχών δεν αντανακλά απ' εαυτής τις πολιτιστικές και κοινωνικές διαστάσεις της φτώχειας, για αυτό και μπορεί να θεωρηθεί βάσιμα ένας λογικός και αξιόπιστος εναλλακτικός τρόπος υπολογισμού της φτώχειας που αποκαθιστά αλλά και υποδηλοί και τις ελλείπουσες μη ποσοτικές διαστάσεις της.

Τα τελευταία χρόνια παρουσιάζεται καθημερινά επιδείνωση στη θέση του πληθυσμού με το χαμηλότερο εισόδημα. Σύμφωνα με προηγούμενες μετρήσεις, το 2014 έδειξαν ότι το πιο εύπορο τμήμα του πληθυσμού της χώρα μας είχε εισόδημα υψηλότερο κατά 6 φορές σε σχέση με το πιο φτωχό (6,1 για το 2006, 5,8 για το 2005), ενώ η αναλογία αυτή αντιστοιχεί, το 2014, σε 4,8 για την ΕΕ25 και σε 4,9 για την ΕΕ15. Ταυτόχρονα, η Ελλάδα εντάσσεται στην ομάδα των χωρών- μελών της ΕΕ με τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας, καθώς, το 2014 το 20% του πληθυσμού της διέμενε σε νοικοκυριά με ετήσιο εισόδημα χαμηλότερο από το όριο φτώχειας (έναντι 16% στην ΕΕ25 και 17% στην ΕΕ15). Το ποσοστό αυτό είχε από το 2004 έως και το 2006 αυξητικές τάσεις στην χώρα μας, ενώ μια μικρή μείωση καταγράφηκε από το 2006 στο 2014 (20% το 2014, 21% το 2006, 19,6% το 2005 και 20% το 2004).

Οι ηλικιωμένοι (> 65 ετών) και τα παιδιά (0- 17 ετών) αποτελούν τις πλέον θιγόμενες ομάδες, καθώς το 23% του πληθυσμού τους τοποθετήθηκε το 2014 χαμηλότερα από το όριο φτώχειας. Ωστόσο το ποσοστό των φτωχών ηλικιωμένων παρουσιάζει σταδιακή μείωση τα τελευταία έτη (26% το 2006, 27,9% το 2005, 28,1% το 2004, 29,5% το 2003), γεγονός που πιθανόν να οφείλεται στις προόδους που είχαν επιτευχθεί με την εισοδηματική ενίσχυση της ομάδας αυτής (ΕΚΑΣ, αυξήσεις κύριων και επικουρικών συντάξεων, των συντάξεων ΟΓΑ κλπ). Ως προς τα παιδιά, το ποσοστό φτώχειας παρέμεινε σταθερό το 2006 και 2014. Το φύλο εξακολουθεί να είναι επιβαρυντικός παράγοντας σε όλες τις ηλικιακές ομάδες για τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Το 2014, τα ποσοστά φτώχειας για τις γυναίκες και τους άνδρες ανέρχονται στην Ελλάδα σε 21% και 20% αντίστοιχα (σαφώς υψηλότερα από τους αντίστοιχους ευρωπαϊκούς μέσους, 15% για τους άνδρες και 17% για τις γυναίκες για την ΕΕ15).

διαθέτουν τόσο περιορισμένα μέσα (υλικά, πολιτιστικά και κοινωνικά) ώστε αποκλείονται από τον ελάχιστο ανεκτό τρόπο ζωής στις χώρες που ζουν». Λόγω του ότι ο ορισμός αυτός δεν είναι δυνατόν να μετρηθεί αριθμητικά στην ολότητα των στοιχείων που περικλείει, η EUROSTAT μετασκέυασε την έννοια της φτώχειας σ' έναν "ορισμό εργασίας", συμβατικού χαρακτήρα. «Ως γραμμή φτώχειας θα πρέπει να ληφθεί το 50% ενός αριθμητικού όρου που θα σημαίνει κατανάλωση, δαπάνη ή εισόδημα». Με βάση αυτόν τον ορισμό, ως γραμμή φτώχειας ορίζεται το 60% του αριθμητικού μέσου του ισοδύναμου κατά κεφαλήν ενήλικα καθαρού χρηματικού εισοδήματος με βάση τη χώρα μέτρησης. Όσα νοικοκυριά συγκεντρώνουν εισοδήματα κάτω της γραμμής φτώχειας κατατάσσονται στα φτωχά νοικοκυριά.

1.3 Αίτια και Χαρακτηριστικά

Η φτώχεια, αποτέλεσμα της σύγκρισης της οικονομικής κατάστασης μεταξύ των κατοίκων μιας χώρας, υπήρχε, υπάρχει και δυστυχώς θα υπάρχει σε κάθε κοινωνία και σε κάθε εποχή. Ωστόσο, η έκτασή της, η ένταση των συνεπειών της, η ευκολία υπαγωγής ενός ατόμου σε κατάσταση φτώχειας και η δυσκολία απεμπλοκής του από αυτήν είναι πτυχές του φαινομένου που διαφέρουν από κοινωνία σε κοινωνία και από εποχή σε εποχή. Τα γενικότερα αίτια της φτώχειας, με έμφαση στην ελληνική πραγματικότητα, θα μπορούσαν να ειπωθούν ως εξής (Καράγιωργας, κ.ά., 1999):

i. Ενδογενείς αιτιώδεις παράγοντες

Ανεργία: είναι κοινά παραδεκτό ότι κύριο αίτιο της φτώχειας αποτελεί η ανεργία στις σύγχρονες κοινωνίες. Το ζητούμενο της αναδιάρθρωσης των παραγωγικών δομών παγκοσμίως, λόγω της τεχνολογικής προόδου καθώς και οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού των διαρθρωτικών γνωρισμάτων της ελληνικής οικονομίας, μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης της αγοράς, δυστυχώς δε συνοδεύθηκε από έγκαιρη μέριμνα για την άρση των συνεπειών που αυτή θα έχει στην απασχόληση. Αρχικά η εκπαίδευση, τόσο σε σχολικό όσο και σε πανεπιστημιακό επίπεδο δεν αναδιοργανώθηκαν έγκαιρα ώστε να αντιμετωπίσουν τις επερχόμενες αλλαγές στην αγορά εργασίας. Επιπλέον, η επαγγελματική κατάρτιση μετά την είσοδο των νέων στην παραγωγική ηλικία, δεν έχει κατορθώσει ακόμη, παρά τα όποια βήματα έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια, να δώσει απάντηση στο οξύ πρόβλημα αναπροσανατολισμού του εργατικού δυναμικού της χώρας. Επίσης, πρέπει να τονιστεί η ανισότητα της πρόσβασης στο εκπαιδευτικό σύστημα δεν έχει εξαλειφθεί ακόμα και στις μέρες μας, με αποτέλεσμα την όξυνση της απειλής της ανεργίας.

Οικογένεια: η αντιμετώπιση της φτώχειας γίνεται δυσχερέστερη καθώς έχει αλλάξει η δομή της οικογένειας και έχει δυσχερανθεί η επιτέλεση της αλληλοϋποστηρικτικής λειτουργίας της. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των οικογενειών σήμερα είναι οι πυρηνικές (γονείς και τέκνα), και οι μονο- γονεϊκές. Επιπλέον και η αύξηση της κινητικότητας του πληθυσμού μετά την είσοδό του σε παραγωγική ηλικία, μειώνει τη δυνατότητα στήριξης από τους γονείς προς τα ενήλικα τέκνα αλλά και αντιστρόφως.

Αστικά κέντρα: η συγκέντρωση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα άρχισε να έχει ορατές αρνητικές επιπτώσεις ως προς τη φτώχεια ήδη από την περίοδο 1950-80. Σήμερα, η προσφορά θέσεων εργασίας - και ιδιαίτερα σε θέσεις χαμηλής ή μηδενικής ειδίκευσης - στα αστικά κέντρα είναι αντιστρόφως ανάλογη της αύξησης του εργατικού δυναμικού, η διαβίωση των ανέργων σε αστικά κέντρα καθιστά πιο επώδυνες τις συνέπειες της φτώχειας, καθώς στην ύπαιθρο συνήθως ήταν εξασφαλισμένα τα στοιχειώδη μέσα διαβίωσης (όπως στέγη και διατροφή).

Σύστημα Κοινωνικής Πρόνοιας: ένα τέτοιο σύστημα δεν αναπτύχθηκε κατά τρόπο ολοκληρωμένο έγκαιρα στη χώρα μας. Το πρόβλημα δεν εντοπίζεται απλώς στο ύψος των διατιθέμενων κονδυλίων αλλά πιο πολύ στον τρόπο διάθεσης αυτών. Επίσης, το διοικητικό κόστος της κοινωνικής πολιτικής είναι δυσανάλογα μεγάλο με αποτέλεσμα σημαντικό μέρος των πόρων να μη φθάνει ποτέ στους πραγματικούς αποδέκτες τους, που είναι, μεταξύ άλλων, και οι φτωχοί.

Κοινωνική ασφάλιση: εδώ εντοπίζεται μία σημαντική κατηγορία φτωχών: οι ηλικιωμένοι, είτε ανασφάλιστοι είτε χαμηλο- συνταξιούχοι. Η χρόνια έλλειψη ασφαλιστικής συνείδησης και η συνακόλουθη εισφοροδιαφυγή είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτής της κατηγορίας. Ιδιαίτερα στο χώρο των ελεύθερων επαγγελματιών και βιοτεχνών, η, επί δεκαετίες, μη καταβολή εισφορών ή η υπαγωγή σε χαμηλές και

σαφώς ανεπαρκείς ασφαλιστικές κατηγορίες συνέβαλε στο σημερινό φαινόμενο να υπάρχει σημαντικό ποσοστό φτωχών μεταξύ των ηλικιωμένων.

Φορολογικό σύστημα: το οποίο θεωρητικά αποτελεί, με την προοδευτικότητα της κλίμακας του φόρου εισοδήματος, τον κατ' εξοχήν μοχλό άντλησης πόρων από τις ευπορότερες ομάδες του πληθυσμού προκειμένου να ενισχυθούν οι ασθενέστερες ομάδες, δεν επιτελεί ικανοποιητικά τον αναδιανεμητικό του ρόλο. Αυτό συμβαίνει γιατί βασίζεται πολύ στην έμμεση φορολογία και επιπλέον δεν υπεισέρχεται στον χώρο της παραοικονομίας, με αποτέλεσμα να μη συλλέγονται οι πόροι που αντιστοιχούν στο ρεαλιστικά παραγόμενο εθνικό προϊόν.

Οικονομικές δραστηριότητες και κράτος: το χρηματο-πιστωτικό σύστημα στην Ελλάδα, δεν επέλεξε στον επιθυμητό βαθμό τον αναπτυξιακό του ρόλο καθώς τα δάνεια συχνά δίνονταν με κριτήρια μη αναπτυξιακά. Κατά παρόμοιο τρόπο σπαταλήθηκαν οι σημαντικοί πόροι του Σχεδίου Μάρσαλ.

ii. Εξωγενείς αιτιώδεις παράγοντες

Μετανάστευση: έχει παρατηρηθεί σημαντική μείωση της μετανάστευσης των ανέργων και εν γένει των φτωχών Ελλήνων προς το εξωτερικό. Οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις σε χώρες που παραδοσιακά απορροφούσαν μεγάλο ποσοστό οικονομικών μεταναστών από την Ελλάδα (Γερμανία, Βέλγιο, Αυστραλία κ.λπ.) έχουν σαφώς μειώσει τις προοπτικές μιας οικονομικά αποδοτικής μετανάστευσης στις χώρες αυτές, με αποτέλεσμα να έχει εκλείψει η ασφαλιστική δικλείδα που στις πρώτες μεταπολεμικές περιόδους (αλλά και παλαιότερα) μείωνε την ανεργία και τη φτώχεια στην Ελλάδα.

Μετανάστες: αντιστρόφως, υπάρχει μεγάλη αύξηση της εισροής των οικονομικών μεταναστών προς την Ελλάδα οι οποίοι έρχονται συνήθως χωρίς να έχουν εκ των προτέρων διασφαλίσει εργασία και στέγη με αποτέλεσμα να προστίθενται και αυτοί στα φτωχά στρώματα του πληθυσμού και σε ορισμένα επαγγέλματα να δρουν ανταγωνιστικά προς αυτά ως προς την εύρεση εργασίας και τη διαμόρφωση των όρων εργασίας και αμοιβής.

Ένας από τους κύριους παράγοντες που επηρεάζουν την οικονομική κατάσταση των ατόμων -επομένως και τη φτώχεια- είναι το μέγεθος και η σύνθεση του νοικοκυριού. Τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΕ των 25 τα νοικοκυριά με παιδιά έχουν υψηλότερα ποσοστά φτώχειας συγκρινόμενα με αυτά χωρίς παιδιά. Ειδικότερα, για το 2014, τα ποσοστά αυτά ανέρχονται στην Ελλάδα σε 23% για τα πρώτα και σε 18% για τα δεύτερα (17% έναντι 15% για την ΕΕ των 25 και 17% έναντι 16% για την ΕΕ των 15 αντίστοιχα) και είναι υψηλότερα από τα αντίστοιχα ποσοστά στο συνολικό πληθυσμό (20% στην Ελλάδα, 16% στην ΕΕ 25 και 17% στην ΕΕ 15). Ταυτόχρονα, τόσο στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες όσο και στην Ελλάδα, οι μονογονεϊκές και οι πολύτεκνες οικογένειες έχουν σημαντικά υψηλότερα ποσοστά φτώχειας από το μέσο εθνικό όρο, αν και, ακόμη και στην «τυπική» μορφή ελληνικής οικογένειας που αποτελείται από δύο ενήλικες και δύο παιδιά, καταγράφονται υψηλότερα ποσοστά φτώχειας από ότι στον συνολικό πληθυσμό (22% έναντι 20% το 2014).

Η κατανομή των φτωχών ανά τύπο νοικοκυριού διαφοροποιείται μεταξύ των χωρών- μελών της ΕΕ. Το γεγονός ότι σε κάποιες ευρωπαϊκές χώρες υπάρχει υψηλό ποσοστό μονογονεϊκών νοικοκυριών (ή ακόμη πολύτεκνων νοικοκυριών) δεν οδηγεί απαραίτητα σε υψηλά ποσοστά κάτω από το όριο της φτώχειας στις ομάδες αυτές όταν η αγορά εργασίας και οι κοινωνικές πολιτικές είναι επαρκώς υποστηρικτικές. Στην Ελλάδα όμως, ενώ το ποσοστό των μονογονεϊκών στο σύνολο των οικογενειών είναι σχετικά χαμηλό -3%- και πολύ χαμηλότερο από εκείνο άλλων ευρωπαϊκών χωρών (8-10% στις Σκανδιναβικές χώρες, στην Ιρλανδία και στο Ηνωμένο Βασίλειο),

παρόλα αυτά το 33% των οικογενειών αυτών το 2014 βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας (στις Σκανδιναβικές χώρες το αντίστοιχο ποσοστό κυμαίνεται από 5-8%). Καθοριστικός παράγοντας φυσικά για τη διαμόρφωση της φτώχειας σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες παραμένει η θέση στην αγορά εργασίας των μελών των νοικοκυριών.

Η απασχόληση αποτελεί ένα αποτελεσματικό μέσο για να προστατευτεί ένα άτομο από τη φτώχεια, αν και δεν αποτελεί πάντοτε επαρκή προϋπόθεση για να το απομακρύνει από αυτή. Στη χώρα μας το ποσοστό των ατόμων που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας εξακολουθεί να είναι σχετικά υψηλό ακόμη και για εκείνα που εργάζονται, ενώ η έλλειψη εργασίας αποτελεί τον κύριο παράγοντα κινδύνου φτώχειας για τα νοικοκυριά με παιδιά. Επιπλέον η «φτώχεια στην εργασία» παραμένει η κύρια αιτία για τα νοικοκυριά με χαμηλό εισόδημα. Η φτώχεια αυτή συνδέεται αφενός με τις χαμηλές αμοιβές, τη χαμηλή ειδίκευση και την προσωρινή (και συχνά μερική απασχόληση) αφετέρου με τα λοιπά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών στα οποία ανήκουν οι εργαζόμενοι (όπως ο αριθμός των εξαρτώμενων ατόμων και η ένταση εργασίας του νοικοκυριού). Η ικανότητα όμως των μελών ενός νοικοκυριού να έχουν επαρκές εισόδημα από την εργασία τους εξαρτάται τόσο από το επίπεδο των αποδοχών τους, τον αριθμό των μελών του νοικοκυριού που εργάζονται, όσο και από το τύπο της απασχόλησης (πλήρης ή μερική, σε ετήσια βάση ή για μερικούς μήνες), ενώ, η συμμετοχή στην αγορά εργασίας εξαρτάται από τον συνδυασμό αποτελεσματικών ενεργητικών πολιτικών και την παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών.

1.4 Οικονομικές και Κοινωνικές Διαστάσεις της Φτώχειας

Παραπάνω αναλύσαμε διεξοδικά το φαινόμενο της φτώχειας. Οι συνέπειες της είναι δυνατόν να ενταχθούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες: α) εκείνες που αφορούν τους ίδιους τους φτωχούς και β) εκείνες για το κοινωνικό σύνολο και την οικονομία μιας χώρας (Καράγιωργας, κ.ά., 1999).

Οι συνέπειες για τους ίδιους τους φτωχούς είναι προφανείς και ευθέως ανάλογες προς το χρόνο που κάποιος βρίσκεται σε κατάσταση φτώχειας η οποία δημιουργεί αλυσιδωτές αρνητικές αντιδράσεις στη ψυχολογία των πληττομένων. Ο φτωχός δεν δύναται να συντηρήσει τον εαυτό του και την οικογένειά, δεν έχει την δυνατότητα να απολαύσει εκείνα τα υλικά και πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν κτήμα για το μέσο άνθρωπο στη σύγχρονη κοινωνία. Στη ζωή του και στις σχέσεις του με τον οικογενειακό, φιλικό και κοινωνικό του περίγυρο κυριαρχεί το αίσθημα της ανασφάλειας. Η μείωση της αυτοεκτίμησης - απόρροια της παρατεταμένης φτώχειας και ταυτόχρονα αίτιο παράτασης της φτώχειας καθώς σιγά-σιγά μειώνεται η δυνατότητα απόδρασης από την κατάσταση αυτή και σταδιακά ο φτωχός χάνει κάθε επαφή με την παραγωγική διαδικασία αλλά και τα θεμελιώδη δικαιώματά του (αποκλεισμός από το δικαίωμα για μόρφωση, για αξιοπρεπή στέγαση, πρόσβαση στην κοινωνική προστασία, την περίθαλψη κ.α.- έχει σαν αποτέλεσμα την μείωση της δυνατότητας του για δυναμική παρέμβαση στα πράγματα, στην αυτενέργειά του και στην αισιοδοξία του για να βάλει στόχους προκειμένου να βελτιώσει το μέλλον του (Καράγιωργας, κ.ά., 1999).

Συνέπειες από την φτώχεια αντιμετωπίζει και η οικογένεια του φτωχού. Τα παιδιά έχουν λιγότερες δυνατότητες μόρφωσης γεγονός που συνεπάγεται, ότι τα άτομα ξεκινούν από δυσμενέστερη σε σχέση με τους συνομηλίκους τους θέση την προσπάθεια για επαγγελματική αποκατάσταση. Επιπλέον ορατές είναι και οι συνέπειες για την υγεία των φτωχών και των οικογενειών τους. Η ανεργία επιτείνει τις συνέπειες της φτώχειας. Σε περίπτωση παρατεταμένης διαβίωσης σε μία τέτοια

κατάσταση, χάνεται μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας η εργασιοκεντρική θεώρηση της κοινωνίας και της ζωής καθώς η εργασία δεν αποτελεί πλέον το βασικό τρόπο βιοπορισμού και συνεπώς αναζητούνται εναλλακτικές μέθοδοι που δεν κινούνται στο πλαίσιο της νομιμότητας. Οι αντικειμενικές συνθήκες φτώχειας επιτείνονται και από την υποκειμενική αντίληψη της φτώχειας που πολλές φορές -και ιδιαίτερα σε ορισμένες ομάδες του πληθυσμού όπως οι ηλικιωμένοι- είναι μεγαλύτερη από ότι δικαιολογεί η οικονομική κατάσταση του φτωχού. Ως αποτέλεσμα, οι φτωχοί δυσκολεύονται ακόμη περισσότερο να βρουν διέξοδο από την κατάστασή τους καθώς "παραιτούνται" ψυχολογικά από τη ζωή (Καράγιωργας, κ.ά., 1999).

Οι συνέπειες της φτώχειας δεν περιορίζονται μόνο στους φτωχούς αλλά διαπερνούν το σύνολο της οικονομίας και της κοινωνίας. Αρχικά, σε οικονομικό επίπεδο απομακρύνεται από την αγορά εργασίας ένα σημαντικό τμήμα του ενεργού πληθυσμού με αποτέλεσμα να μην αξιοποιείται το σύνολο του παραγωγικού δυναμικού μιας χώρας. Ακόμη και όσοι, όντας φτωχοί, επιχειρούν να ανεύρουν εργασία και να απεμπλακούν από τη φτώχεια, αναγκάζονται συχνά να αποδεχθούν εργασία που δεν αντιστοιχεί στις ικανότητές και τα ενδιαφέροντά τους με ότι αυτό συνεπάγεται για την αποδοτικότητά τους κατά την εργασία. Ακόμα, το φάσμα της ανεργίας και κατ' επέκταση της φτώχειας μειώνει τη διαπραγματευτική δύναμη όσων ήδη έχουν εργασία και περιορίζει στην πράξη την αποτελεσματική άσκηση δικαιωμάτων που αποκτήθηκαν πολλές δεκαετίες πριν. Σε δημοσιονομικό επίπεδο, η φτώχεια, δεδομένου ότι δεν υπάρχει εισόδημα για να φορολογηθεί, στερεί από το Κράτος έσοδα και ταυτόχρονα το υποχρεώνει να διαθέτει σημαντικό ποσοστό του προϋπολογισμού σε μία επιδοματική πολιτική με σημαντικό διοικητικό κόστος και αμφίβολα αποτελέσματα ως προς την προοπτική εξόδου των φτωχών από τη φτώχεια τους (Καράγιωργας, κ.ά., 1999).

Η παρατεταμένη φτώχεια δεν έχει μόνο οικονομικές επιπτώσεις. Είναι πλέον αποδεδειγμένο πως αποκόπτει τους φτωχούς και από τον ίδιο τον κοινωνικό κορμό μιας χώρας. Με τη σειρά της, η μη συμμετοχή στις κοινές αξίες μιας κοινωνίας έχει άμεσες επιπτώσεις στην πολιτική διαδικασία καθώς αποκόπονται από αυτήν οι φτωχοί. Σε συνθήκες φτώχειας, η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων που προβλέπονται από το Σύνταγμα είναι δυσχερής έως αδύνατη και ο φτωχός στερείται κινήτρων για συμμετοχή στην πολιτική διαδικασία. Το αποτέλεσμα είναι να τίθεται σε αμφισβήτηση η δημοκρατική νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος, καθώς σημαντικό τμήμα του πληθυσμού δεν μετέχει σε αυτό. Ο αποκλεισμός των φτωχών από την πολιτική διαδικασία δεν αφορά μόνο τον ίδιο, αλλά έχει δυσμενείς συνέπειες και για όσους βρίσκονται στα λοιπά στρώματα της κοινωνίας, καθώς ο περιορισμός της πολιτικής διαδικασίας στα μεσαία και πλούσια κοινωνικά στρώματα ανατρέπει τις λεπτές ισορροπίες του πολιτικού συστήματος και επιτρέπει στις οικονομικά ισχυρότερες ομάδες -που αποτελούν μικρό τμήμα του πληθυσμού- να έχουν δυσανάλογα μεγάλη επιρροή στο πολιτικό γίγνεσθαι. Το αποτέλεσμα είναι, η φτώχεια να οδηγεί τελικά στη σχετικοποίηση της ίδιας της Δημοκρατίας (Καράγιωργας, κ.ά., 1999).

Γίνεται λοιπόν φανερό πως η φτώχεια αποτελεί εν δυνάμει κίνδυνο και για την κοινωνική ομαλότητα. Ο αποκλεισμός των φτωχών από την πολιτική και κοινωνική διαδικασία συνοδεύεται σήμερα από παθητικοποίηση, κατάσταση η οποία δεν είναι βέβαιο ότι θα συνεχισθεί και στο διηνεκές, καθώς σ σχηματιζόμενη στο φτωχό πεπαιθση ότι το παρόν σύστημα δεν είναι σε θέση να δώσει διέξοδο στο βιοποριστικό του πρόβλημα μπορεί να οδηγήσει μακροπρόθεσμα σε συλλογικές μορφές κοινωνικής αντίδρασης που να κινούνται εκτός των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών, αρχής γενομένης σε ατομικό επίπεδο από μορφές

παραβατικότητα που φθάνουν μέχρι και την εγκληματικότητα (Καράγιωργας, κ.ά., 1999).

Η αντιμετώπιση της φτώχειας απασχολεί ολοένα και περισσότερο τις Δυτικές χώρες, στις οποίες η παγκοσμιοποίηση έφερε μεγάλες ανατροπές σε πολλούς τομείς και κυρίως σε κοινωνικές πολιτικές. Επίσης, η εγκληματικότητα, η οποία συνδέεται με τη φτώχεια και τη μετανάστευση έχει λάβει σημαντικές διαστάσεις. Στην Ελλάδα, τα θέματα φτώχειας την τελευταία περίπου 20ετία που η χώρα μαστίζεται από την οικονομική κρίση, είναι καθημερινό αντικείμενο συζήτησης τόσο στον Τύπο όσο και από τους αρμόδιους για την οικονομική και κοινωνική πολιτική, ενώ έχει αποτελέσει αντικείμενο έντονων αντιπαραθέσεων στις τελευταίες εκλογικές αναμετρήσεις (Καράγιωργας, κ.ά., 1999).

Για τον λόγο αυτό, εκδίδονται συνεχώς νέες μελέτες με συστηματική τεκμηρίωση και ανάλυση αρκετών διαστάσεων του φαινομένου. Η εκτεταμένη ανισότητα και φτώχεια είναι όχι μόνο κοινωνικά απαράδεκτα φαινόμενα αλλά και βλαβερά επιζήμια για την οικονομική ευημερία και ανάπτυξη της χώρας. Επιπλέον υποθάλπουν τις κοινωνικές αντιπαραθέσεις, υποσκιάζουν την κοινωνική συνοχή, από ένα σημείο και πέρα επιβαρύνουν την οικονομική αποτελεσματικότητα και παραγωγικότητα, ενώ ενισχύουν πιθανές σπατάλες πόρων και είναι ασυμβίβαστες με την αρχή των ίσων ευκαιριών (Καράγιωργας, κ.ά., 1999).

1.5 Ορισμός του Κοινωνικού Αποκλεισμού

Ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός» παρουσιάζεται για πρώτη φορά την δεκαετία του 1960 χαρακτηρίζοντας τα άτομα εκείνα που δεν προστατεύονταν από το κράτος πρόνοιας και αντιμετώπιζαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Σύμφωνα με την πρώτη Έκθεση για το Κοινωνικό Παρατηρητήριο Κοινωνικού Αποκλεισμού, κοινό στοιχείο των αποκλεισμένων είναι η ισχυρή σχέση τους με τους κύριους μηχανισμούς που παράγουν και διανέμουν πόρους, δηλαδή: την αγορά εργασίας, την οικογένεια ή άλλα διαπροσωπικά δίκτυα και το κράτος. Ο κοινωνικός αποκλεισμός αναγνωρίζει ένα σύνολο παραγόντων (κοινωνικών- οικονομικών- πολιτικών), οι οποίοι επιδρούν πολυσύνθετα στην κοινωνική θέση του ατόμου και συλλαμβάνει την κοινωνική πραγματικότητα ως ένα πολυδιάστατο πεδίο, όπου δεν είναι μονοσήμαντη η επίδραση οικονομικών αιτιών στην κοινωνική θέση του ατόμου, όπως συμβαίνει στο φαινόμενο της φτώχειας. Παρ' όλα αυτά, μέχρι και σήμερα, δεν έχει υπάρξει ένα κοινό αποδεκτός ορισμός του «κοινωνικού αποκλεισμού». Μάλιστα, κάθε φορά ο όρος υποδηλώνει και ένα διαφορετικό περιεχόμενο, ανάλογα με το θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς που χρησιμοποιείται (Πετμεζίδου, κ.ά., 2004).

Η διατήρηση και αναπαραγωγή του κοινωνικού αποκλεισμού στις οικονομικά και κοινωνικά προηγμένες κοινωνίες έρχεται σε αντίθεση με την επιδίωξη της αειφόρου ανάπτυξης των κρατών και την αρχή της ισότητας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του πολίτη. Συνεπώς, η αντιμετώπιση του αποτελεί μείζον κοινωνικό πρόβλημα με ιδιαίτερα σημαντικές οικονομικές προεκτάσεις. Επιπλέον, θα πρέπει να απασχολεί και να προβληματίζει κάθε τοπική κοινωνία, από τους τοπικούς άρχοντες και τα στελέχη της τοπικής αυτοδιοίκησης έως και τον τελευταίο πολίτη (Δημουλάς, κ.ά., 1998).

Αναζητώντας την ιστορική εξέλιξη του όρου, σύμφωνα με την βιβλιογραφία, προήλθε αρχικά από τις πολιτικές συζητήσεις στη Γαλλία τη δεκαετία του 1960 και είχε ως σκοπό να περιγράψει μια ευρεία έννοια της απόκλισης από τις κυρίαρχες αξίες και την κοινωνική τάξη. Σε κείμενο, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα το 1989, κατά τη συζήτηση της διαμόρφωσης του Κοινωνικού Χάρτη. Από εκείνη τη στιγμή και έπειτα, ο όρος χρησιμοποιείται συχνά, τόσο σε

κείμενα που αφορούν προγράμματα καταπολέμησης κοινωνικού αποκλεισμού και τα οποία ενισχύονται οικονομικά από την Ευρωπαϊκή Ένωση, όσο και στον προβληματισμό των κοινωνικών επιστημών. Ωστόσο, σημειώνονται ορισμένες ενστάσεις για την επιλογή του όρου αυτού, καθώς εκτιμάται ότι πρόκειται για μια έννοια πολυσύνθετη και απροσδιόριστη και, κατά συνέπεια, αναποτελεσματική όσον αφορά την περιγραφή κοινωνικών φαινομένων (Δημουλάς, κ.ά., 1998).

Σε αντίθεση με το φαινόμενο της φτώχειας -που συχνά συγχέεται με τον κοινωνικό αποκλεισμό, αν και αποτελεί μία εντελώς διαφορετική έννοια- ο κοινωνικός αποκλεισμός, δεν είναι εφικτό να περιγράψει μια ορισμένη κατάσταση μετρήσιμη και συγκρίσιμη με τη βοήθεια στατιστικών και μαθηματικών δεικτών. Κοινωνικός αποκλεισμός σημαίνει παρεμπόδιση απορρόφησης κοινωνικών και δημόσιων αγαθών, κοινωνικού και δημόσιου πλούτου. Η παρεμπόδιση αυτή μπορεί να είναι θεσμικής διάστασης (από το νόμο) ή να εφαρμόζεται στην πράξη ως προϊόν κάποιων κοινωνικών πρακτικών. Όπως γίνεται κατανοητό λοιπόν, ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί μία ή και περισσότερες διαδικασίες που τελούνται σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο σε μια ορισμένη κοινωνία και έχουν ως τελικό αποτέλεσμα: α) τη συστηματική αδυναμία άσκησης κοινωνικών δικαιωμάτων, β) την αδυναμία απόλαυσης κοινωνικών αγαθών, γ) την αδυναμία πρόσβασης στις κοινωνικές υπηρεσίες εξαιτίας μιας ιδιότητας ή/ και μιας κατάστασης ή/ και ενός χαρακτηριστικού, που συγκεντρώνονται στο πρόσωπο ενός ατόμου, η ύπαρξη των οποίων το κατατάσσουν ενδεχομένως σε μία ή περισσότερες κοινωνικές ομάδες, ενώ η απουσία τους θα απέτρεπε πιθανόν την εμφάνιση του τελικού αυτού αποτελέσματος ως κοινωνικό φαινόμενο (Πετμεζίδου, κ.ά., 2004).

Με άλλα λόγια, ο κοινωνικός αποκλεισμός συνδέεται με τα κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών, με ένα συγκεκριμένο βασικό βιοτικό επίπεδο και με τη συμμετοχή σε σημαντικές κοινωνικές και επαγγελματικές ευκαιρίες της κοινωνίας. Διακρίνεται σε ακούσιος και εκούσιος, δηλαδή η μη άσκηση των κοινωνικών δικαιωμάτων σε ορισμένους τομείς μπορεί να οφείλεται στο ότι ο πολίτης δεν μπορεί να τα ασκήσει ή στο ότι επιλέγει συνειδητά να μην τα ασκήσει. Ωστόσο, αν και συχνά ορισμένα άτομα ή ομάδες ατόμων εθελουσίως απέχουν από την κοινωνική συμμετοχή και δράση, εντούτοις η απόφασή τους αυτή δεν είναι παρά μόνο αποκύημα μιας λανθάνουσας εντύπωσης ότι η συμμετοχή τους δεν θα εκτιμηθεί από τους συμπολίτες τους. Επομένως, αποκλεισμός υφίσταται μόνο εάν η κοινωνία πραγματικά αρνείται τη συμμετοχή (Burchardt et al., 1999),

Η έννοια του όρου «κοινωνικός αποκλεισμός» αποτελεί αντικείμενο έντονων αμφισβητήσεων, καθώς όπως ήδη αναφέρθηκε, υπάρχει πλειάδα διαφορετικών ορισμών, ανάλογα πάντοτε με την οπτική γωνία και τον τρόπο με τον οποίο το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού γίνεται αντιληπτό από τον εκάστοτε μελετητή. Ο όρος έχει χρησιμοποιηθεί με τρεις κυρίως τρόπους (Levitas, 1998; Shucksmith, 2004):

- iii. Με μια «ολοκληρωτική προσέγγιση» στην οποία η απασχόληση λαμβάνεται ως κύριος παράγοντας κοινωνικής ενσωμάτωσης του ατόμου, τόσο μέσω του μισθού, της ισχυροποίησης της ταυτότητας και της ενίσχυσης της αυτοεκτίμησης, που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της εργασίας, όσο και μέσω των δικτύων που δημιουργούνται από αυτή.
- iv. Η προσέγγιση της «ανέχειας» αποδίδει τα αίτια του αποκλεισμού στο χαμηλό εισόδημα και την έλλειψη υλικών αγαθών.
- v. Η προσέγγιση «κατώτατης οικονομικής τάξης» αντιμετωπίζει τα αποκλεισμένα άτομα ως άτομα τα οποία παρεκκλίνουν από τα χρηστά και πολιτισμικά πρότυπα και τους άγραφους κανόνες συμπεριφοράς,

επιδεικνύοντας έναν πολιτισμό φτώχειας ή έναν πολιτισμό που στερείται οποιασδήποτε δυναμικής. Έτσι, τα άτομα αυτά θεωρούνται υπεύθυνα για τη δική τους φτώχεια αλλά και τη μετάδοσή της στις επόμενες γενεές.

Σύμφωνα με τον Atkinson (2002) υπάρχουν σε τέσσερα βασικά στοιχεία, τα οποία πρωταγωνιστούν σε κάθε συζήτηση που αφορά στον κοινωνικό αποκλεισμό:

- i. η πολλαπλή στέρηση, η πολλαπλή αποστέρηση υπονοεί πως ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν εμπεριέχει μόνο τη φτώχεια ή την έλλειψη απασχόλησης, αλλά και άλλους παράγοντες, όπως είναι η απουσία κοινωνικών δεσμών και συνεργασιών.
- ii. η σχετικότητα, αναφέρεται στο γεγονός ότι οι άνθρωποι βιώνουν διαφορετικά τον κοινωνικό αποκλεισμό, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας στην οποία ανήκουν, καθώς και με τον τόπο και τη χρονική στιγμή κατά την οποία πραγματοποιείται ο κοινωνικός αποκλεισμός. Έτσι, προκύπτει ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί μια μεταβλητή που καθορίζεται σημαντικά από τις μεταβλητές του χώρου και του χρόνου. Δεν είναι, επομένως, δυνατό να ειπωθεί ότι υπάρχει ένας «απόλυτος» κοινωνικός αποκλεισμός, μια απόλυτη δηλαδή κατάσταση, τα χαρακτηριστικά της οποίας οδηγούν στην ταυτοποίησή της ως κοινωνικό αποκλεισμό. Κατ' επέκταση και το προφίλ του κοινωνικά αποκλεισμένου ατόμου δεν είναι πάντοτε σταθερό, αλλά μεταβάλλεται στο χώρο και το χρόνο.
- iii. δράση, ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί μια ενέργεια/δράση, υπονοώντας ότι υπάρχουν ορισμένοι παράγοντες, οι οποίοι διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο και συντελούν στην πραγμάτωσή του. Σε αυτούς τους παράγοντες συγκαταλέγονται ακόμα και τα ίδια τα άτομα που βιώνουν, είτε εκούσια είτε ακούσια, κάποια διάσταση του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και άλλοι παράγοντες, είτε θεσμικοί είτε κοινωνικοί κ.ά., οι οποίοι συμβάλλουν και αυτοί με τη σειρά τους.
- iv. η δυναμική, απορρέει από το γεγονός ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν αποτελεί απλά και μόνο μια παροδική κατάσταση κατά την οποία το άτομο βιώνει προσωρινά και στιγμιαία την έλλειψη εισοδήματος ή εργασίας, αλλά πρόκειται για μια μακροχρόνια διαδικασία που ολοκληρώνεται μέσα από έναν κύκλο γεγονότων και αντανακλά περιορισμένες προοπτικές για το μέλλον του ατόμου που βιώνει τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Συνοπτικά, όλα τα παραπάνω στηρίζονται στην ιδέα ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός μπορεί να διαγνωσθεί συγκρίνοντας τις συνθήκες ατόμων (ή ομάδων) σε σχέση με άλλα άτομα ή ομάδες σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Τα χαρακτηριστικά του αποκλεισμού ανιχνεύονται μόνο με την πάροδο του χρόνου, ως μια συσσωρευμένη αντίδραση. Ως εκ τούτου, ο κοινωνικός αποκλεισμός θεωρείται πολυδιάστατο φαινόμενο που διαθέτει πολλές διαφορετικές πτυχές και διαστάσεις και απαιτεί την ύπαρξη μιας συνολικής θεώρησης του συνόλου αυτών των διαστάσεων, καθώς επίσης και των μεταξύ τους σχέσεων αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης (Richardson and Le Grand, 2002).

Με αφετηρία την θεωρία του Atkinson, οι Hills et al. (2002) υποστηρίζουν ότι ένα άτομο είναι κοινωνικά αποκλεισμένο εάν δεν συμμετέχει, παρά την επιθυμία του, σε συγκεκριμένες δραστηριότητες της κοινότητάς του, οι οποίες αφορούν στην κατανάλωση, την αποταμίευση, την παραγωγή, την πολιτική δραστηριοποίηση και την κοινωνική δράση, λόγω διαφόρων αιτίων που είναι πέρα από τον έλεγχό του. Τέλος, οι Philip και Shucksmith (2003) προτείνουν τη θεώρηση των διαδικασιών του κοινωνικού αποκλεισμού και της κοινωνικής συνοχής ως αλληλεπικαλυπτόμενες πλευρές της διαδικασίας της κοινωνικής ολοκλήρωσης/ ενσωμάτωσης. Ακόμη

περισσότερο, ισχυρίζονται ότι είναι πολύ χρήσιμο να γίνει διάκριση των διαστάσεων του κοινωνικού αποκλεισμού σύμφωνα με τα διαφορετικά μέσα με τα οποία κατανέμονται οι πόροι σε μια κοινωνία και πιο συγκεκριμένα, προτείνουν τέσσερα συστήματα/μεθόδους, τα οποία καλύπτουν τις διαφορετικές διαδικασίες:

1. τα ιδιωτικά συστήματα, τα οποία αντιπροσωπεύουν τους μηχανισμούς της αγοράς,
2. τα δημόσια/κρατικά συστήματα, τα όποια ενσωματώνουν τις δομές εξουσίας με τις γραφειοκρατικές και νομικές διαδικασίες,
3. τα εθελοντικά συστήματα, τα οποία περιλαμβάνουν τις διαδικασίες συλλογικής δράσης σε μια κοινωνία πολιτών,
4. τα δίκτυα οικογένειας και φίλων, τα οποία συνδέονται με τους μηχανισμούς αμοιβαιότητας σε μια κοινωνία πολιτών. Η αίσθηση του ανήκειν σε μια κοινωνία και η πρόσβαση στην αγορά αγαθών στηρίζεται στη λειτουργία όλων των παραπάνω συστημάτων.

Σύμφωνα με όσα παρουσιάστηκαν και σχολιάστηκαν παραπάνω, στην προσπάθεια να αποδώσουμε έναν όσο το δυνατόν πιο κοινά αποδεκτό ορισμό για τον κοινωνικό αποκλεισμό, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί πολυδιάστατο και δυναμικό φαινόμενο, το οποίο απορρέει από την περιορισμένη πρόσβαση σε κοινωνικά και δημόσια αγαθά (π.χ. εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη, κοινωνική ασφάλιση κ.ά.), η έλλειψη των οποίων οδηγεί συνήθως στην οικονομική ανέχεια και στην περιθωριοποίηση. Μάλιστα, ορισμένες κατηγορίες ανθρώπων διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο και παρουσιάζουν μεγαλύτερες πιθανότητες να αποτελέσουν «θύματα» κοινωνικού αποκλεισμού.

1.6 Ευάλωτες και Ευπαθείς Κοινωνικά Ομάδες

Ορισμένες κατηγορίες ανθρώπων διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο και παρουσιάζουν μεγαλύτερες πιθανότητες να αποτελέσουν «θύματα» κοινωνικού αποκλεισμού, οι ομάδες αυτές ανθρώπων χαρακτηρίζονται ως κοινωνικά ευάλωτες. Οι βασικές διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού είναι σύνθετες και διαφοροποιούνται ανάλογα με τα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο αναπτύσσονται, και μπορεί να είναι οικονομικού, κοινωνικού, πολιτισμικού, γεωγραφικού και πολιτικού χαρακτήρα. Κάθε μία από τις παραπάνω διαστάσεις αποτελεί προϊόν επίδρασης διαφορετικών παραγόντων, όπως είναι η ανεργία, η υποαπασχόληση, η έλλειψη στέγης, η φτώχεια, τα συστήματα αξιών, η υπηκοότητα, το φύλο, ο κύκλος ζωής, η εθνότητα, ο τρόπος ζωής, η εκπαίδευση και η κατάρτιση, η θρησκεία, η μετανάστευση, η διαμονή σε αστική ή αγροτική περιοχή κ.ά.. Το αποτέλεσμα της επίδρασης των παραπάνω παραγόντων οδηγούν στην δημιουργία των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται: α) παιδιά- νέοι- ηλικιωμένοι (ηλικιακές κατηγορίες), β) γυναίκες (φύλο), γ) άτομα εκτός εκπαιδευτικής διαδικασίας, δ) άτομα με αναπηρία, ε) εθνικές μειονότητες, στ) μετανάστες/ παλιννοστούντες, ζ) μονογονεϊκές οικογένειες, η) γεωγραφικά αποκλεισμένοι κάτοικοι, θ) άνεργοι, ι) Ρομά και κ) ανήλικοι παραβάτες (Φερόνας, 2004).

Στους πιο συνήθεις δείκτες κοινωνικού αποκλεισμού συμπεριλαμβάνονται (Φερόνας, 2004):

- Το χαμηλό εισόδημα: αποτελεί τον κυριότερο δείκτη κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς συνδέεται με το χαμηλό προσδόκιμο μέσο όρο ζωής, την έλλειψη συμμετοχής στα κοινωνικά δρώμενα, την περιθωριοποίηση και τον αποκλεισμό από την πλειονότητα των υπηρεσιών. Οι ηλικιωμένοι, λόγω των

χαμηλών εισοδημάτων τους, θεωρούνται η ομάδα με την υψηλότερη οικονομική επισφάλεια. Επίσης, στις οικονομικά ευάλωτες ομάδες συμπεριλαμβάνονται οι μονογονεϊκές οικογένειες, τα άτομα με αναπηρίες, οι άνεργοι άνω των 45 ετών, οι νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας κ.λπ.

- Η ελλιπής εκπαίδευση: αποτελεί, επίσης, δείκτη κοινωνικού αποκλεισμού. Οι πολίτες που αποκλείονται από το σχολείο ή το εγκαταλείπουν πρόωρα στερούνται των βασικών εφοδίων της ζωής, δεν έχουν την ευκαιρία να αποκτήσουν εξειδικευμένη γνώση και να ανελιχθούν οικονομικά και κοινωνικά, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν χαμηλή αυτοεκτίμηση και αδυναμία να νοήσουν τον εαυτό τους ως κοινωνικά ενταγμένο.
- Η υγειονομική περιθάλψη: είναι ο τομέας εκείνος όπου μπορεί να διαφανεί η ένταση του κοινωνικού αποκλεισμού. Η παραοικονομία στο χώρο της υγείας και η συγκρουσιακή σχέση των υπηρεσιών κράτους και ιδιωτικού τομέα αποτελούν εμπόδια στην ισότιμη πρόσβαση των πολιτών και αναπαράγουν τις κοινωνικές ανισότητες.
- Η κακή στέγαση: ή η έλλειψη στέγης αποτελεί έναν ακόμη δείκτη κοινωνικού αποκλεισμού, ο οποίος επηρεάζει τόσο την ατομική όσο και την οικογενειακή υγεία και ανάπτυξη. Ειδικά για τα άτομα που διαμένουν στα αστικά κέντρα, η στέγαση και οι συνθήκες κατοικίας αποτελούν θέμα αιχμής και σημαντικό προσδιοριστικό παράγοντα του κινδύνου αποκλεισμού.
- Η κοινωνική ασφάλιση, βασίζεται σε ένα θεσμικό κράτος και σε μία καλά οργανωμένη αγορά εργασίας για την υποστήριξη τομέων που αφορούν στην αποταμίευση, στις συντάξεις και στην ασφάλιση. Παρόλα αυτά, στις αναπτυγμένες χώρες η κοινωνική ασφάλιση δεν αποτελεί μόνο μέριμνα του κράτους, αλλά περιλαμβάνει και τη δραστηριοποίηση των δημόσιων, των μη κυβερνητικών οργανισμών και των κοινωνικοπολιτικών και ανθρωπιστικών ιδρυμάτων. Η επιτυχής κοινωνική ασφάλιση δεν πρέπει να κρίνεται με βάση τα μέσα που παρέχει, αλλά με βάση την επίδραση που έχει στη ζωή των πολιτών και τις δυνατότητες που τους παρέχει. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η αναθεώρηση του Συντάγματος που θεσμοθέτησε το κοινωνικό κράτος και όρισε την πρόσβαση σε όλες τις κοινωνικές υπηρεσίες υγείας και φροντίδας.
- Η κοινωνική συνοχή: σύμφωνα με τον Beckley (1994, στο Παπάνης κ.ά., 2007) η κοινωνική συνοχή αποτελεί το βαθμό κατά τον οποίο μια γεωγραφική περιοχή επιτυγχάνει να λειτουργήσει ως μία «κοινότητα», όταν τα μέλη της συμμερίζονται τις ίδιες αρχές και διακατέχονται από πνεύμα συνεργασίας και αμοιβαιότητας. Ο Reimer (2002, στο Παπάνης κ.ά., 2007) επέκτεινε την έννοια αυτή της συνεργασίας και όρισε την κοινωνική συνοχή ως το βαθμό κατά τον οποίο τα άτομα δρουν συλλογικά, προκειμένου να επιτύχουν τα επιθυμητά αποτελέσματα και να αντιμετωπίσουν τα οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά ή περιβαλλοντικά θέματα που τους απασχολούν. Και στις δύο περιπτώσεις βασικές έννοιες αποτελούν η συλλογικότητα και η κοινότητα, η οποία ορίζεται είτε με βάση τη γεωγραφική θέση είτε με βάση την αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών ενός κοινωνικού ή χωροταξικού πλαισίου, μέσα στο οποίο τα άτομα βιώνουν και εκτελούν τις καθημερινές τους δραστηριότητες, ενώ χαρακτηρίζονται από μία αμοιβαία αίσθηση του «ανήκειν» στην εν λόγω κοινότητα.
- Η συμμετοχικότητα: τα άτομα που δεν συμμετέχουν σε κοινωνικές ομάδες, δεν μπορούν να διασφαλίσουν την προσωπική τους εξέλιξη και δεν ενδιαφέρονται για το συλλογικό συμφέρον.

- Η υπογεννητικότητα: μπορεί να αποτελέσει ενδείξεις κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς συνδέονται με κακής ποιότητας υγεία και θνησιμότητα.
- Η μειωμένη χρήση νέων τεχνολογιών: και, κατά συνέπεια, στη γνώση οδηγεί σε ένα άλλο είδος αποκλεισμού από τον κόσμο, που προσφέρει μια εικονική ενσωμάτωση σε όσους διαθέτουν ηλεκτρονικό υπολογιστή και γνωρίζουν τη χρήση του Διαδικτύου. Παράλληλα, αναπτύσσεται και ο «πολιτισμικός αποκλεισμός», που προκαλείται από την επικράτηση ορισμένων γλωσσών, καθώς και πολιτισμικών και καταναλωτικών προτύπων.
- Η μετανάστευση: δεν είναι απλά μια μετάβαση από μια χώρα σε μια άλλη, αλλά μια διαρκής διαδικασία που επιφέρει επιπτώσεις σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής εκείνων που εμπλέκονται άμεσα ή έμμεσα στη διαδικασία αυτή. Οι μετανάστες, όταν φτάνουν για πρώτη φορά σε μια χώρα, είναι πιθανόν να βρίσκονται σε μία πρώιμη κατάσταση (όσον αφορά το επίπεδο ζωής της χώρας υποδοχής) και σχεδόν πάντοτε είναι αποκλεισμένοι, καθώς δεν γνωρίζουν τη γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμα, καθώς και τους σχετικούς μηχανισμούς και τους πολιτισμικούς κώδικες. Η νομιμοποίησή τους οδήγησε στην εξομάλυνση της θέσης τους στην οικονομία και αναδείχθηκε με αυτό τον τρόπο η οικονομική τους συνεισφορά, ενώ παράλληλα μειώθηκαν οι κίνδυνοι περαιτέρω περιθωριοποίησης. Ο δείκτης της μετανάστευσης έχει ιδιαίτερη σημασία για τη χώρα μας, καθώς η Ελλάδα από παραδοσιακή χώρα αποστολής μεταναστών μετασχηματίστηκε τα τελευταία χρόνια σε χώρα υποδοχής μεταναστών, αποτελώντας μία από τις νέες ζώνες μετανάστευσης (Τσίγκανου κ.ά., 2001).
- Ο γεωγραφικός χώρος: η διαφορά της ποιότητας ζωής ανάμεσα στους κατοίκους των πόλεων και της υπαίθρου μπορεί να αποτελέσει αιτία κοινωνικού αποκλεισμού. Η ύπαιθρος από τόπος μόνιμης κατοικίας και απασχόλησης του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού μετατράπηκε μεταπολεμικά σε ανεπιθύμητη περιοχή σε πολλά επίπεδα. Ειδικότερα, αποτέλεσε απομονωμένο και ανασφαλή τόπο κατοικίας, καθώς δεν παρείχε τις απαραίτητες υποδομές και υπηρεσίες στον πολίτη. Επίσης, η ύπαιθρος ως τόπος οικονομικής δραστηριότητας δεν προσέφερε πολλές ευκαιρίες πέραν από την ενασχόληση με την αγροτική παραγωγή, ενώ ως ιδεολογικός χώρος συνδέθηκε με τη «συντηρητικότητα» και την «οπισθοδρόμηση», σε αντίθεση με την «πρόοδο» και τον «εκσυγχρονισμό» του αστικού χώρου (Γούσιος, 1999, στο Παπάνης κ.ά., 2007). Οι ζώνες που φέρουν, κυρίως, φυσικές μειονεξίες είναι οι ορεινές, οι νησιωτικές και οι φτωχές σε φυσικούς πόρους περιοχές, οι οποίες παρέμειναν στο περιθώριο της ανάπτυξης και των επενδύσεων ως μη ανταγωνιστικές σε όρους οικονομικής αποδοτικότητας.

Εκτός από τις εύλωτες κοινωνικές ομάδες υπάρχει και μια ακόμα κατηγορία η οποία είναι θύμα του κοινωνικού αποκλεισμού, εκείνη των ευπαθών κοινωνικών ομάδων. Οι ιδιαιτερότητες των ομάδων αυτών και οι αυξημένες πιθανότητες για να υποστούν τις συνέπειες των διαδικασιών του κοινωνικού αποκλεισμού τις καθιστά πολύ συχνά αντικείμενο μελέτης. Όλες οι πρωτοβουλίες για την προώθηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μελών των ομάδων αυτών, στο βαθμό ιδίως που λαμβάνουν τον χαρακτήρα επισήμων πολιτικών, αναπαράγουν λίγο-πολύ το πρόβλημα. Όσο η συζήτηση γύρω από το ζήτημα των κοινωνικά αποκλεισμένων πολιτών αναπτύσσεται και επαναλαμβάνεται, τόσο καθιερώνεται στην συνείδηση όλων, αλλά το κυριότερο και στην δική τους συνείδηση, ότι πρόκειται για ξεχωριστές κατηγορίες, με ειδικές ανάγκες και ιδιαίτερη ανάγκη για φροντίδα.

Η καθιέρωση ομάδων- στόχων στον καθημερινό λόγο, και όχι μόνο στον επιστημονικό, επιτείνει τις διαδικασίες αποκλεισμού των μελών των ομάδων αυτών, επιβεβαιώνοντας τον εσωτερικό τους φόβο και διαλύοντας κάθε υποψία για το αντίθετο, ότι δηλαδή είναι όντως "στιγματισμένοι". Οι κίνδυνοι που ελλοχεύουν από την κατηγοριοποίηση αυτή στα πλαίσια των πολιτικών για την κοινωνική ενσωμάτωση εντείνονται ανάλογα με την δημοσιότητα και την διάδοση των πολιτικών αυτών.

Στη χώρα μας, το ενδιαφέρον θα επικεντρωθεί στις εξής ευπαθείς ομάδες (Κατσούλης, κ.ά., 2005):

- i. Οι μετανάστες: Ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης αποδίδει την ιδιότητα του διεθνούς μετανάστη σε ένα πρόσωπο το οποίο διαμένει σε ένα ξένο κράτος για μια παρατεταμένη περίοδο. Στον ορισμό αυτό δεν περιλαμβάνονται οι τουρίστες, οι προσκυνητές και όσοι μετακινούνται κατά την άσκηση της εργασίας τους αφού κανείς από αυτούς δεν έχει ως αρχικό σκοπό την επί μακρόν εγκατάσταση του σε μία άλλη χώρα. Ωστόσο πρέπει να αναφερθεί, ότι οι αρμόδιοι για την άσκηση της μεταναστευτικής πολιτικής, δηλαδή κύρια τα κράτη- μέλη και η ΕΕ, περιβάλλουν με διαφορετικό νομικό περιεχόμενο την έννοια του μετανάστη. Ένας άλλος παράγοντας υπεισέρχεται για τον νομικό χαρακτηρισμό της κατηγορία αυτής των πολιτών: η ιθαγένεια. Για την χώρα μας, η επίσημη, νομική απόδοση του κοινωνικού όρου "μετανάστης" εμπεριέχεται στη λέξη "αλλοδαπός". Σε ολόκληρο, όμως, το κυρίως σώμα του νόμου και ιδίως στο κεφάλαιο των ορισμών, ο όρος αυτός δεν προτιμάται. Αντ' αυτού, προσδιορίζεται η ιδιότητα του αλλοδαπού, η οποία αποδίδεται σε «κάθε φυσικό πρόσωπο που δεν έχει την ελληνική ιθαγένεια ή που δεν έχει ιθαγένεια». Βάσει του όρου αυτού δεν δίνεται βαρύτητα στον σκοπό της μετακίνησης του αλλοδαπού στην Ελλάδα, αλλά το γεγονός ότι δεν είναι Έλληνας πολίτης. Όλες αυτές οι κατηγορίες, όπως επίσης και τα μέλη μιας εθνοτικής ή πολιτισμικής μειονότητας είναι πολύ συχνά θύματα πολλών μορφών διακρίσεων, ενώ αποδεδειγμένα βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό.
- ii. Οι αιτούντες άσυλο και οι πολιτικοί πρόσφυγες: πρόσφυγας είναι «...κάθε πρόσωπο, το οποίο επειδή έχει δικαιολογημένο φόβο διωγμού λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικών πεποιθήσεων ή συμμετοχής σε ορισμένη κοινωνική ομάδα, βρίσκεται έξω από τη χώρα της υπηκοότητάς του και δεν μπορεί, ή εξαιτίας αυτού του φόβου, δεν θέλει να προσφύγει στην προστασία της χώρας αυτής». Η ομάδα αυτή αντιμετωπίζει τον κοινωνικό αποκλεισμό από αρκετά μεγάλο μέρος του πληθυσμού για λόγους χρώματος, θρησκείας, φυλής, εθνικότητας και για διάφορους άλλους λόγους.
- iii. Πολιτιστικές Μειονότητες: στην Ελλάδα δεν υπάρχουν επίσημα αναγνωρισμένες εθνικές μειονότητες. Παρόλα αυτά υπάρχουν κάποιοι πληθυσμοί οι οποίοι διακρίνονται με βάσει κάποια άλλα χαρακτηριστικά, ώστε να μπορούμε να μιλάμε για ξεχωριστές ομάδες εντός της ελληνικής επικράτειας. Η μία από αυτές είναι αναμφίβολα η επισήμως αναγνωρισμένη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Τσιγγάνοι που μόνο ως ιδιαίτερη πολιτιστική μειονότητα μπορεί να ορισθεί. Οι δύο αυτές ομάδες παρουσιάζουν αρκετά κοινά σημεία ως προς τα θέματα του κοινωνικού αποκλεισμού. Για λόγους, όμως, πρακτικούς θα ήταν προτιμότερο να εξεταστούν χωριστά οι δύο αυτές περιπτώσεις:
 - Μουσουλμανική μειονότητα: Με την Συνθήκη της Λοζάννης αναγνωρίζεται ως θρησκευτική μειονότητα, ο τουρκικής καταγωγής

πληθυσμός της Δυτικής Θράκης, ο οποίος σήμερα αποτελείται από τις εξής εθνοτικές ομάδες: τους Τουρκογενείς, τους Πομάκους και τους Τσιγγάνους. Κριτήριο για αυτή τη διάκριση είναι εκτός από επιστημονικές εθνολογικές μελέτες και ο ίδιος ο αυτό-προσδιορισμός των μελών της καθεμιάς από αυτές τις ομάδες. Εκτός από την Δυτική Θράκη μικρότερες κοινότητες μουσουλμάνων απαντώνται στην Ρόδο, στη Κω, ενώ στην Αθήνα κατοικούν πάνω από δέκα χιλιάδες έλληνες μουσουλμάνοι, οι οποίοι κατά κύριο λόγο έχουν μεταναστεύσει από την Δ. Θράκη. Όλοι αυτοί οι πληθυσμοί, εξαιτίας ακριβώς της εθνοτικής-θρησκευτικής τους ταυτότητας αντιμετωπίζουν διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού από την αγορά εργασίας και την εκπαίδευση, ενώ σε ένα αρκετά υψηλό ποσοστό, σε σύγκριση με τους μη μουσουλμάνους συμπολίτες τους, ζουν υπό το καθεστώς της φτώχειας. Σε πόλεις όπως η Κομοτηνή και η Ξάνθη διαβιώνουν σε ξεχωριστές συνοικίες και αυτό καθιστά τις αποκλίσεις στο βιοτικό επίπεδο περισσότερο εμφανής για τον παρατηρητή. Οι μουσουλμάνοι υπήρξαν εγκλωβισμένοι για πολλές δεκαετίες σε διπλωματικές στρατηγικές για λόγους εθνικών πολιτικών συμφερόντων, και μόλις πρόσφατα δέχθηκαν κάποιες πρώτες απόπειρες στήριξης με μέτρα που επιδιώκουν να ενισχύσουν την κοινωνική ενσωμάτωση, κυρίως στο τομέα της εκπαίδευσης και της απασχόλησης.

- Αθίγγανοι: στην χώρα μας, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία ζουν περίπου 250.000 τσιγγάνοι και αποτελούν το 4% περίπου του πληθυσμού της χώρας, αν και τα ανεπίσημα στοιχεία εκτιμούν ότι ο συνολικός αριθμός είναι πολύ υψηλότερος. Ο μισός πληθυσμός των τσιγγάνων είναι μόνιμα εγκατεστημένος, κυρίως στην περιοχή γύρω από την Αθήνα, ενώ ο υπόλοιπος μισός είναι μετακινούμενος, συνήθως η οποία δεν είναι πλέον τόσο έντονη όσο παλαιότερα. Παράλληλα με τον ευρέως γνωστό όρο Τσιγγάνοι, χρησιμοποιούνται και οι προσδιορισμοί Γύφτοι, Γκατζέ, Κατσίβελοι, Ρόμι, και Σίντι σε μικρότερη βεβαίως συχνότητα στην Ελλάδα από ότι ενδεχομένως συμβαίνει σε άλλες χώρες. Οι πληθυσμοί αυτοί κατοικούν ως επί το πλείστον σε καταυλισμούς μέσα σε αυτοσχέδια οικήματα και σκηνές σε περιοχές κοντά σε μικρά ή μεγάλα αστικά κέντρα. Τα φαινόμενα γκετοποίησής είναι πολύ έντονα, ενώ παράλληλα οι τσιγγάνοι υφίστανται σε μεγάλο βαθμό πράξεις αστυνομικής βίας και απόπειρες δώξεων και απομακρύνσεως των κατασκηνώσεών τους από τις δημοτικές αρχές του τόπου τους. Ακόμη, η έλλειψη κρατικής μέριμνας επί σειρά ετών, έχει ως αποτέλεσμα τις άσχημες συνθήκες υγιεινής και διαβίωσης στο τόπο κατοικίας τους, απόρροια βεβαίως και των παρενεργειών του συνολικού αποκλεισμού από όλες τις κοινωνικές δραστηριότητες. Στην περίπτωση των Ρομ έχει εκπονηθεί ένας σημαντικός αριθμός μελετών και προγραμμάτων, που αναδεικνύουν, μέσα από στατιστικά καταγεγραμμένα δεδομένα, τις καταστάσεις απόλυτης φτώχειας και τις διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού από την αγορά εργασίας και την εκπαίδευση τις οποίες οι άνθρωποι αυτοί βιώνουν καθ' όλη την διάρκεια της ζωής τους.

- iv. Ομογενείς: πολλοί Έλληνες πολίτες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους από τις αρχές, ήδη, του προηγούμενου αιώνα, ο οποίος έχει χαρακτηριστεί σαν "αιώνας των προσφύγων". Η προσφυγιά ήταν αποτέλεσμα

των Βαλκανικών πολέμων (1912- 1913), του Ά Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918) και του Ελληνοτουρκικού Πολέμου (1919- 1922). Ο αναγκαστικός εκπατρισμός των Ποντίων από την πρώην Οθωμανική αυτοκρατορία κατέστησε τους έλληνες Πόντιους ένα λαό-πρόσφυγα και δημιούργησε πολυάριθμες κοινότητες Ποντίων στις χώρες της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης, όπου και κατέφυγαν. Αποτέλεσμα Πολέμου και συγκεκριμένα του επαναπροσδιορισμού των συνόρων ανάμεσα στην Ελλάδα και τις γειτονικές τις χώρες, είναι και οι ελληνικής καταγωγής κάτοικοι στα Νότια της Αλβανίας. Στην Ελλάδα έχουν σήμερα επιστρέψει πάρα πολλοί ομογενείς από την Αλβανία και την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. Ο υπολογισμός του ακριβή αριθμού δεν είναι δυνατός ενώ συχνά τα επίσημα στοιχεία δεν συμφωνούν με τα αποτελέσματα στατιστικών μελετών. Ένας λόγος είναι βέβαια η δυνατότητα απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας, κάτω από κάποιες προϋποθέσεις, για τους έλληνες ομογενείς γεγονός που μπορεί να διαφοροποιήσει την κατηγορία κατάταξης. Μπορούμε παρόλα αυτά να μιλάμε για 200.000 περίπου επαναπατρισθέντες από την Ε.Σ.Σ.Δ. και για 150.000 τουλάχιστον βορειοηπειρώτες ομογενείς. Από τα πρώτα χρόνια της επιστροφής των Ποντίων η ελληνική νομοθεσία τους χαρακτήρισε ως παλιννοστούντες και όχι ως πρόσφυγες αν και σε διάφορα νομοθετικά κείμενα έχουν χρησιμοποιηθεί και όροι όπως, Έλληνες που έρχονται για μόνιμη εγκατάσταση από κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, Παλιννοστούντες, Έλληνες Πόντιοι παλιννοστούντες της Πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., Έλληνες Πόντιοι και Ομογενείς από το εξωτερικό και επαναπατριζόμενοι Έλληνες. Στις περισσότερες περιπτώσεις όμως από το 1980 μέχρι και σήμερα ο όρος παλιννοστούντες χρησιμοποιείται για τους Έλληνες Παλιννοστούντες Ομογενείς Ποντίους που προέρχονται από τα Κράτη της Πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. Για τους ομογενείς από την Αλβανία χρησιμοποιείται είτε ο όρος ομογενείς από την Β. Ήπειρο, είτε ο όρος ομογενείς από την Αλβανία. Η κρατική νομική προστασία για τους βορειοηπειρώτες έλληνες είναι μικρότερης διάρκειας από αυτή που αποδίδεται στους Πόντιους με αποτέλεσμα να βιώνουν εντονότερα τον κίνδυνο του κοινωνικού αποκλεισμού. Οι ομογενείς από όπου και αν προέρχονται αντιμετωπίζουν σημαντικές δυσκολίες προσαρμογής, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του πρώτου διαστήματος μετά την μετεγκατάσταση τους στην Ελλάδα. Μέχρις ότου αποκτήσουν και επίσημα την ιδιότητα του ομογενούς, η οποία τους εξισώνει με τους υπόλοιπους Έλληνες πολίτες, υπάγονται στο νομικό καθεστώς που διέπει τους μετανάστες εργαζόμενους. Είναι δηλαδή υποχρεωμένοι να εφοδιάζονται με την άδεια παραμονής και εργασίας και να την ανανεώνουν σε ετήσια βάση.

1.7 Κοινωνικός Αποκλεισμός και Φτώχεια

Τα άτομα που βιώνουν τον αποκλεισμό δοκιμάζονται σκληρά, συναντώντας εμπόδια στην άσκηση των φυσικών δικαιωμάτων τους, όπως είναι η ελευθερία και η αυτοπραγμάτωση, μέσα στην κοινωνία που ζουν. Η παραβίαση των ατομικών και ανθρώπινων δικαιωμάτων είναι γι' αυτούς μια τραυματική εμπειρία, που τα αναγκάζει να ζουν, πολλές φορές, σε συνθήκες εξαθλίωσης. Τα τελευταία χρόνια κοινωνικές και ψυχολογικές μελέτες, και νομοθετικές παρεμβάσεις, προσπαθούν να εξαλείψουν τις αιτίες και τα αποτελέσματα του κοινωνικού αποκλεισμού και να αποκαταστήσουν χιλιάδες ανθρώπους που αδικούνται κοινωνικά (Πετμεξίδου, κ.ά., 2004).

Ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός» λανθασμένα, ταυτίζεται πολύ συχνά, με την έννοια της «φτώχειας». Κι αυτό γιατί, η φτώχεια δεν αποτελεί τη φυσική συνέπεια της διαφορετικότητας, αλλά είναι μία, μεταξύ άλλων, κατάσταση, η οποία είναι ικανή να προκαλέσει ή να εντείνει μία διαδικασία αποκλεισμού, καθώς και το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας. Παρ' όλα αυτά, ο παράγοντας της φτώχειας δεν είναι από μόνος του αρκετός να οδηγήσει σε κοινωνικό αποκλεισμό, δεδομένου ότι είναι πιθανό ορισμένοι άλλοι παράγοντες να διακόψουν αυτή τη διαδικασία, όπως είναι η χορήγηση επιδομάτων από το κράτος ή η οικονομική στήριξη από άλλα μέλη της οικογένειας (Πετμεζίδου, κ.ά., 2004).

Η έννοια του «κοινωνικού αποκλεισμού» υπερβαίνει την έννοια της «φτώχειας», καθώς όπως είδαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, η φτώχεια συνδέεται κυρίως με τη στέρηση λόγω χαμηλού εισοδήματος, ενώ ο κοινωνικός αποκλεισμός από την άλλη, θίγει άτομα και σύνολα, τα οποία γίνονται αντικείμενα περιθωριοποίησης -αποξένωσης και απομόνωσης- τουλάχιστον σε ένα από τα εξής πεδία: α) οικονομικό, β) πολιτισμικό, γ) πολιτικό και δ) κοινωνικών συναναστροφών. Γίνεται λοιπόν φανερό, πως η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού δεν εμπεριέχει απλά την οικονομική διάσταση, αλλά και την υπερβαίνει. Επομένως, οι άνθρωποι που αναφέρονται ως κοινωνικά αποκλεισμένοι δεν είναι μόνο οικονομικά φτωχοί, αλλά ανήκουν επίσης, σε κοινωνικές ομάδες οι οποίες, λόγω της εθνικότητας, της κουλτούρας ή της ταυτότητάς τους, αναγνωρίζονται ελάχιστα και ασκούν μικρή επιρροή και δύναμη στην κοινωνία (Πετμεζίδου, κ.ά., 2004).

Ολοκληρώνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε πως η διαφορά μεταξύ εισοδηματικής φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού αντιστοιχεί, κατά κάποιον τρόπο, στη διαφορά μεταξύ ενός «ελάχιστου βιολογικής συντήρησης» και ενός «ελάχιστου κοινωνικής ύπαρξης», με την έννοια ότι «κοινωνική ύπαρξη» δεν σημαίνει απλά τη βιολογική συντήρηση του ατόμου, αλλά τη δυνατότητα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του. Πρόκειται, ουσιαστικά, για το δημοκρατικό περιεχόμενο του κοινωνικού κράτους και ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί μέτρο του δημοκρατικού ελλείμματος μιας κοινωνίας (Πετμεζίδου, κ.ά., 2004).

1.8 Πολιτικές Καταπολέμησης

Κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, πολλά κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεωρούσαν τη φτώχεια ως "κατάλοιπο του παρελθόντος", το οποίο θα εξαφανιζόταν με την πρόοδο του χρόνου και την ανάπτυξη. Μάλιστα, την αντίληψη αυτή ενίσχυσαν και οι βελτιώσεις που επέφερε η κοινωνική πολιτική στη γενική ευημερία του πληθυσμού. Ωστόσο, στα τέλη της δεκαετίας του '70 οι οικονομικές, τεχνολογικές και κοινωνικές μεταβολές που συντελέστηκαν προκάλεσαν την εμφάνιση νέων μορφών φτώχειας, οι οποίες συνδυάστηκαν με το φαινόμενο της περιθωριοποίησης, ή αλλιώς του κοινωνικού αποκλεισμού (Πετμεζίδου, κ.ά., 2004).

Η παράλληλη και αλληλένδετη εξέλιξη των φαινομένων της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού επέβαλε στις κυβερνήσεις την εξεύρεση μέτρων καταπολέμησης της φτώχειας, προκειμένου να περιοριστεί και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Όποια μέτρα σχεδιάζονται σκοπό έχουν να αντιμετωπίσουν την φτώχεια και τον αποκλεισμό ως δίπτυχο αδιαίρετο, διαφορετικά υπάρχει κίνδυνος τα μέτρα αυτά να μην αγγίζουν όσους φτωχούς είναι και κοινωνικά αποκλεισμένοι (Πετμεζίδου, κ.ά., 2004).

Όπως αναφέρθηκε και στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την φτώχεια, ανάμεσα στους παράγοντες που οδηγούν σε αυτή, ιδιαίτερα έντονη επίδραση έχει η ανεργία, ακόμη και όταν δεν είναι αρχική αιτία. Η μείωση λοιπόν της ανεργίας είναι

εξαιρετικής σημασίας, μέσα από την δημιουργία συνθηκών κατάλληλων για προσέλκυση επενδύσεων και θεσμών εναρμονισμένων με τις απαιτήσεις των νέων δεδομένων της οικονομικής δραστηριότητας. Απαιτείται επίσης, η ανάπτυξη ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης οι οποίες να απευθύνονται ιδιαίτερα στις πιο ευάλωτες και επιρρεπείς στην φτώχεια ομάδες του πληθυσμού, όπως οι μακροχρόνια άνεργοι, οι νέοι, οι γυναίκες, οι ηλικιωμένοι άνεργοι και ιδιαίτερα εκείνοι που βρίσκονται πριν τη συνταξιοδότηση, καθώς επίσης και τα άτομα με ειδικές ανάγκες (Πετμεζίδου, κ.ά., 2004).

Σ' αυτό το πλαίσιο είναι απαραίτητη η δημιουργία μιας δομής η οποία θα ασχολείται αποκλειστικά με τον κεντρικό και σε βάθος σχεδιασμό πολιτικών απασχόλησης. Η έλλειψη συντονισμένης προσπάθειας για το σχεδιασμό πολιτικών απασχόλησης, όπου εκ των πραγμάτων δεν αξιοποιούνται τα ερευνητικά δεδομένα ή οι εμπειρίες άλλων χωρών, οδηγεί στη διαφυγή πολύτιμων πόρων, στη μη αξιοποίηση άλλων και τελικά στην πρόχειρη και αποσπασματική αντιμετώπιση του προβλήματος της ανεργίας. Άλλωστε, η κατ' έτος υποχρέωση της χώρας μας έναντι της Κοινότητας για τη σύνταξη Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Απασχόληση, επιβάλλει τη λήψη αποφάσεων προς την κατεύθυνση αυτών και δίνει ένα περαιτέρω κίνητρο δραστηριοποίησης των εμπλεκόμενων φορέων. Είναι επίσης αναγκαίος ο άμεσος εκσυγχρονισμός των δημοσίων υπηρεσιών απασχόλησης προκειμένου να ανταποκρίνονται στις σημερινές ανάγκες της ανεργίας και της αγοράς εργασίας (Πετμεζίδου, κ.ά., 2004).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα προβλήματα στο χώρο της εκπαίδευσης και της κατάρτισης είναι εξίσου σημαντικοί παράγοντες φτώχειας. Θεωρείται συνεπώς απαραίτητο να γίνει επανεξέταση του εκπαιδευτικού συστήματος προκειμένου αφ' ενός να καταστεί πιο προσβάσιμη για το σύνολο του πληθυσμού και όλες τις βαθμίδες της και αφ' ετέρου, του εκσυγχρονισμού του επιπέδου σπουδών. Να σχεδιαστεί σε εθνικό επίπεδο ένα καθολικό, ανοικτό, ευέλικτο και εύκολα προσαρμόσιμο σύστημα επαγγελματικής κατάρτισης καθώς και η προσαρμογή των προγραμμάτων εκπαίδευσης- κατάρτισης στα νέα επαγγέλματα και τις ανάγκες της αγοράς εργασίας. Η διαδικασία αυτή πρέπει να πάρει τη μορφή συνεχούς παρακολούθησης και ανάλογης εναρμόνισης με τις εξελίξεις (Πετμεζίδου, κ.ά., 2004).

Απαραίτητο είναι επίσης να αξιοποιηθεί η εμπειρία από τη μέχρι τώρα εφαρμογή των κοινοτικά χρηματοδοτούμενων πολιτικών απασχόλησης. Θα πρέπει να γίνει κωδικοποίηση των πολιτικών απασχόλησης ή άλλων ενεργειών για την στήριξη των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων που έγιναν με την χρηματοδότηση των ΚΠΣ και, αφού αυτές αξιολογηθούν, να εκδοθεί φυλλάδιο καλών πρακτικών προκειμένου να αξιοποιηθεί η εμπειρία του παρελθόντος στο νέο ΚΠΣ από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς. Σε αυτό το πλαίσιο είναι απαραίτητη η φιλοσοφία ενός ευρύτερου σχεδιασμού που να εξασφαλίζει την καινοτομία, την ευελιξία και την αποτελεσματικότητα και να αποφευχθεί η κατασπατάληση πολύτιμων πόρων και η αποφυγή προβλημάτων του παρελθόντος (Πετμεζίδου, κ.ά., 2004).

Επιπλέον, πρέπει να υπάρξει ιδιαίτερη μέριμνα για τον αγροτικό τομέα ο οποίος τα τελευταία χρόνια εμφανίζει σαφώς αρνητικές τάσεις στον τομέα της απασχόλησης και να συνεχιστεί η προσπάθεια για μείωση του άδηλου τομέα της οικονομίας με την κατάλληλη φορολογική αλλά και κοινωνικοασφαλιστική πολιτική, καθώς μικρότερος άδηλος τομέας σημαίνει περισσότεροι πόροι για κοινωνική πολιτική αλλά και υπεύθυνους και αλληλέγγυους πολίτες μιας κοινωνίας (Πετμεζίδου, κ.ά., 2004).

Ακόμα πρέπει να επανεξετασθεί το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας με γνώμονα τα καινούργια δεδομένα που έχουν διαμορφωθεί και ζητούν λύση (ανεργία, δημογραφικό, ατονία των παραδοσιακών δεσμών, μετανάστευση κ.α.). Σ' αυτό το πλαίσιο είναι απαραίτητη η καταγραφή της φτώχειας προκειμένου να διαμορφωθούν σχετικές πολιτικές προς τους δικαιούχους αλλά και να αποτραπεί η απάτη. Προς αυτή την κατεύθυνση χρειάζεται να δραστηριοποιηθούν οι κοινωνικοί φορείς και μη κερδοσκοπικοί και εθελοντικοί οργανισμοί οι οποίοι θα δρουν επικουρικά με το κράτος. Συνακόλουθα πρέπει να γίνει αναδιάρθρωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης της χώρας, προκειμένου να αντιμετωπισθούν νέες ανάγκες, όπως η μακροχρόνια ανεργία των νέων ή ηλικιωμένοι εργαζόμενοι που βρίσκονται στα πρόθυρα της σύνταξης. Επί πλέον πρέπει να εξασφαλισθεί η ανάπτυξη της ασφαλιστικής συνείδησης (Πετμεζίδου, κ.ά., 2004).

Τέλος, απαιτείται ο σχεδιασμός πολιτικής σε εθνικό επίπεδο για την αντιμετώπιση της μετανάστευσης. Τα φαινόμενα μη ελεγχόμενης μεταναστευτικής ροής που ζήσαμε το προηγούμενο καλοκαίρι ήταν φαινόμενο πρωτόγνωρο και φαίνεται ότι συμβάλλει εκτός των άλλων στην εμφάνιση φτώχειας και καινούριων μορφών κοινωνικού αποκλεισμού. Είναι γεγονός ότι η απλή καταγραφή-νομιμοποίηση ορισμένων αλλοδαπών εργαζομένων στη χώρα μας δεν λύνει το πρόβλημα το οποίο απ' ό,τι φαίνεται στο μέλλον θα λάβει εκρηκτικές διαστάσεις. Κι αυτό διότι υπάρχει μεγάλος αριθμός παράνομων αλλοδαπών που δεν χαίρουν δικαιωμάτων και προστασίας. Επί πλέον δεν υπάρχει μέριμνα για την υποδοχή των μεταναστών τις συνθήκες στέγασης, εκπαίδευσης ή ακόμη και ενσωμάτωσης των ήδη νομιμοποιημένων. Βέβαια πρέπει να τονίσουμε ότι αφενός η Ελλάδα κατέστη χώρα υποδοχής μεταναστών χωρίς να είναι προετοιμασμένη για το μέγεθος που δέχεται καθημερινά και αφετέρου όπως αποδεικνύεται και από την εμπειρία των λοιπών χωρών της Νότιας Ευρώπης που αποτελούν νέες μεταναστευτικές ζώνες το θέμα είναι πολύπλοκο και δύσκολο στην αποτελεσματική αντιμετώπισή του. Από την άλλη πλευρά όμως επειδή είναι δεδομένο ότι ειδικά στους μετανάστες, η φτώχεια που δεν καταπολεμάται επαρκώς ή έγκαιρα, ενέχει τον κίνδυνο να οδηγήσει ακόμη ταχύτερα στην περιθωριοποίηση και στον αποκλεισμό με ανεξέλεγκτα για την κοινωνία και για τη χώρα αποτελέσματα. Για το λόγο αυτό, χρειάζεται χάραξη μεταναστευτικής πολιτικής (περιλαμβανομένων των θεμάτων της ιθαγένειας) ανάλογα με τις οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες της χώρας αλλά και εναρμονισμένη ταυτόχρονα με την εξωτερική της πολιτική (Πετμεζίδου, κ.ά., 2004).

2. Αστικοποίηση, Αστική και Οικιστική Ανάπτυξη

2.1 Αστικοποίηση και Αστική Ανάπτυξη

Η αστικοποίηση σαν διαδικασία σχετίζεται με την αστική ανάπτυξη. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε χώρας σε διάφορα επίπεδα όπως η οικονομία, η πληθυσμιακή σύνθεση, ο πολιτισμός, κ.λπ. θα καθορίσουν και τις ιδιαιτερότητες της αστικής ανάπτυξης σε αυτήν. Η αστικοποίηση θεωρείται ένα πανάρχαιο φαινόμενο που εξελίχθηκε από την στιγμή που το ανθρώπινο είδος ξεκίνησε να συγκεντρώνεται σε μόνιμες κατοικίες και να δημιουργεί μικρές κοινότητες. Βασικό ορόσημο στην εξέλιξη της αστικοποίησης θεωρείται η εμφάνιση σημαντικών πόλεων στην αρχαία Ελλάδα αλλά και σε άλλες περιοχές της νοτιοανατολικής μεσογείου όπως στην Αίγυπτο με την Αλεξάνδρεια, την Συρία με την Δαμασκό αλλά και στην Κίνα.

Οι πόλεις δεν σταματούν να εξελίσσονται σε όλη την διάρκεια της ιστορίας. Οι αρχαίες πόλεις αλλάζουν και γίνονται ρωμαϊκές, βυζαντινές, μεσαιωνικές, κ.λπ. Καθοριστικό ρόλο στην αστικοποίηση διαδραμάτισε η βιομηχανική επανάσταση στην Ευρώπη. Σε εκείνη την περίοδο, οι πόλεις μεγεθύνονται και τα πρότυπα οικιστικής ανάπτυξης μεταβάλλονται επηρεαζόμενα από την εκβιομηχάνιση των οικονομιών.

Ουσιαστικά από τον 17^ο αιώνα και μέχρι σήμερα, οι πόλεις μεγεθύνονται με υψηλούς ρυθμούς κερδίζοντας σε πληθυσμό και έκταση σε σχέση με την ύπαιθρο. Η ανάπτυξη των πόλεων θα συνεχιστεί τον 20^ο αιώνα με ραγδαίους ρυθμούς. Φθάνοντας στο σήμερα, παρατηρούμε ότι οι πόλεις σε παγκόσμια κλίμακα έχουν άλλοτε διαφορετικά και άλλοτε κοινά προβλήματα. Τα σύγχρονα πρότυπα είναι παγκόσμια και σχετίζονται με την αστική και οικιστική ανάπτυξη, τις αστικές μεταφορές, τον σχεδιασμό του χώρου, το περιβάλλον, κ.λπ.

Η ιστορία της αστικής ανάπτυξης συχνά παρουσιάζεται από τους ειδικούς σε δύο μεγάλες περιόδους. Κατά τις δεκαετίες του 1870- 1890 στην κεντρική και δυτική Ευρώπη, ο συνωστισμός των ανθρώπων στις πόλεις δημιουργεί προβλήματα στέγασης, υγιεινής και τελικά φαινόμενα εξαθλίωσης μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού. Αρχικά οι μάζες των ανθρώπων των πόλεων, κυρίως μάλιστα των εργατών συγκεντρώνονταν κοντά στα βιομηχανικά κέντρα ενώ κατά την διάρκεια του 19ου αιώνα αυτό φαίνεται να αλλάζει με την ανάπτυξη των τεχνολογιών μεταφορών (αυτοκίνητο, αστικές συγκοινωνίες όπως τρένο, τραμ, κ.λπ.). Έτσι τα βιομηχανικά κέντρα των πόλεων μεταφέρονται έξω από τον αστικό ιστό και η εργατική τάξη κατοικεί στις περιφέρειες των πόλεων. Τα εισοδήματα αυτής είναι χαμηλά και αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι συνοικίες στις οποίες κατοικεί να παρουσιάζουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (Γετίμης κ.α., 1994).

Η δεύτερη περίοδος έλαβε χώρα από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Βασικά χαρακτηριστικά της είναι η αλματώδης ανάπτυξη των μεταφορών (αυτοκίνητο, αεροπλάνο, δίκτυα αστικών συγκοινωνιών, κ.λπ.), των τηλεπικοινωνιών και της τεχνολογίας εν γένει που έδωσαν δυναμική σε ολόκληρο τον αστικό ιστό και όχι μόνο στο κέντρο των πόλεων ή στα σημεία όπου υπήρχαν βιομηχανικά και βιοτεχνικά κέντρα. Αυτές οι φυγόκεντρες δυνάμεις συνέβαλλαν στην δημιουργία του φαινομένου της περιαστικοποίησης, όπου πλέον εμφανίζεται ένας δυναμισμός στην ανάπτυξη των προαστίων των πόλεων και όχι πλέον μόνο στο κέντρο αυτών. Το φαινόμενο αυτό εξελίσσεται δυναμικά υπό την επίδραση που έχει σε αυτό η ερήμωση της υπαίθρου και η τάση για συγκέντρωση του αγροτικού πληθυσμού στις πόλεις. Έτσι οι αγροτικοί πληθυσμοί γίνονται αστικοί, η οικονομία από αγροτική γίνεται βιομηχανική και η έννοια του περιαστικού χώρου αλλάζει (Pinol, 2000).

Κατά την διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, η ανάπτυξη της οικονομίας και την τεχνολογίας έδωσαν νέα δυναμική στις πόλεις. Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι συνέβαλλαν στην ερήμωση της υπαίθρου αλλά και σε μια επανεκκίνηση της

οικονομίας μετά την λήξη τους. Μεγάλες μάζες πληθυσμού μεταναστεύουν προς τις μεγάλες πόλεις και δημιουργούνται μεγάλες ανάγκες για την στέγασή τους. Η οικοδομική δραστηριότητα μεγαλώνει, ο αστικός χώρος γιγαντώνεται αλλά ταυτόχρονα εμφανίζονται σοβαρά προβλήματα όπως η κυκλοφοριακή συμφόρηση, η έλλειψη καθαριότητας στους κοινόχρηστους χώρους, η ρύπανση, η απουσία πρασίνου, κ.λπ. Παράλληλα, η ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας συμβάλλουν στην αποκέντρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων και στην τοποθέτηση του πληθυσμού σε προάστια πέριξ του κέντρου των πόλεων. Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων αρχίζουν να σχεδιάζονται οι πρώτες πολιτικές αποκέντρωσης, περιαστικοποίησης και δημιουργίας νέων οικιστικών μοντέλων όπως έγινε στην Μεγάλη Βρετανία με τις λεγόμενες "νέες πόλεις". Κάπως έτσι δημιουργούνται νέα υποδείγματα για την οργάνωση του αστικού χώρου τα οποία φθάνουν μέχρι τις μέρες μας (Γετίμης Π., 1994).

Η μελέτη αυτών των δύο σημαντικών περιόδων στην αστική ανάπτυξη αποδεικνύει ότι η τελευταία επηρεάζεται από πάρα πολλούς παράγοντες τοπικούς αλλά και παγκόσμιους. Οι ιστορικές εξελίξεις σε κάθε περιοχή, τα ιδιαίτερα γεωγραφικά της γνωρίσματα αλλά και κοινωνική και οικονομική της κατάσταση συνέβαλλαν στην διαμόρφωση του αστικού χώρου. Η ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας, η εκβιομηχάνιση της αγροτικής παραγωγής, η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα της οικονομίας (υπηρεσίες) και η κυριαρχία του καπιταλισμού οδήγησαν στην άκρατη μεγέθυνση των πόλεων.

Μεσαίου μεγέθους πόλεις μεγαλώνουν και πρωταγωνιστούν χάρις σε μία ισχυρή και ολοκληρωμένη βιομηχανικής οικονομίας (π.χ. Αγγλική ενδοχώρα-Mainlands), ενώ μικροί και μεσαίοι οικισμοί αυξάνουν σε μέγεθος εξαιτίας της εγκατάστασης εργοστασίων και επιπρόσθετων κεντρικών λειτουργιών. ταυτόχρονα άλλοι οικισμοί ερημώνουν και απαλείφονται από τον χάρτη. Οι μεταβολές αυτές έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην παραδοσιακή οικιστική δομή της πόλης, η οποία μεταβάλλεται έτσι ώστε να ικανοποιεί τις νέες ανάγκες. Βέβαια, παρατηρώντας το φαινόμενο στην ιστορική του εξέλιξη έχει ενδιαφέρον η στιγμή που εμφανίζεται το φαινόμενο της αποβιομηχάνισης το οποίο έχει καταλυτικό ρόλο στην μετεξέλιξη των πόλεων και στην ανάδειξη νέων προτύπων. Τότε, πλέον, μεγάλες πόλεις χάνουν την δυναμική τους, μεγάλα μέρη του πληθυσμού οδηγούνται στην φτωχοποίηση κυρίως από την εργατική τάξη και οι ανισότητες μεταξύ πλουσίων και φτωχών διευρύνονται (Γετίμης Π., Καυκαλάς Γ., 1994, σελ.68).

2.2 Πολιτικές Οικιστικής Ανάπτυξης στην Ευρώπη

Ο πολιτικός σχεδιασμός για την διαμόρφωση του αστικού χώρου περιγράφεται από δύο βασικές κατευθύνσεις. Η πρώτη συνίσταται στην θέσπιση κανονιστικών όρων που θα διέπουν τις σχετικές δραστηριότητες. Η δεύτερη χαρακτηρίζεται από την παρεμβατική δράση της πολιτείας.

Η ανάγκη για τον εξορθολογισμό στον σχεδιασμό των πόλεων συνδέεται άμεσα με την εμφάνιση των μεγάλων προβλημάτων της αστικοποίησης όπως είναι η συσσώρευση του πληθυσμού, οι νέες οικιστικές ανάγκες, το κυκλοφοριακό πρόβλημα, κ.λπ. Ήδη από το 1850 το κράτος αρχίζει να αντιλαμβάνεται πως πρέπει να έχει λόγο στην οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και ξεκινά πρωτοβουλίες όπως έργα υποδομής, δημιουργία νέων αστικών λειτουργιών, κανόνων οργάνωσης του χώρου, θέσπιση οργάνων για τη διασφάλιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων της πόλης κ.α. Από το 1900 η αύξηση του μεγέθους και του πληθυσμού των πόλεων οδηγεί τον αστικό χώρο σε συγκεκριμένες μορφές οικιστικής οργάνωσης. Οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι επηρεάζουν καθοριστικά τόσο την ανάπτυξη των πόλεων όσο

και της υπαίθρου. Τα οικιστικά συγκροτήματα παίρνουν συγκεκριμένες μορφές υπό την πίεση των νέων τάσεων (π.χ. χωροθέτηση βιομηχανικών μονάδων, αύξηση αστικού πληθυσμού) και δημιουργούνται νέα προβλήματα. Όταν εμφανίζεται η αποβιομηχάνιση, εμφανίζεται μια νέα πρόκληση για τις ευρωπαϊκές μεγαλουπόλεις που βρίσκονται αντιμέτωπες με την παρακμή των παλαιών βιομηχανικών κέντρων, τάσεις αποκέντρωσης της βιομηχανίας σε ενδομητροπολιτικό ή περιφερειακό επίπεδο, γενική αναδιάρθρωση και αλλαγή της οικονομικής βάσης τους. χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί εκείνο της Αγγλίας όπου η αποβιομηχάνιση ιδιαίτερα στην ενδοχώρα έπληξε τις τοπικές οικονομίες, αύξησε τα ποσοστά ανεργίας και άλλαξε τον κοινωνικό ιστό. Οι βιομηχανικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες μεταφέρονται στον περιαστικό χώρο, δημιουργώντας ασυνέχειες και λειτουργικά προβλήματα στον ιστό της πόλης, και ταυτόχρονα η ανάγκη για χώρο και οι αξίες γης αυξάνονται (μεγιστοποίηση της οικονομικής απόδοσης του χώρου) εκτοπίζοντας έτσι χρήσεις όπως η κατοικία από το κέντρο της πόλης. Οι οικονομικές δραστηριότητες εμπλουτίζονται, οι ανάγκες σε χώρο και κτιριακά αποθέματα πολλαπλασιάζονται ενώ ο αστικός χώρος αρχίζει να ασφυκτιά από τα πρώτα προβλήματα που εμφανίζονται όπως το κυκλοφοριακό, η μόλυνση του περιβάλλοντος και η όξυνση των ανισοτήτων που δημιουργούν έντονα προβλήματα στην κοινωνική ζωή της πόλης. Η οικονομική βάση της πόλης μεταβάλλεται σταδιακά με την επικράτηση των επαγγελματιών, του τριτογενούς τομέα στον αστικό χώρο.

Στην σύγχρονη εποχή η έννοια της οικιστικής ανάπτυξης έχει συνδεθεί με την άνοδο του επιπέδου ζωής στις μεγαλουπόλεις. Η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, η αναζήτηση καλύτερων συνθηκών κατοικίας σε προάστια με χώρους πρασίνου, νέοι τρόποι επένδυσης του ιδιωτικού κεφαλαίου κεφαλαίου (π.χ. τουρισμός) έρχονται στο προσκήνιο. Κύρια προβλήματα που παρουσιάζονται είναι η έλλειψη διαθέσιμου χώρου, η υπερσυγκέντρωση λειτουργιών σε συγκεκριμένα σημεία των πόλεων (π.χ. κεντρικοί σιδηροδρομικοί σταθμοί) και η μείωση του αποθέματος σε κεντρικές περιοχές λόγω και της τάσης προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς των πόλεων. Όλα αυτά συμβάλλουν στον προσανατολισμό των νέων επενδύσεων προς την περιφέρεια των μεγαλουπόλεων και έτσι σημαντικά κεφάλαια κατευθύνονται για την ανάπτυξη οικιστικών συγκροτημάτων αλλά και δραστηριοτήτων του τριτογενούς τομέα στα προάστια.

Η συγκρότηση από την μεριά της πολιτείας οικιστικής πολιτικής σημαίνει την δημιουργία εξειδικευμένου σχεδιασμού που λαμβάνει υπόψη του τον φυσικό χώρο, την στεγαστική πολιτική, την δυναμική της αγοράς ως προς την οικοδόμηση νέων κατασκευών, την δημιουργία αποθέματος, την προστασία του περιβάλλοντος, κ.α. Ο σχεδιασμός αυτός περιλαμβάνει ακόμη και εκτός σχεδίου περιοχές στις οποίες επιτρέπεται πολλές φορές η οικοδόμηση υπό όρους. Ένας τέτοιος σχεδιασμός περιλαμβάνει κανονιστικές διατάξεις με σκοπό την δημιουργία του κατάλληλου πλαισίου για την αξιοποίηση της ατομικής ιδιοκτησίας και του προς επένδυση σε αυτήν κεφαλαίου αλλά πιθανότατα και ολοκληρωμένες παρεμβάσεις. Επί παραδείγματι, τα προς ρύθμιση θέματα συνήθως είναι ο σχεδιασμός της οικιστικής ανάπτυξης και οι νέες δυνατότητες αξιοποίησης της ατομικής ιδιοκτησίας στη γη και του επενδύμενου κεφαλαίου, ιδιαίτερα κατά τις διαδικασίες επέκτασης σχεδίων πόλεως, καθώς και την εφαρμογή του σχεδιασμού και τα σχετικά ζητήματα της εξασφάλισης γης για τους κοινωφελείς σκοπούς (διαδικασίες, μέσα, μηχανισμούς, χρηματοδότηση κ.α.), οι διαδικασίες κατάτμησης, αγοράς και αξιοποίησης της γης, ο καθορισμός χρήσεων γης και τον έλεγχο των χωροθετίσεων των οικονομικών κανονιστικών όρων, κ.α. (Γετίμης, 1994).

Οι ολοκληρωμένες παρεμβάσεις από την πλευρά της πολιτείας διαφέρουν από κράτος σε κράτος επειδή το είδος της κρατικής δομής και ο βαθμός ευελιξίας του ποικίλουν. Για παράδειγμα στην βόρεια και κεντρική Ευρώπη, το κράτος πρόνοιας έχει την δύναμη να παρέμβει δραστικά στον σχεδιασμό της οικιστικής ανάπτυξης. Στην Μεγάλη Βρετανία την περίοδο 1950- 1970 ο σχεδιασμός αυτός ήταν αντικείμενο τόσο της κεντρικής πολιτικής σκηνής όσο και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Μέσα από την συνεργασία τους επιτεύχθηκε ο έλεγχος της αστικής εξάπλωσης, η ρύθμιση των αλλαγών στις χρήσεις γης και η παροχή κοινωνικής υποδομής (κυρίως στις νέες περιοχές κατοικίας). Ο στόχος αυτών των πολιτικών ήταν η δημιουργία ενός συνολικού συστήματος αστικής ανάπτυξης για ολόκληρες πόλεις μέσω του οποίου θα εξασφαλιζόταν η ισορροπία των διαφορετικών χρήσεων γης και η καλύτερη διαχείριση της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης όλου του αστικού συστήματος. Οι πολιτικές αυτές συμπεριλάμβαναν την προώθηση, το συντονισμό και τη διαχείριση της χωρικής κατανομής των οικονομικών δραστηριοτήτων αλλά και κοινωνικές πολιτικές (Γετίμης, 1994).

Σε σύγκριση με της χώρες της βόρειας και κεντρικής Ευρώπης, οι Ευρωπαϊκές μεσογειακές και βαλκανικές χώρες δεν διαθέτουν το ίδιο αυστηρά ρυθμιστικά πλαίσια για την θέσπιση των όρων των μηχανισμών της αγοράς του αστικού χώρου. Κυρίως χαρακτηρίζονται από την έλλειψη συστηματικού πλαισίου και ουσιαστικά πραγματοποιούν την διαμόρφωση των αστικών πολιτικών βάσει αποσπασματικών ρυθμίσεων, χωρίς να προσφέρουν ικανοποιητικές λύσεις στα υπάρχοντα προβλήματα (παράνομη οικοπεδοποίηση και κατάτμηση γης, αυθαίρετη ανοικοδόμηση και έλλειψη μηχανισμών χωροθέτησης δραστηριοτήτων κ.α.) (Οικονόμου & Πετράκος, 1999).

Ιστορικά βέβαια αξίζει να επισημανθεί ότι στα κράτη της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης χρησιμοποιήθηκε η λογική και πρακτική του χωρικού διαχωρισμού τόσο των οικονομικών δραστηριοτήτων όσο και των κοινωνικών τάξεων. Στην άλλη πλευρά, τα ευρωπαϊκά μεσογειακά και βαλκανικά κράτη δεν επικεντρώθηκαν σε αυτούς τους διαχωρισμούς. Σήμερα παρατηρείται τόσο στην Γηραιά Ήπειρο όσο και διεθνώς η δημιουργία νέων αναγκών και προβλημάτων, νέων σχέσεων και αλληλεπιδράσεων με παγκόσμιο χαρακτήρα όπως είναι τα θέματα περιβαλλοντικής προστασίας, που οδηγούν στην σταδιακή δημιουργία νέων μοντέλων οικιστικής ανάπτυξης για ολόκληρο τον κόσμο.

2.3 Πολιτικές Οικιστικής Ανάπτυξης στην Ελλάδα

Το ελληνικό κράτος επέδειξε χαμηλά αντανεκλαστικά σε θέματα οικιστικής ανάπτυξης σε σχέση με τα κράτη της βόρειας και κεντρικής Ευρώπης. Περιορίστηκε κυρίως σε κανονιστικές διατάξεις και γραφειοκρατικές διαδικασίες ενώ απέφυγε την εναλλακτική των άμεσων παρεμβάσεων. Ιστορικά η οικιστική ανάπτυξη στην Ελλάδα δεν σχετίστηκε τόσο με την εκβιομηχάνιση της χώρας όσο με σημαντικά ιστορικά γεγονότα όπως οι πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής και οι εσωτερικοί μετανάστευση συνέπεια του Εμφυλίου πολέμου και της ερήμωσης της υπαίθρου (Μαλούτας, 2000).

Η πρώτη περίοδος της αστικής ανάπτυξης στο ελληνικό κράτος εντοπίζεται την περίοδο 180-1890 οπότε και εμφανίζονται τα πρώτα μεταναστευτικά ρεύματα προς τα αστικά κέντρα. Η δεύτερη περίοδος ακολουθεί όπως προείπαμε με την Μικρασιατική Καταστροφή και την υποδοχή 1.300.000 προσφύγων στο ελληνικό κράτος. Η προσπάθεια του κράτους (διάταγμα του 1923) αν και δεν ήταν πλήρης συνέβαλε στην ομαλή υποδοχή και ένταξη των ανθρώπων αυτών στα αστικά κέντρα συνέβαλλε μεσοπρόσθεσμα και στην ανάπτυξη του οικονομικού και παραγωγικού

χαρακτήρα της "πόλης" (Φατούρος, κ.ά., 1979). Η τρίτη περίοδος προσδιορίζεται από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και την έκρηξη του Εμφυλίου. Το ρεύμα κατευθύνεται από τις ορεινές και ημιορεινές περιοχές προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Η υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού ειδικά στην Αττική κορυφώθηκε τις επόμενες δύο δεκαετίες καθώς εκεί βρισκόταν το μεγαλύτερο μέρος του παραγωγικού ιστού της χώρας (Γετίμης, Π. 1994).

Την επόμενη δεκαετία, τα μεγάλα αστικά κέντρα συνέχισαν να μεγαλώνουν με μικρότερο ρυθμό ενώ την δεκαετία του 1980 τα μεγάλα αστικά κέντρα χάνουν τον προηγούμενο δημογραφικό δυναμισμό τους (μείωση φυσικής αύξησης πληθυσμού και περιορισμός της έλξης εσωτερικών μεταναστών). Την τελευταία δεκαετία του προηγούμενου αιώνα, οι μεταναστευτικές ροές από τα Βαλκάνια και την νότια και ανατολική Ασία συνέβαλλαν στην περαιτέρω αύξηση του πληθυσμού. Σε γενικές γραμμές δηλαδή η Ελλάδα ακολούθησε το παράδειγμα των υπολοίπων Ευρωπαϊκών κρατών με κάποια σχετική χρονική υστέρηση. Στις μέρες μας πόλεις όπως η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη και η Πάτρα αντιμετωπίζουν αντίστοιχα προβλήματα με τις Ευρωπαϊκές πόλεις (κυκλοφοριακή συμφόρηση, περιβαλλοντικά προβλήματα, αναπλάσεων, επεκτάσεων κ.α.). Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οικιστικό μοντέλο στην Ελλάδα απείχε από το σύνηθες μοντέλο της βόρειας και κεντρικής Ευρώπης αλλά και των Η.Π.Α. (φορντισμός). Το μοντέλο που ακολουθήθηκε χαρακτηρίστηκε από την αυθαίρετη δόμηση η οποία λάμβανε χώρα με την συναίνεση μέρους των πολιτών και της κρατικής εξουσίας και ουσιαστικά δημιούργησε μια ιδιότυπη κατάσταση συνεργασίας και αποδοχής αυθαιρεσιών και ελλείψεων (Μοδινός, 2000).

Βασικά χαρακτηριστικά του ελληνικού παραδείγματος απετέλεσαν η δομή της έγγειας ιδιοκτησίας στην Ελλάδα που χαρακτηρίζεται ταυτόχρονα από μεγάλο κατακερματισμό, οι αυξήσεις του συντελεστή δομησης στον αστικό χώρο, οι επεκτάσεις των πόλεων και των οικισμών, οι δυνατότητες νόμιμης εκτός σχεδίου δόμησης και η παράνομη-αυθαίρετη δόμηση. Τα βασικά χαρακτηριστικά του έγγειου χώρου συνίστανται στον εκτεταμένο ρόλο της μικρής ιδιοκτησίας που επιδρά στην κατασκευαστική διαδικασία, την ανεξαρτησία από το μεγάλο κεφάλαιο το οποίο ουσιαστικά δεν ενεργοποιείται σημαντικά στην αναπτυξιακή διαδικασία και την παράλληλη με αυτό μειωμένη συμμετοχή του κοινωνικού κεφαλαίου στα επί μέρους σημεία της κρατικής πολιτικής (σχετικά με την ανάπτυξη των πόλεων). Το μοντέλο αυτό συνεχίζεται και στις μέρες μας αλλά πλέον συναντάται και το μοντέλο της οργανωμένης οικιστικής ανάπτυξης μέσα από τις επενδύσεις εταιρειών, επενδυτικών σχημάτων, κ.λπ. (Δελλαδέτσιμας, 2004).

Στην χώρα μας τα βασικά προβλήματα της αστικής ανάπτυξης είναι η κυκλοφοριακή συμφόρηση, η περιβαλλοντική υποβάθμιση, η έλλειψη τεχνικής και κοινωνικής υποδομής, η έλλειψη κοινόχρηστων χώρων, οι αλόγιστες επεκτάσεις των πόλεων και των οικισμών εις βάρος περιοχών με φυσικό κάλλος ή υψηλή γεωργική αξία. Οι ρίζες αυτών των χρόνιων προβλημάτων είναι η έλλειψη σχεδιασμού και προγραμματισμού αλλά κυρίως η έλλειψη πολιτικής βούλησης για την εφαρμογή του κράτους δικαίου. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η χρονική υστέρηση του ελληνικού κράτους να εκδηλώνεται με την ανάπτυξη του παρεμβατικού του χαρακτήρα μόλις τα τελευταία χρόνια. Αντιθέτως στην κεντρική και βόρεια Ευρώπη, η νέα τάση είναι η αμφισβήτηση του παρεμβατικού χαρακτήρα του κράτους και η συζήτηση για νέα επιστημολογικά μοντέλα.

Το Διάταγμα του 1923 που προαναφέραμε είχε τον τίτλο «Περί Σχεδίων Πόλεων, Κωμών Και Συνοικισμών του Κράτους και οικοδομής αυτών» και απετέλεσε την πρώτη προσπάθεια οργάνωσης της οικιστικής ανάπτυξης στην

Ελλάδα. Η βασική ιδέα ήταν το πέρασμα από τις υπάρχουσες δομές στις ευρωπαϊκές που είχαν ήδη ενσωματώσει στοιχεία σχετικά με την εκβιομηχάνιση της οικονομίας αλλά και με το επόμενο στάδιο που ήταν η αποκέντρωση της βιομηχανικής παραγωγής. Αυτοί οι χωρικοί κανονισμοί χαρακτηρίζονταν από το συγκροτησιακό στοιχείο στην οικιστική πολιτική που συνίσταται στην δημιουργία σχεδίων για την ρυμοτομία των πόλεων, σε διατάξεις για τους συντελεστές δόμησης εντός και εκτός σχεδίου αλλά και κρατικές πρωτοβουλίες για την ανακούφιση των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής σχετικά με το ζήτημα της στέγασής τους (Οικονόμου Δ. 1999).

Οι δύο δεκαετίες μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έχουν εξαιρετικό ενδιαφέρον για την μελέτη της οικιστικής ανάπτυξης της Ελλάδας. Τότε έλαβε χώρα η ανασυγκρότηση του αστικού κράτους, η ερήμωση μεγάλου μέρους της υπαίθρου, η άκρατη επέκταση της Αθήνας αλλά και άλλων αστικών κέντρων εις βάρος της επαρχίας και των χωρίων. Το ελληνικό κράτος έπρεπε να αντιμετωπίσει πολλά ζητήματα ταυτόχρονα όπως η λύση των στεγαστικών αναγκών όλων αυτών των εσωτερικών μεταναστών προς τις πόλεις, η ανόρθωση της οικονομίας, η εκβιομηχάνιση της παραγωγής, κ.λπ. (Γετίμης Π., 1994). Στην πραγματικότητα απέτυχε να συντάξει και να εφαρμόσει ένα πρότυπο σχέδιο οικιστικής ανάπτυξης κατ' αρχάς για την πρωτεύουσα. Χαρακτηριστικά ζητήματα όλης αυτής της περιόδου είναι η καταχρηστική εφαρμογή των περί εκτός σχεδίου δόμησης διατάξεων, οι γραφειοκρατικές διαδικασίες έγκρισης και υλοποίησης των σχεδίων, η οικονομική ανεπάρκεια των δήμων να πραγματοποιήσουν απαλλοτριώσεις, η ανοχή και η άμεση ή έμμεση νομιμοποίηση της αυθαίρετης δόμησης σε εντός ή εκτός σχεδίου περιοχές (Οικονόμου Δ., 1999, σελ.461). Τα αποτελέσματα αυτής της αδυναμίας είναι ορατά μέχρι και σήμερα με αξιοσημείωτη την καλλιέργεια του συμβιβασμού και της συναλλαγής μεταξύ του κράτους και εκείνων που αυθαιρετούν ως προς την οικιστική ανάπτυξη.

Ενδεικτικά αναφέρονται σχεδιασμοί που χαρτιά για την δημιουργία νέας πόλης στη Μεγαρίδα από το τότε Υπουργείο Ανοικοδομήσεως με το σχέδιο ανασυγκρότησης της πρωτεύουσας. Το αίτημα για μια σύγχρονη οικιστική πολιτική επανήλθε την δεκαετία του 1960 γιατί τότε ξεκίνησαν να γίνονται ορατά τα προβλήματα που έφερε η έλλειψη σχεδιασμού των προηγούμενων ετών και ο υδροκεφαλισμός στην Αττική. Ζητήματα που αναζητούσαν λύση ήταν η «ανορθολογική χωρική κατανομή των χρήσεων γης (σύμφωνα με τις βραχυπρόθεσμες απαιτήσεις αξιοποίησης του κεφαλαίου και της μικροϊδιοκτησίας της γης) και η εγκατάλειψη της υπαίθρου. Παρ' όλες τις προσπάθειες και τα ρυθμιστικά σχέδια που συντάχθηκαν, το αποτέλεσμα ήταν απογοητευτικό. Την επόμενη δεκαετία τα προβλήματα συνεχίζουν να οξύνονται αφού οι ραγδαίες διαδικασίες αστικοποίησης με την χωρική υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού και του κεφαλαίου συνεχίστηκαν χωρίς σχέδιο και ουσιαστική κρατική παρέμβαση. Πρόσθετα χαρακτηριστικά της διαμορφούμενης τότε κατάστασης ήταν η συνεχιζόμενη αύξηση της ζήτησης για νέες οικοδομές και επιπλέον οικιστική γη, ο ανταγωνισμός των χρήσεων γης και η άνοδος της αστικής γαιοπροσόδου, η αύξηση του ενδιαφέροντος για τον περιαστικό χώρο παρουσιάζει ένα σύνολο πλεονεκτημάτων όπως χαμηλό βαθμό ανάπτυξης, μεγαλύτερα περιθώρια σχεδιασμού και διαμόρφωσης του χώρου, μικρότερες αξίες γης κ.α.), η αυθαίρετη δόμηση και ο ανταγωνισμός χρήσεων γης.

Στην ίδια λοιπόν δεκαετία εμφανίστηκαν οι χρήσεις γης κατά ζώνες στην προσπάθεια για μία ολοκληρωμένη πολιτική σχεδιασμού της οικιστικής ανάπτυξης και παρέμβασης στην ατομική ιδιοκτησία. Στο Σύνταγμα του 1974 υπήρχαν διατάξεις σχετικές με την χωρική αναδιάρθρωση και ανάπτυξη της χώρας, την αναμόρφωση και

πολεοδόμηση των οικιστικών περιοχών. Η Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομίας και Στεγάσεως ιδρύθηκε την ίδια περίοδο με σκοπό την άσκηση στεγαστικής πολιτικής για τον περιορισμό της αυθαίρετης δόμησης και στέγασης. Τα επόμενα χρόνια ψηφίστηκαν σημαντικοί νόμοι όπως ο 947/79 για τις οικιστικές περιοχές, ο 880/79 για την μεταφορά του συντελεστή δόμησης και δημιουργήθηκε το Υπουργείο Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος (ΥΧΟΠ) κ.α.. Ο νόμος 947/1979 «Περί Οικιστικών Περιοχών» αντικαθιστούσε το νόμο του 1923 και απέβλεπε στον προσδιορισμό της έννοιας της οικιστικής περιοχής 20 και των τρόπων ανάπτυξης ή αναμόρφωσης της. Ποιο αναλυτικά περιελάμβανε την διάκριση της οικιστικής περιοχής σε γενικές και ειδικές χρήσεις γης, την επιλογή τρόπων ανάπτυξης και ανάπλασης της, την κλιμάκωση της ανάπτυξης κατά χρονικές φάσεις, την υποχρεωτική συμμετοχή των ιδιοκτητών της οικιστικής περιοχής σε εισφορές σε γη και χρήμα για την δημιουργία των κοινόχρηστων χώρων κ.α. (Οικονόμου & Πετράκος, 1999).

Η εφαρμογή του νόμου συνάντησε αντιδράσεις και ουσιαστικά έμεινε ανεφάρμοστος σε μεγάλο ποσοστό. Το 1983 ψηφίστηκε νέος οικιστικός νόμος, ο 1337/83 με τίτλο «Επέκταση των πολεοδομικών σχεδίων, οικιστική ανάπτυξη και σχετικές ρυθμίσεις» για να αλλάξει μερικές διατάξεις του προηγούμενου (1979) ενώ κρατούσε τα δύο βήματα του πολεοδομικού σχεδιασμού και τις τρεις μεθόδους πολεοδομικής ανάπτυξης: κανονιστικούς όρους δόμησης, ενεργός πολεοδομία, και αστικός αναδασμός. Ταυτόχρονα ρύθμιζε τις επεκτάσεις ή εντάξεις σχεδίων σε περιοχές κύριας κατοικίας, την οικιστική ανάπτυξη των οικισμών κάτω των 2000 κατοίκων, κ.λπ.. Οι διατάξεις αυτές προσπαθούσαν να συμβάλλουν στην ύπαρξη κάποιας οργάνωσης εκ των υστέρων σε πυκνοκατοικημένες περιοχές με αυθαίρετα στις οποίες είχαν ήδη σχηματισθεί οι ιδιοκτησιακές σχέσεις και τα κοινωνικοοικονομικά συμφέροντα, δίχως όμως ριζικές αλλαγές στις κοινωνικοοικονομικές προϋποθέσεις στις οποίες θα έπρεπε να στηρίζεται η οικιστική πολιτική (Οικονόμου Δ. 1999).

Ακολούθησε ο νόμος 1558/85 που συνένωνε το ΥΧΟΠ με το υπουργείο Δημοσίων Έργων και είχε ως αποτέλεσμα την δημιουργία του ΥΠΕΧΩΔΕ. Τα χρόνια της δεκαετίας του 1990 έγινε μια προσπάθεια με νέα νομοθετήματα να υπάρξουν λιγότερα γραφειοκρατικά προβλήματα στην υλοποίηση επενδυτικών σχεδίων ιδιωτών για οικιστική εκμετάλλευση (π.χ. νόμος 1947/91 για την ιδιωτική πολεοδόμηση, ν. 2052/92 για τις Ζώνες Ελεγχόμενης Ανάπτυξης, ιδιωτικοποίηση δημόσιων οργανισμών κ.α.) (Οικονόμου Δ., 1999).

Αυτοί οι νόμοι είχαν αρκετές ομοιότητες με αντίστοιχες πρωτοβουλίες που είχαν ληφθεί παλαιότερα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες όπως στην Μεγάλη Βρετανία. Ωστόσο η ομοιότητα δεν είναι απαραίτητος παράγοντας επιτυχίας γιατί το ελληνικό παράδειγμα είχε πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά από το αντίστοιχο βρετανικό. Η μείωση του ρόλου του κράτους δεν συνιστούσε ένα νέο μοντέλο οικιστικής ανάπτυξης αλλά ουσιαστικά ενίσχυε την προϋπάρχουσα αναρχία, μείωνε τον ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης και έδινε περισσότερες αρμοδιότητες στο ΥΠΕΧΩΔΕ σε μια προσπάθεια να προσελκύσει επενδύσεις από μεγάλα επενδυτικά σχήματα στους τομείς του τουρισμού και της παραθεριστικής κατοικίας. Τα επόμενα χρόνια ψηφίστηκε ο νόμος 2508/97 με θέμα «Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας και άλλες διατάξεις» ο οποίος κι εκείνος δεν μπόρεσε να προσφέρει ουσιαστική πρόοδο στο ζήτημα της οικιστικής ανάπτυξης στην χώρα μας που επιπλέον των υπολοίπων προκλήσεων που οφείλει να αντιμετωπίσει σε σχέση με την οικιστική ανάπτυξη (π.χ. περιβάλλον, κυκλοφοριακό, κ.λπ.) πρέπει να διαχειριστεί πρωτοεμφανιζόμενα για αυτήν θέματα όπως τα οργανωμένα οικιστικά

και πολεοδομικά συγκροτήματα (π.χ. έκταση πρώην αεροδρομίου στο Ελληνικό) και οι εμπορικές αναπτύξεις (π.χ. μεγάλα εμπορικά κέντρα Mall, Golden Hall, κ.λπ.).

2.4 Σύγχρονες Οικιστικές Προδιαγραφές

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, τα προβλήματα των συγχρονων μεγαλουπόλεων είναι σε μεγάλο βαθμό κοινά και αυτό συνεπάγεται πως τα προτεινόμενα μοντέλα οικιστικής ανάπτυξης θα είναι παγκόσμιου χαρακτήρα. Τα οργανωμένα μάλιστα αστικά συγκροτήματα που αποτελούνται κατά βάση από κατοικίες (διαμερίσματα και μονοκατοικίες), εμπορικά κέντρα με καταστήματα και χώρους γραφείων είναι μια σύγχρονη τάση, οργανωμένη ρυμοτομία με προκαθορισμένους χώρους για την αγορά και την διασκέδαση των κατοίκων τους (πεζόδρομοι με εστιατόρια, πάρκα αναψυχής, κ.λπ.) είναι συνήθης πρακτική σε αρκετά μέρη του κόσμου.

Δεν είναι όμως η πρώτη φορά που ο άνθρωπος προπάθησε να δημιουργήσει προδιαγραφές για την ανάπτυξη οικισμών. Στο παρελθόν, το ίδιο συνέβη πολλές φορές με την ίδρυση και ανάπτυξη αποικιών από τους αρχαίους Έλληνες στον μεσογειακό χώρο (Αλεξάνδρεια στην Αίγυπτο, Μασσαλία στην Γαλλία, Μίλητος στην Μικρά Ασία, κ.λπ.). Κάτι ανάλογο συνέβη με τις προσπάθειες ευρωπαϊκών κρατών να κυριαρχήσουν σε άλλες ηπείρους δημιουργώντας αποικίες (αγγλικές, γαλλικές, ολλανδικές αποικίες, στην Αφρική, κ.λπ.).

Ο μετασχηματισμός του αστικού χώρου, κατευθύνεται από τα επιλεγμένα κάθε φορά πρότυπα οικιστικής ανάπτυξης τα οποία είναι αποτέλεσμα βελτιώσεων προϋπαρχόντων μοντέλων και βελτιώσεων που προκύπτουν μέσα από την συνδρομή διάφορων επιστημονικών τομέων (συγκοινωνιολόγοι, περιβαλλοντολόγοι, πολιτικοί μηχανικοί, κ.λπ.). Τα επικρατέστερα μοντέλα ανάπτυξης επηρεάζουν τις προς δημιουργία πολιτικές πάντα σε συνδυασμό με τις δυνάμεις της αγοράς, την προσφορά και την ζήτηση αλλά και άλλα κοινωνικοπολιτικά και γεωγραφικά χαρακτηριστικά.

Οι απαρχές του σημερινού υποδείγματος οικιστικής ανάπτυξης εντοπίζονται στον 19^ο αιώνα. Τότε είναι που άρχισαν να αναζητούνται νέα πρότυπα οικιστικής ανάπτυξης. Η βιομηχανική επανάσταση και η έναρξη της διαδικασίας της αστικοποίησης έθεσαν νέα δεδομένα στο ζήτημα και μια νέα δυναμική αναπτύχθηκε με νέα ιδέες και διαφορετικές σχολές πολεοδομικού σχεδιασμού που στόχευαν να τροποποιήσουν τον σχεδιασμό των πόλεων. Τότε δημιουργήθηκαν και νέες βιομηχανικές πόλεις των οποίων η οικονομία στηριζόταν στην βιομηχανική του παραγωγή. Οι καινούριες αυτές πόλεις παρείχαν ευκαιρίες για ένα νέο τρόπο ζωής στους κατοίκους τους και ταυτόχρονα την δυνατότητα εφαρμογής μοντέρνων αρχών σχεδιασμού. Βασικά τους χαρακτηριστικά ήταν η αυτάρκεια και η συλλογικότητα με στόχο την ομαλή λειτουργία μιας αυτοδιοικούμενης κοινότητας ανθρώπων (Παπαγγελουπούλου, χ.χ.). Αργότερα εμφανίστηκαν και οι λεγόμενες «κιηπουπόλεις» σε προηγμένες για την εποχή χώρες όπως στη Βρετανία (Ebenezer Howard, 1850-1928), στη Γαλλία (Corbusier, 1887-1965) αλλά και στην Αμερική (Wright, 1867-1959). Αυτό το νέο μοντέλο πόλης θεωρήθηκε η απάντηση στην βιομηχανική πόλη του παρελθόντος με την συσσώρευση εξαθλιωμένων εργατών και την μολυσμένη ατμόσφαιρα. Οι νέες πόλεις είχαν περισσότερο πράσινο, περιορισμένες εμπορικές, βιοτεχνικές και βιομηχανικές δραστηριότητες και λειτουργούσαν σαν πρότυποι οικισμοί. Αυτό το μοντέλο οικιστικής ανάπτυξης αρχικά αναπτύχθηκε ως απάντηση στην ραγδαία αστικοποίηση και την υπέρμετρη εκβιομηχάνιση ενώ στην πορεία συνδέθηκε με την έννοια της ποιότητας ζωής (Γετίμης Π., 1994). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί εκείνο του Λονδίνου όπου νέες πόλεις σχεδιάστηκαν και δημιουργήθηκαν περιμετρικά του σε τέτοια απόσταση ώστε να διαχωρίζονται από τα

προάστια του αλλά οι κάτοικοί του να διατηρούν την αμεσότητα της πρόσβασης σε αυτό (οχτώ τέτοιες πόλεις σχεδιάστηκαν μεταξύ 1946- 1950) 34. Αρχικά τα οργανωμένα οικιστικά συγκροτήματα εξυπηρετούσαν τις ανάγκες συγκεκριμένων ομάδων του πληθυσμού με κοινά επαγγελματικά ή κοινωνικά χαρακτηριστικά. Ένα παράδειγμα από τον ελληνικό χώρο είναι ο πρότυπος οικισμός «Άσπρα Σπίτια» που φτιάχθηκε για να εξυπηρετήσει τις οικιστικές ανάγκες μιας και μόνο βιομηχανίας ενώ ανάλογα παραδείγματα χρόνια πριν συναντάμε στην Μεγάλη Βρετανία με την ανάπτυξη πόλεων κοντά σε βιομηχανικά ή εξορυκτικά κέντρα, στο Καζακστάν (σημαντικό επιστημονικό, τεχνολογικό και βιομηχανικό κέντρο της ΕΣΣΔ) (Derruau, 2001).

Τα σύγχρονα όμως οικιστικά μοντέλα των οργανωμένων οικισμών, προαστιακών γειτονιών, «neighbourhood units, compounds» και πόλεων προτιμώνται εξαιτίας συγκεκριμένων λόγων που μπορούν να αποδελτιωθούν ως εξής (Αραβαντινός, 1997):

- Νέες κατοικίες κατασκευασμένες με νέες τεχνικές και καλύτερα υλικά σχεδιασμένες σύμφωνα με τις αρχές της βιοκλιματικής αρχιτεκτονικής σε αντισταθολή με τις πολυκατοικίες περασμένων δεκαετιών στο κέντρο των μεγαλουπόλεων.
- Ήπιο κυκλοφοριακό πρόβλημα στα προάστια σε σύγκριση με τον κέντρο των πόλεων και εύκολη πρόσβαση σε χώρους στάθμευσης.
- Περισσότερη ασφάλεια σε σχέση με το κέντρο των μεγαλουπόλεων όπου οι δείκτες εγκληματικότητας είναι αυξημένοι.
- Πρόσβαση σε χώρους πρασίνου και εγκαταστάσεις για άθληση και ψυχαγωγία για όλη την οικογένεια.
- Σε πολλές χώρες (π.χ. Η.Π.Α., Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ισπανία, Αίγυπτος, κ.λπ.), το μοντέλο αυτό υιοθετήθηκε και μεγάλες κατασκευαστικές εταιρείες ανέπτυξαν οικιστικά και τουριστικά συγκροτήματα στα προάστια, πλησίον μεγάλων αστικών κέντρων με σαφή όμως όρια διαχωρισμού από αυτά.
- Η τάση για την διατήρηση του ιστορικού κέντρου των πόλεων και της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς δείχνουν τον δρόμο προς την οικιστική αξιοποίηση της πειμέτρου της δομημένης επιφάνειας των πόλεων (περιαστικός χώρος), όχι μόνο για την ανάπτυξη οικιστικών συγκροτημάτων αλλά και δραστηριοτήτων του τριτογενούς τομέα (π.χ. εμπορικά κέντρα).
- Η έλλειψη χώρου στο κέντρο των πόλεων.
- Η αποκέντρωση πλέον όχι μόνο βιομηχανικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων αλλά και δραστηριοτήτων του τριτογενούς τομέα (κεντρικά γραφεία εταιρειών μετακινούνται στα προάστια, πανεπιστημιούπολεις σχεδιάζονται σε περιαστικό περιβάλλον, κ.λπ.
- Η ανάπτυξη του τουρισμού και της παραθεριστικής κατοικίας.

Θα πρέπει όμως να αναφερθεί πως υπάρχει και αντίλογος σε σχέση με την κατασκευή τέτοιων προαστείων και ιδιωτικών οικιστικών συγκροτημάτων. Οι οικισμοί αυτοί με την συγκεκριμένη μορφή οργάνωσης, το αραιοδομημένο περιβάλλον και την ιδιωτική φύλαξη απευθύνονται στην πλειοψηφία τους σε πολίτες της ανώτερης οικονομικής τάξης. Στην πράξη, προβάλλουν ως εύκολα αποκτήσιμο αγαθό έναν κόσμο διαφορετικό από τον πραγματικό που μπορεί να εξασφαλιστεί με την αγορά ενός μοντέρνου διαμερίσματος σε αυτούς. Βέβαια, η πραγματικότητα μπορεί να διαφέρει, γιατί η κατοικία σε έναν τέτοιο συγκρότημα δεν σημαίνει πως η ανέχεια και η εξαθλίωση απαλείφονται όταν δεν τις βλέπουμε. Επιπλέον, η εγκατάσταση σε αυτούς τους πρότυπους οικισμούς λειτουργεί ενίοτε αρνητικά υπό την έννοια της τυποποίησης στην αισθητική και όχι μόνο, της ομογενοποίησης και

του αποκλεισμού, στοιχεία που δεν συμβαδίζουν και τόσο με την προβαλλόμενη εικόνα.

2.5 Σχεδιασμός Οικισμών: παραδείγματα από την Ελλάδα

Στην Ελλάδα η πρώτη μεγάλη προσπάθεια για την χάραξη πολιτικής οικιστικής ανάπτυξης και δημιουργίας οικισμών βάσει σαφώς σχεδιασμένων προτύπων είναι η προσπάθεια για την οικιστική οργάνωση της ανατολικής Μακεδονίας. Το σχέδιο επεξεργάστηκε το Υπουργείο Συγκοινωνίας επί υπουργίας του Παπαναστασίου Α. την περίοδο 1919- 1921 και αφορούσε την αποκατάσταση των πληθυσμών της περιοχής. Το σχέδιο ήταν επηρεασμένο από την ιδέα των κηπουπόλεων της Μεγάλης Βρετανίας.

Αξιοσημείωτο είναι το παράδειγμα του Δρακούλη Πλατ., που δημιούργησε το 1924 την εταιρεία των Αγροπόλεων. Επρόκειτο για μια ιδέα του Δρακούλη που επηρεάστηκε βαθύτατα από τον Howard και τις κηπουπόλεις και αφορούσε στην υιοθέτηση ενός νέου οικιστικού προτύπου με κύρια χαρακτηριστικά την αποκέντρωση, την δημιουργία αυτοδιοικούμενων κοινοτήτων στην ύπαιθρο, την οργάνωση αγροτικών συνεταιρισμών και την αλλαγή στο καθεστώς που επικρατούσε μέχρι εκείνη την εποχή για την κυριότητα της αγροτικής γης. Αποτέλεσμα των προσπαθειών του Δρακούλη ήταν η ίδρυση του οικισμού Νέος Πύργος στην Εύβοια με κατοίκους πρόσφυγες από την Μικρά Ασία.

Στο ελληνικό παράδειγμα, οι οικισμοί που δημιουργήθηκαν υπό την επίδραση της ιδέας των κηπουπόλεων της Μεγάλης Βρετανίας έμοιαζαν με αυτές περισσότερο στην μορφολογία και λιγότερο στο κοινωνικό περιεχόμενο. Κατά την διάρκεια του Μεσοπολέμου, η ιδέα της κηπούπολης χρησιμοποιήθηκε ευρέως στην Αττική για την εγκατάσταση της μεγαλοαστικής τάξης με οικισμούς όπως η Φιλοθέη και το Ψυχικό ενώ υπήρξαν και κηπουπόλεις για την στέγαση των προσφύγων όπως είναι η Νέα Φιλαδέλφεια και η Νέα Σμύρνη. Για την ανοικοδόμησή τους δημιουργήθηκαν οικοδομικοί συνεταιρισμοί που ασχολήθηκαν με τον διαμοιρασμό των οικοπέδων και την σύναψη δανείων.

Η Νέα Σμύρνη κατοικήθηκε κυρίως από πρόσφυγες αστούς με κάποια οικονομική επιφάνεια ενώ η Νέα Φιλαδέλφεια από πρόσφυγες οικονομικά ασθενέστερους. Συνεπώς το τα κριτήρια για την επάνδρωση των πληθυσμών σε αυτές τις πνέες περιοχές ήταν περισσότερο κοινωνικοοικονομικά και λιγότερο θέμα καταγωγής 45. Το Ψυχικό δημιουργήθηκε το 1923 όπως και η Εκάλη, αργότερα ακολούθησαν η Ηλιούπολη το 1925, η Φιλοθέη το 1931 και ακολούθησαν η Νέα Κηφισιά, το Μαρούσι, η Πετρούπολη, η πεντέλη, ο Διόνυσος και ο Άλιμος.

Στην περίπτωση του Ψυχικού, το σχέδιο που ακολουθήθηκε ήταν επακριβώς αυτό μιας κηπούπολης με σαφή ρυμοτομία, πλατείες και μεγάλους χώρους πρασίνου. Δημιουργήθηκε φια για στεγάσει μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη, τους μεγαλοαστούς αποτρέποντας την εγκατάσταση στην ίδια περιοχή άλλων κοινωνικών τάξεων (Παπαγγελοπούλου, χ.χ.). Η Φιλοθέη είναι το αποτέλεσμα της προσπάθειας του οικοδομικού συνεταιρισμού των υπαλλήλων της Εθνικής τραπέζης. Παόλα αυτά, τα χαρακτηριστικά της την έκαναν ελκυστική στην μεγαλοαστική τάξη με αποτέλεσμα να μετατραπεί από μικροαστική συνοικία σε μεγαλοαστική 46. Αυτές οι περιπτώσεις οικιστικής ανάπτυξης παραμένουν από τις πλέον πετυχημένες στην ιστορία της πρωτεύουσας. Αργότερα, μεταπολεμικά, τα σχέδια οικιστικής ανάπτυξης συνδέθηκαν με την ιδέα της κοινωνικής κατοικίας και την εμπλοκή πολλών κρατικών οργανισμών όπως το Υπουργείο Κοινωνικών Υπηρεσιών, η Υπηρεσία Οικισμού, ο Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας, κ.α. Την ίδια περίοδο, γνώρισε μεγάλη άνθηση η μέθοδος της ανοικοδόμησης με αντιπαροχήπου στηρίχθηκε στην μεμονωμένη ιδιωτική

πρωτοβουλία χωρίς επιπλέον εποπτεία από το κράτος. Το 1965 δημιουργήθηκε η Εθνική Κτηματική Α.Ε. και το 1980 εμφανίστηκε η Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομικού Σχεδιασμού χωρίς όμως να καταφέρουν να διαδραματίσουν επικοδομητικό ρόλο στην υπόθεση της οργανωμένης οικιστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα (Σταματίου, 2002).

Αξιομνημόνευτο είναι το παράδειγμα την κατασκευής του οικισμού Άσπρα Σπίτια στην Βοιωτία από την εταιρεία για την εξόρυξη και επεξεργασία της αλουμίνιας. Ο οικισμός δημιουργήθηκε το 1965 και μέχρι τις μέρες μας παραμένει ακμαίος και πάντα σε συνάρτηση με την ευημερία της εταιρείας. Παρόμοιες προσπάθειες έγιναν από την ιδιωτική πρωτοβουλία και στην ανάπτυξη παραθεριστικής (Β΄) κατοικίας με ιδιωτικούς οικισμούς σε τουριστικές περιοχές. Πρόσφατο παράδειγμα δημιουργίας οργανωμένου οικισμού στην Αττική είναι η κατασκευή του Ολυμπιακού Χωριού στον Δήμο Αχαρνών και το μικρότερο σε μέγεθος Χωριό Τύπου στο Μαρούσι. Το Ολυμπιακό Χωριό μετά την λήξη των Ολυμπιακών Αγώνων όπου φιλοξένησε αθλητές αποδόθηκε σε δικαιούχους του Οργανισμού Εργατική Κατοικία ενώ το χωριό τύπου φιλοξένησε τους ξένους δημοσιογράφους και υπήρξε μια ιδιωτική επένδυση που παρέμεινε σε χέρια ιδιωτών μετά την λήξη των Αγώνων.

Συνολικά στην χώρα μας τα παραδείγματα επιμελούς σχεδιασμού μοντέλων οικιστικής ανάπτυξης είναι περιορισμένα και από αυτά ελάχιστα είναι επιτυχημένα. Η οικιστική πολιτική στην Ελλάδα υπήρξε ανύπαρκτη συνολικά και συνήθως ακολουθούσε τις εξελίξεις αντί να τις καθορίζει. Τα επιτυχημένα παραδείγματα αν και ελάχιστα ωστόσο παραμένουν η ζωντανή απόδειξη πως με σωστός σχεδιασμό, ισχυρή κρατική βούληση και συλλογικό ενδιαφέρον μπορούν να υπάρξουν οικισμοί με υψηλό επίπεδο πρακτικότητας και υψηλό αισθητικό κάλλος.

Μέρος II: Η Εφαρμογή στο Δήμο Αθηναίων

3. Μελέτη Περίπτωσης: Η Πόλη των Αθηνών

3.1 Η πόλη των Αθηνών

Η Αθήνα, πρωτεύουσα και μεγαλύτερη πόλη της Ελλάδας, αποτελεί μια από τις παλαιότερες πόλεις του κόσμου, με καταγεγραμμένη ιστορία να φθάνει ως το 3.200 π.Χ.. Μια κοσμοπολίτικη μητρόπολη σήμερα, η σύγχρονη Αθήνα είναι το κέντρο της οικονομικής, χρηματοπιστωτικής, βιομηχανικής, πολιτικής και πολιτιστικής ζωής της Ελλάδας. Από το 2012 και μετά, η Αθήνα κατατασσόταν ως η 39^η πλουσιότερη πόλη στον κόσμο ως προς την αγοραστική δύναμη και ως 77^η ακριβότερη (Φωκά, 1994).

Το πολεοδομικό συγκρότημα των Αθηνών, δηλαδή η περιοχή της Αθήνας και των προαστίων της, έχει πληθυσμό 3.181.872 κατοίκων, σύμφωνα με την απογραφή του 2011 και έκταση 462 τετραγωνικών χιλιομέτρων. Ο Δήμος Αθηναίων που καταλαμβάνει το κέντρο της, έχει πληθυσμό 664.046 κατοίκους (απογραφή 2011) και έκταση 39 τετραγωνικών χιλιομέτρων. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία η Ευρύτερη Αστική Περιοχή της Αθήνας, η οποία ουσιαστικά συμπίπτει με την Περιφέρεια Αττικής, είναι η 7^η πολυπληθέστερη στην Ευρωπαϊκή Ένωση (η 4^η πολυπληθέστερη πρωτεύουσα της ΕΕ) με πληθυσμό να εκτιμάται το 2004 στα 4.013.368 (Φωκά, 1994).

Η κληρονομιά της κλασικής εποχής είναι ακόμη ολοφάνερη στην πόλη, εκπροσωπούμενη από αρχαία μνημεία και έργα τέχνης, με περιφημότερο όλων τον Παρθενώνα, που θεωρείται βασικό ορόσημο του αρχαίου Δυτικού πολιτισμού. Στην πόλη διατηρούνται ακόμη Ρωμαϊκά και Βυζαντινά μνημεία, καθώς και μικρός αριθμός Οθωμανικών μνημείων (Φωκά, 1994).

Στην Αθήνα βρίσκονται δύο Μνημεία Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO, η Ακρόπολη και η μεσαιωνική Μονή Δαφνίου. Αξιοθέατα της νεότερης εποχής, χρονολογούμενα από την καθιέρωση της Αθήνας ως πρωτεύουσας του ανεξάρτητου Ελληνικού κράτους το 1834, περιλαμβάνουν τη Βουλή των Ελλήνων (19^{ος} αιώνας) και την Τριλογία της Αθήνας, αποτελούμενη από την Εθνική Βιβλιοθήκη, το Πανεπιστήμιο και την Ακαδημία. Η Αθήνα φιλοξένησε τους πρώτους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες το 1896 και 108 χρόνια αργότερα καλωσόρισε την επιστροφή τους με τους Θερινούς Ολυμπιακούς του 2004. Στην Αθήνα βρίσκονται το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, που διαθέτει τη μεγαλύτερη συλλογή στον κόσμο αρχαίων ελληνικών αρχαιοτήτων, καθώς και το νέο Μουσείο Ακρόπολης (Φωκά, 1994).

3.2 Κοινωνική Κινητικότητα και Στεγαστικός Διαχωρισμός

Η πόλη της Αθήνας χαρακτηρίζεται από την γρήγορη συγκρότηση των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων, ως αποτέλεσμα της μαζικής κινητικότητας των χαμηλότερων κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Το αποτέλεσμα ήταν η μεταβολή των συνθηκών της ίδιας της αναπαραγωγής της καθώς μετέβαλε προοδευτικά τη γεωμετρία και την κοινωνική της δομή. Παράλληλα άλλαξαν και ορισμένες συνθήκες σχετικές με την αγορά εργασίας, οι οποίες συνέτειναν στη μείωση της κοινωνικής κινητικότητας. Η Αθήνα δεν υπήρξε ποτέ πεδίο νεοφιλελεύθερων ρυθμίσεων και δεν αντιμετώπισε προβλήματα υποβάθμισης. Ο στεγαστικός διαχωρισμός αναπτύχθηκε με διάφορες μορφές, οι οποίες δύναται να ερμηνευθούν κυρίως με βάση τα χαρακτηριστικά των συστημάτων στέγασης που κυριάρχησαν κατά καιρούς καθώς και από τα χαρακτηριστικά της στεγαστικής

κινητικότητα. Ο κάθετος στεγαστικός διαχωρισμός στην Αθήνα, δεν είναι αποτέλεσμα επιλογής, αλλά απότοκο των συνθηκών που έστρεψαν κοινωνικές ομάδες με περιορισμένους πόρους στα υποβαθμισμένα διαμερίσματα γύρο από το κέντρο, τα οποία προσφέρουν και καλή πρόσβαση στις ευκαιρίες απασχόλησης, ενώ οδήγησαν παράλληλα σχετικά εύπορες ομάδες να παραμείνουν στις ίδιες περιοχές για διάφορους λόγους, όπως η προχωρημένη ηλικία, το μεγαλύτερο κόστος ανάλογης κατοικίας στα προάστια, την εξοικείωση με την περιοχή, την πυκνότητα και εγγύτητα υπηρεσιών (Μαλούτας, 2008).

Ήδη από την αρχή της δεκαετίας του 1990 ο στεγαστικός διαχωρισμός στην Αθήνα, μορφοποιείται μέσε σε νέες συνθήκες και χαρακτηρίζεται από την επιβίωση παραδοσιακών παραμέτρων. Κάθε προσπάθεια εκσυγχρονισμού του κράτους πρόνοιας δεν αξίζει τον τομέα της κατοικίας. Η στεγαστική κινητικότητα προς τα προάστια, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, δημιούργησε μια διπλή κίνηση, αφενός προς την ανατιμημένη περιφέρεια και αφετέρου προς το υποτιμημένο κέντρο, όπου ένα σημαντικό στεγαστικό απόθεμα, αφού αρχικά εγκαταλείφθηκε, έγινε στη συνέχεια προνομιακός χώρος στέγασης για νέες ομάδες με περιορισμένους πόρους που εισέρευσαν στην πόλη. Η κατασκευή σημαντικών υποδομών στο πλαίσιο προετοιμασίας της πόλης για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 αναδόμησε ουσιαστικά τον χάρτη των χρονοαποστάσεων στην πόλη, δημιούργησε κινήσεις προς τις νέες ευνοϊκές θέσεις και, κατά συνέπεια, επέφερε σημαντικές αλλαγές στη χωρική δομή των τιμών γης (Μαλούτας, 2008).

Μια από τις πιο σημαντικές παραμέτρους αποτελεί η εισροή μεγάλου κύματος οικονομικών μεταναστών και προσφύγων. Αυτοί διαμόρφωσαν τον κατώτερο πόλο της κοινωνική δομής, προς τον οποίο έλκυσαν γηγενείς ομάδες που κατείχαν ανάλογες κοινωνικοεπαγγελματικές θέσεις και κατέστησαν τον πόλο αυτό πιο ορατό, λόγω του σημαντικού αριθμού τους, της εθνικής και φυλετικής τους διαφοροποίησης. Η παρουσία μεταναστών και προσφύγων στην Αθήνα, δεν έφερε νέες μορφές στεγαστικού διαχωρισμού, για παράδειγμα, δεν υπήρξε «γκετοποίηση», αλλά ενέτεινε την υποβάθμιση που ανναπτύσσεται σε ορισμένες περιοχές του κέντρου. Επαύξησε ακόμη την κοινωνική και εθνοτική κατηγοριοποίηση μεταξύ της στέγασης σε νέες και παλαιές ή κακοσυντηρημένες κατοικίες. Συνήθως η ύπαρξη ατόμων που δέχονται χειρότερες από τις συνήθως αποδεκτές συνθήκες κατοικίες έναντι χαμηλότερου ενοικίου, επιτρέπει την περιορισμένη ή και ανύπαρκτη συντήρηση από τους ιδιοκτήτες. Τέλος, επέκτεινε την κοινωνική και εισήγαγε την εθνοτική διαφοροποίηση όσον αφορά την πελατεία των τοπικών υπηρεσιών, των σχολείων και των κέντρων παροχής υγείας (Μαλούτας, 2008).

3.3 Μεθοδολογία Έρευνας

3.3.1 Σκοπός και Στόχοι της Έρευνας

Μέσα από την θεωρητική διερεύνηση του πεδίου της εργασίας δημιουργήθηκε και ο σκοπός της παρούσας έρευνας που δεν είναι άλλος από την διερεύνηση της αναθεώρησης του αστικού σχεδιασμού υπό το πρίσμα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στην πόλη των Αθηνών.

Οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις της ερευνητικής διαδικασίας στις Κοινωνικές Επιστήμες προσλαμβάνουν ποσοτικό ή ποιοτικό χαρακτήρα ανάλογα με το είδος των ερευνητικών δεδομένων. Πολλές φορές χρησιμοποιείται ο συνδυασμός των δύο αυτών μεθοδολογικών προσεγγίσεων αφού οι ποσοτικές μέθοδοι αποτελούν μέσο για τον έλεγχο συγκεκριμένων υποθέσεων που συνάγονται από συγκεκριμένο

προϋπάρχον θεωρητικό πλαίσιο, ενώ οι ποιοτικές μέθοδοι, λόγω και της ευέλικτης δομής τους, ευνοούν την ανάπτυξη νέων θεωρητικών παραδοχών (Βάμβουκας, 1988).

Η ερευνητική μέθοδος που ακολουθήθηκε στην παρούσα έρευνα με βάση την εκτενέστερη ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και σε συνδυασμό με τον σκοπό της έρευνας – ο οποίος ουσιαστικά καθορίζει όλες τις αποφάσεις που σχετίζονται με τη διεξαγωγή της ερευνητικής μελέτης – οδήγησε στο συμπέρασμα πως θα εξυπηρετείτο καλύτερα με την ποιοτική προσέγγιση. Επιλέχθηκε έτσι να ακολουθηθεί η ποιοτική έρευνα με τη συλλογή δεδομένων μέσω συνέντευξης με την χρήση ερωτηματολογίου (Κυριαζή, 1999).

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν υπάλληλοι του Δήμου Αθηναίων οι οποίοι κυρίως απασχολούνται σε θέσεις που έχουν να κάνουν με την κοινωνική πολιτική του δήμου.

Η συλλογή των δεδομένων της έρευνας βασίστηκε στην **διεξαγωγή συνεντεύξεων που έγιναν με βάση ερωτηματολόγιο που καταρτίστηκε ειδικά για την έρευνα αυτή** (βλ. Παράρτημα 1). Με τον όρο ερωτηματολόγιο αναφερόμαστε στη μέθοδο έρευνας κατά την οποία συλλέγονται δεδομένα και πληροφορίες από έναν αριθμό ατόμων (δείγμα), με σκοπό να εξαχθούν συμπεράσματα αναφορικά με τον ευρύτερο πληθυσμό από τον οποίο επιλέχθηκε το δείγμα. Συλλέγονται οι απαντήσεις από τα ερωτήματα και εξάγονται κάποια αποτελέσματα (Ανδρεαδάκης, 2005). Περιλαμβάνουν μια σειρά από διάφορους τύπους ερωτήσεων με σκοπό τη συλλογή πληροφοριών από τους συμμετέχοντες στην έρευνα. Τρεις από τους βασικότερους τύπους ερωτηματολογίων, ανάλογα με τον τύπο των ερωτήσεων που περιέχουν, είναι: α) τα Κλειστού τύπου, τα οποία είναι και τα πιο διαδεδομένα καθώς ακολουθούν μια τυποποιημένη μορφή (π.χ. με ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής) και χρησιμοποιούνται για την παραγωγή στατιστικών στην ποσοτική έρευνα. β) τα Ανοιχτού τύπου, τα οποία χρησιμοποιούνται κυρίως στην ποιοτική έρευνα με ανοικτού τύπου ερωτήσεις των οποίων η ανάλυση των αποτελεσμάτων είναι δυσκολότερη σε σχέση με τα ερωτηματολόγια κλειστού τύπου. γ) τα Κλειστού και Ανοιχτού τύπου, τα οποία συνδυάζουν τα παραπάνω (Cohen, et. al., 2008). Το ερωτηματολόγιο που σχεδιάστηκε για την παρούσα έρευνα εμπίπτει στην τρίτη κατηγορία. Η κατασκευή του ερωτηματολογίου της παρούσας έρευνας βασίστηκε στην ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και τον καθορισμό του σκοπού της έρευνας.

Η συλλογή των δεδομένων της έρευνας (διεξαγωγή συνεντεύξεων με ερωτηματολόγιο) ξεκίνησε τον Δεκέμβριο του 2016 και πηραϊώθηκε τον Ιανουάριο του 2017.

3.4 Στρατηγικές Πρόληψης και Αντιμετώπισης Κοινωνικού Αποκλεισμού

3.4.1 Κοινωνική Πολιτική Δήμου Αθηναίων

Η εφαρμογή του Ν. 3852/10 «Πρόγραμμα Καλλικράτης» επέφερε ριζικές μεταρρυθμίσεις στις δομές της τοπικής αυτοδιοίκησης και στο περιεχόμενο καθώς για πρώτη φορά μεταφέρθηκαν πολλές αρμοδιότητες αρχικά στην νομαρχιακή αυτοδιοίκηση και δευτερευόντως στους Δήμους και προωθήθηκαν πολλές αλλαγές στις λειτουργίες των ΟΤΑ. Σε ότι αφορά συγκεκριμένα τον τομέα της Κοινωνικής Πολιτικής, μεταφέρθηκαν στους δήμους πολλές κοινωνικές αρμοδιότητες και δημιουργήθηκε ένα συνεκτικό πλαίσιο άσκησης κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο, καθώς στις κλασσικές αρμοδιότητες κοινωνικής προστασίας και αλληλεγγύης, προστέθηκαν πολλές νέες, με κυριότερες την καταβολή των κοινωνικών επιδομάτων, τις αδειοδοτήσεις και ελέγχους σε ιδιωτικούς φορείς που

ασκούν ποικίλες κοινωνικές δράσεις και την υλοποίηση προγραμμάτων δημόσιας υγιεινής (Δήμος Αθηναίων, 2015).

Η οικονομική κρίση, που δεν άργησε να γίνει και κοινωνική, δημιούργησε νέες ανάγκες και συνθήκες στην άσκηση της κοινωνικής πολιτικής τόσο στο Δήμο Αθηναίων, όσο και σε όλους τους δήμους της χώρας, με αποτέλεσμα να αναπτύξουν πολλές πρωτοβουλίες και δράσεις για να αντιμετωπιστούν οι επιπτώσεις της κρίσης σε σημαντικές ομάδες του πληθυσμού. Αν και σημειώθηκαν δραματικές περικοπές στις κρατικές επιχορηγήσεις, οι δήμοι προσπάθησαν να εξομαλύνουν την δραματική υποβάθμιση του επιπέδου ζωής μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού συνεχίζοντας αφενός μεν τη λειτουργία των υπαρχουσών δομών, όπως παιδικοί σταθμοί, ΚΔΑΠ, ΚΑΠΗ/ Λέσχες Φιλίας, ΚΗΦΗ, κέντρα πρόληψης κ.α., και αφετέρου δημιουργώντας νέες δομές αντιμετώπισης της φτώχειας, των διακρίσεων και του κοινωνικού αποκλεισμού, όπως: κοινωνικά παντοπωλεία, κοινωνικά φαρμακεία, συσσίτια, δομές φιλοξενίας αστέγων και γυναικών θυμάτων βίας, υποστήριξη των ανέργων, προγράμματα στέγασης και επανένταξης κ.α. Ο Δήμος Αθηναίων, έδωσε ιδιαίτερο βάρος στη λειτουργία δημοτικών ιατρείων, στην υποστήριξη των ΑμΕΑ, στην κοινωνική κατοικία, στη συνεργασία με φορείς του κοινωνικού και ιδιωτικού τομέα, στην σίτιση των σχολείων κ.λπ. (Δήμος Αθηναίων, 2015).

Αποδέκτες των κοινωνικών υπηρεσιών του Δήμου Αθηναίων είναι όλοι οι δημότες και κάτοικοι που έχουν ανάγκη υποστήριξης και φροντίδας, όπως: α) πολίτες που πλήττονται περισσότερο από τη κρίση και είναι άνεργοι, άστεγοι, ανασφάλιστοι ή στερούνται βασικών αγαθών για την καθημερινή τους διαβίωση, β) κοινωνικές ομάδες οι οποίες, λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών είναι περισσότερο ευάλωτες σε κοινωνικές διακρίσεις, όπως φύλο, αναπηρία, ταυτότητα φύλου, εθνική καταγωγή, μαζί με τους Ρομά και τα ουσιοεξαρτημένα άτομα. Βασικές κοινωνικές υπηρεσίες παρέχονται επίσης και στα άτομα που δεν βρίσκονται νόμιμα στην Ελλάδα (χωρίς χαρτιά), δεδομένου μάλιστα ότι η νομοθεσία (Ν. 3852/10, Ν. 4251/14) παρέχει αυτή τη δυνατότητα στους ΟΤΑ, στο πλαίσιο δομών κοινωνικής μέριμνας που λειτουργούν. Για την ενημέρωση και εξυπηρέτηση των πολιτών σε θέματα κοινωνικής πολιτικής, ο Δήμος Αθηναίων ενημερώνει τους δημότες και τους κατοίκους για τις κοινωνικές παροχές, συστηματικά και έγκαιρα, με όλα τα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας και πληροφόρησης, παράγει επικοινωνιακό υλικό για την ενημέρωση των πολιτών, που εκδίδεται και σε άλλες γλώσσες και υλικό που υποστηρίζει τις δημόσιες εκδηλώσεις και καμπάνιες της Διεύθυνσης Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Υγείας. Η διακίνηση του υλικού γίνεται και μέσω Δημοτικών δομών, όπως: ΣΕΔ, Δημοτικές Κοινότητες, Κεντρική Κοινωνική Υπηρεσία του Δήμου Αθηναίων (Αγ. Κωνσταντίνου 14), Πολιτιστικά Κέντρα, Δημοτικά Ιατρεία, Λέσχες Φιλίας, ΚΥΑΔΑ, Κόμβος Αλληλοβοήθειας, Τεχνόπολη, κλπ., μέσω των Σχολείων και Σχολικών Επιτροπών, Μη κυβερνητικών οργάνωσεων και ομάδων εθελοντών του ΣΥΝΑΘΗΝΑ., Μεταναστευτικών κοινοτήτων που συμμετέχουν στο Συμβούλιο Ένταξης Μεταναστών (Δήμος Αθηναίων, 2015).

Για την επιτέλεση της Κοινωνικής του Πολιτικής ο Δήμος Αθηναίων, εκτός από τον τακτικό προϋπολογισμό που διαθέτει προβαίνει στην αξιοποίηση ευρωπαϊκών πόρων, ιδιαίτερα του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου, του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΣΠΑ 2014- 2020), του Ταμείου Ευρωπαϊκής Βοήθειας Απόρων (ΤΕΒΑ), χρηματοδοτήσεις του ΕΟΧ (ΕΕΑ Grants), τα ευρωπαϊκά προγράμματα PROGRESS - EASI INTERREG, URBACT κ.α. Τέλος, σημαντική πηγή χρηματοδότησης με πλεονέκτημα την ταχύτητα αξιοποίησης αποτελούν οι χορηγίες ιδιωτικών οργανισμών και επιχειρήσεων (ελληνικών ή ξένων). Καθοριστικής σημασίας είναι και οι συνεργασίες με α) Δημόσιους φορείς όπως τα

Υπουργεία Εργασίας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Υγείας, Εσωτερικών, β) Επιχειρήσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό (εταιρείες τροφίμων και βασικών αγαθών κατανάλωσης) στο πλαίσιο των δράσεων τους για την εταιρική κοινωνική ευθύνη, γ) Επιστημονικά ιατρικά σωματεία που παρέχουν εθελοντικά δράσεις ενημέρωσης του κοινού, αλλά και υπηρεσίες πρωτοβάθμιας φροντίδας στα Δημοτικά Ιατρεία, δ) Μη κυβερνητικές και εθελοντικές οργανώσεις και φορείς, ε) την Αρχιεπισκοπή της Αθήνας και στ) τα Δίκτυα Αλληλεγγύης και τις πρωτοβουλίες των πολιτών που αναπτύχθηκαν στις γειτονιές της Αθήνας για να προσφέρουν βασικά αγαθά και υπηρεσίες στους κατοίκους που έχουν ανάγκη (Δήμος Αθηναίων, 2015).

3.4.2 Κέντρο Υποδοχής & Αλληλεγγύης Δήμου Αθηναίων

Ένας από τους πιο σημαντικούς οργανισμούς παροχής Κοινωνικής Πολιτικής του Δήμου Αθηναίων είναι το Κέντρο Υποδοχής & Αλληλεγγύης του Δήμου Αθηναίων (ΚΥΑΔΑ), που έχει ως στόχο την αντιμετώπιση των προβλημάτων των ευπαθών ομάδων και την καταπολέμηση των παραγόντων που τις οδηγούν στη φτώχεια, τον αποκλεισμό και την κοινωνική απομόνωση. Η λειτουργία του ξεκίνησε το 2005 ως Κέντρο Υποδοχής Αστέγων Δήμου Αθηναίων. Καθώς η ομπρέλα των δραστηριοτήτων του άνοιξε και από το 2010 μετονομάστηκε σε Κέντρο Υποδοχής και Αλληλεγγύης Δήμου Αθηναίων. Σήμερα, το Κέντρο έχει πάνω από 9.000 εγγεγραμμένους δικαιούχους, αριθμός που αντιστοιχεί σε περίπου 25.000 ωφελούμενα άτομα εκ των οποίων, περίπου τα μισά είναι οικογένειες με παιδιά. Στις υπηρεσίες του ΚΥΑΔΑ, προς τους πολίτες συγκαταλέγονται (ΚΥΑΔΑ, 2015):

- Έμπρακτη υποστήριξη των κοινωνικά εύλωτων ομάδων της πόλης μέσω της παροχής σίτισης, στέγασης, ρουχισμού, υπηρεσιών ιατροφαρμακευτικής φροντίδας κ.λπ.
 - Δημιουργία μηχανισμών πρόληψης της αστεγίας και της φτωχοποίησης.
 - Ανάπτυξη νέων δομών έτσι ώστε να καλύπτονται όσο το δυνατόν περισσότερες ανάγκες των άστεγων και άπορων κατοίκων της πόλης.
 - Διεξαγωγή ερευνών και μελετών και η αξιοποίηση των συμπερασμάτων τους.
- Στα χρόνια της λειτουργίας του έχει αναπτύξει δομές, οι οποίες διασφαλίζουν την ομαλή διεξαγωγή αυτών των προγραμμάτων και φυσικά δρουν υποστηρικτικά στο έργο του με τον πλέον ουσιαστικό τρόπο. Από τον ΚΥΑΔΑ υποστηρίζονται τα εξής προγράμματα (ΚΥΑΔΑ, 2015):
- Από το δρόμο στην επανένταξη (ένταξη αστέγων σε προγράμματα φιλοξενίας)
 - Φιλοξενία αστέγων
 - Ανοιχτή σίτιση
 - Αλληλεγγύη στην Οικογένεια (μέλη ωφελούμενων οικογενειών δέχονται υλική υποστήριξη με τρόφιμα, είδη προσωπικής υγιεινής και οικιακής καθαριότητας, ανάλογα με τις ανάγκες τους και εξατομικευμένη ψυχοκοινωνική και ιατρική συμβουλευτική υποστήριξη)
 - Κοινωνικό Φαρμακείο
 - Αθηναϊκή Αγορά (παρέχει είδη ένδυσης, υπόδησης, εσωρούχων και οικιακού εξοπλισμού, καινούργια ή ελαφρώς μεταχειρισμένα)
 - Αναδοχή Οικογενειών (κάλυψη αναγκών οικογενειών που βρίσκονται σε ανάγκη)
 - Κόμβος Αλληλοβοήθειας Πολιτών (“επιχειρησιακό κέντρο” ΚΥΑΔΑ, όπου γίνονται η αποθήκευση, η καταγραφή και η διανομή των τροφίμων και των υπολοίπων ειδών (προϊόντα καθαριότητας και ατομικής υγιεινής, ρούχα,

παπούτσια κ.λπ.) που παρέχονται στους ωφελούμενους και φιλοξενούνται το Κοινωνικό Φαρμακείο και η Αθηναϊκή Αγορά).

- Αλληλεγγύη και Κοινωνική Επανάταξη. Αντιμετώπιση της Φτώχειας και της Κοινωνικής Περιθωριοποίησης. Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε σε δύο μέρη τα οποία αφορούσαν:
 1. Στην έκδοση και διανομή 46.368 μπλοκ κουπονιών συνολικής αξίας 1.854.720€ (€40 έκαστο), τα οποία δόθηκαν σε 8 διανομές, σε περισσότερα από 3.600 νοικοκυριά (δηλαδή περίπου 9.000 άτομα). Με αυτά οι ωφελούμενοι είχαν τη δυνατότητα να προμηθεύονται, από καταστήματα λιανικής πώλησης τροφίμων της επιλογής τους, βασικά είδη διατροφής και διαβίωσης. Το πρόγραμμα υλοποιήθηκε στον Κόμβο Αλληλοβοήθειας Πολιτών.
 2. Στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι άστεγοι της πόλης. Σε καθημερινή βάση, μία ειδική ομάδα («Δράση στο δρόμο») πραγματοποίησε προσεγγίσεις στους δρόμους της Αθήνας προσπαθώντας να κινητοποιήσει, ενημερώσει και, όπου μπορεί, να εντάξει αστέγους σε δομές φιλοξενίας. Κατά τις προσεγγίσεις της παρείχε άμεση, πρακτική βοήθεια (τρόφιμα, ρούχα, κλιννοσκεπάσματα), παρέπεμπε σε ιατρικές και κοινωνικές υπηρεσίες ενώ ενημέρωνε για προγράμματα φιλοξενίας.

3.4.3 Άλλα Προγράμματα και Δράσεις

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Δήμου, το ποσοστό φτώχειας, με έτος βάσης το 2009, στην Αθήνα αυξήθηκε από 16% το 2009 σε 40,4% το 2013, ενώ καταγράφηκε επιπλέον σημαντική επιδείνωση της «ακραίας φτώχειας», όπου στην Αθήνα αυξήθηκε από 16,5% το 2009 σε 20,6% το 2013. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για τον αριθμό των ανέργων στην πόλη της Αθήνας. Το στοιχείο της ΕΛΣΤΑΤ για την Περιφέρεια Αττικής, τοποθετούν την ανεργία το πρώτο τρίμηνο του 2015 στο 26,7%, ποσοστό που συμβαδίζει με την γενική εικόνα της χώρας. Υποθέτοντας βέβαια πως οι αριθμοί στην Αθήνα μπορεί να είναι μεγαλύτεροι, προβάλλει ανάγλυφα και έντονα το πρόβλημα της αδυναμίας απορρόφησης χιλιάδων συμπολιτών μας σε κάποιο πλαίσιο εργασίας. Σύμφωνα με την «Περιφερειακή Στρατηγική για την Κοινωνική Ένταξη και την Καταπολέμηση της Φτώχειας για την Αττική», κύριο χαρακτηριστικό της ανεργίας είναι ότι έχει πλέον μετατραπεί σε διαρθρωτική, δεδομένου του μακροχρόνιου χαρακτήρα της. Δράσεις αναφορικά με το αντικείμενο έχουν αναπτύξει η Διεύθυνση Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Υγείας, το ΚΥΑΔΑ, η ΔΑΕΜ, η ΕΑΤΑ και το ΚΕΚ, που υλοποιεί επιδοτούμενα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης ανέργων με στόχο την επανένταξή τους στην αγορά εργασίας. Προσπάθεια όλων των φορέων είναι οι δράσεις τους να είναι διακριτές και αλληλοσυμπληρούμενες, με στόχο την υποστήριξη των ανέργων (Δήμος Αθηναίων, 2015).

Η Αθήνα αποτελεί τον κατεξοχήν πόλο έλξης του μεταναστευτικού ρεύματος στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας. Ο Δήμος Αθηναίων αποτελεί τόσο περιοχή μόνιμης εγκατάστασης των μεταναστών, όσο και περιοχή προσωρινής διαμονής πριν τη μετάβαση σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Οι δυσμενείς γεωπολιτικές εξελίξεις των τελευταίων ετών στην ευρύτερη περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου, ήρθαν να προσθέσουν ένα διογκούμενο προσφυγικό ρεύμα στις υφιστάμενες μεταναστευτικές ροές. Με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 2011 (ΕΛΣΤΑΤ) από το σύνολο των 912.000 ατόμων του μόνιμου πληθυσμού με ξένη υπηκοότητα στην ελληνική

επικράτεια, οι 151.660 (16,6%) δήλωσαν μόνιμη εγκατάσταση στο Δήμο Αθηναίων. Από τα 664.046 άτομα του συνολικού πληθυσμού του Δήμου Αθηναίων, οι 151.660 είναι ξένης υπηκοότητας (22%), από τα οποία τα 121.990 προέρχονται από χώρες εκτός της Ε.Ε. Τα παραπάνω επίσημα στοιχεία της απογραφής του 2011 είναι ενδεικτικά, καθώς δεν περιλαμβάνουν την άτυπη μετανάστευση και τον μετακινούμενο (transit) προσφυγικό πληθυσμό (Δήμος Αθηναίων, 2015).

Στο Δήμο Αθηναίων έχει συγκροτηθεί και λειτουργεί το Συμβούλιο Ένταξης Μεταναστών (Σ.Ε.Μ.) βάσει του Ν. 3852/10, που ασκεί συμβουλευτικό ρόλο σε ζητήματα κοινωνικής ένταξης, με την ενεργό συμμετοχή των μεταναστευτικών κοινοτήτων και συλλόγων που έχουν την έδρα τους στο Δήμο. Στον ΟΠΑΝΔΑ υλοποιούνται προγράμματα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας, στοιχείο απαραίτητο για την ομαλή ενσωμάτωσή των μεταναστών στην κοινωνία και προγράμματα εκμάθησης βασικών δεξιοτήτων Η/Υ. Ακόμη στους παιδικούς σταθμούς του Δ.Β.Α. γίνονται δεκτά, σε ένα μεγάλο ποσοστό (20%), παιδιά μεταναστών. Ο Δήμος παρέχει στους μετανάστες και πρόσφυγες δωρεάν πρόσβαση στα Δημοτικά Ιατρεία, στις γυναίκες μετανάστριες- θύματα κακοποίησης και ενδοοικογενειακής βίας δωρεάν πρόσβαση στον ειδικό Ξενώνα και στους αλλοδαπούς άστεγους δωρεάν πρόσβαση στο βραδινό πρόγραμμα σίτισης (ΚΥΑΔΑ). Ο Δήμος, μέσω του Σ.Ε.Μ., συμμετέχει μαζί με άλλες 147 πόλεις, στο Ευρωπαϊκό Δίκτυο EUROCITIES, με βασικό αντικείμενο την ανταλλαγή καλών πρακτικών στο πεδίο της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών. Ο Δήμος Αθηναίων, σε συνεργασία με τις αρμόδιες υπηρεσίες της Κεντρικής Διοίκησης και φορείς της κοινωνίας των πολιτών, συνέβαλε με την παροχή τεχνικής υποστήριξης στη διαμόρφωση και λειτουργία του Κέντρου Ανοιχτής Φιλοξενίας Προσφύγων στον Ελαιώνα, ενώ το ΚΥΑΔΑ υποστηρίζει τις καθημερινές ανάγκες των προσφύγων με τη συγκέντρωση ανθρωπιστικής βοήθειας. Συνοπτικά η όξυνση των μεταναστευτικών εισροών στην Ελλάδα απαιτεί εστιασμένη και συστηματική λήψη μέτρων που θα λαμβάνουν υπόψη ότι το φαινόμενο αυτό δεν είναι παροδικό, οι προτεινόμενες λύσεις δεν είναι ευκαιριακές και κατά συνέπεια στοχεύουν: α) στην παροχή ισότιμης και ισόνομης αντιμετώπισης των μεταναστών, β) στην κοινωνική προστασία και γ) στην εμπέδωση της ασφάλειας (Δήμος Αθηναίων, 2015).

Σε ότι αφορά τα άτομα με αναπηρίες, στην Ελλάδα ανέρχονται στο ένα εκατομμύριο, με το 35% να κατοικεί στην Αττική. Το Γραφείο ΑμεΑ του Δήμου Αθηναίων εξυπηρετεί έναν πολύπλευρο ρόλο τόσο μέσω της άμεσης επικοινωνίας με τον πολίτη όσο και με τις σχέσεις με άλλους φορείς και υπηρεσίες, εξομαλύνοντας έτσι τις ανισότητες και τις συνέπειες που επιφέρει ο παράγοντας της σωματικής ή πνευματικής αναπηρίας. Έχει καθημερινά επαφή με ΑμεΑ και τα μέλη των οικογενειών τους ή του ευρύτερου κοινωνικού τους περίγυρου. Στις περιπτώσεις εκείνες όπου η σωματική ή πνευματική κατάσταση του ατόμου δεν επιτρέπει τη φυσική του παρουσία στο χώρο, επικοινωνεί τηλεφωνικά. Έχει προχωρήσει στην καταγραφή φορέων και υπηρεσιών, ειδικών σχολείων, κέντρων κατάρτισης, συλλόγων ΑμεΑ κ.λπ. και έχει δημιουργήσει «Βάση δεδομένων φορέων ΑμεΑ» σε ηλεκτρονική μορφή, με συνεχή ενημέρωση, ανατροφοδότηση και επεξεργασία των στοιχείων. Συνοπτικά οι πολιτικές του Δήμου Αθηναίων αφορούν: α) την πληροφόρηση και ανατροπή λανθασμένων στερεοτύπων, β) σύσφιξη των κοινωνικών δεσμών, γ) υποστήριξη και συμβουλευτική ατόμων και οικογενειών, δ) ένταξη και αποκατάσταση και ε) προτάσεις και εισηγήσεις για τη λήψη μέτρων, σχεδιασμό δράσεων και υλοποίηση έργων σε συνεργασία με άλλες υπηρεσίες του Δήμου, όπως τη Δημοτική Αστυνομία και το Τμήμα Κυκλοφοριακών Ρυθμίσεων (Δήμος Αθηναίων, 2015).

Η χρήση ουσιών παρουσιάζει ιδιαίτερη έξαρση τις τελευταίες δεκαετίες και σχετίζεται με την ύπαρξη νέων πηγών προσφοράς και νέων μορφών διακίνησης. Η χρήση παράνομων ουσιών στην Αθήνα ανέρχεται στο 12,4% του συνολικού αριθμού των χρηστών της Ελλάδας (Ε.Κ.ΤΕ.Π.Ν.10, 2007). Ο Δήμος Αθηναίων προσδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στην πρόληψη της χρήσης και παράλληλα μεριμνά για τη φροντίδα των χρηστών και την ένταξή τους σε θεραπευτικά προγράμματα με σκοπό την κοινωνική τους επανένταξη. Το Κέντρο Πρόληψης των Εξαρτήσεων και Προαγωγής της Ψυχοκοινωνικής Υγείας «ΑΘΗΝΑ ΥΓΕΙΑ» αποτελεί τον κύριο φορέα άσκησης πολιτικής του Δήμου Αθηναίων στον τομέα των εξαρτήσεων. Ιδρύθηκε το 1998, απευθύνεται σε όλους τους πολίτες και οι υπηρεσίες του είναι δωρεάν. Σήμερα λειτουργούν 7 παραρτήματα, ένα ανά δημοτική κοινότητα (Δήμος Αθηναίων, 2015).

Τις τελευταίες δεκαετίες οι ευρωπαϊκές πολιτικές θέτουν σε προτεραιότητα την προώθηση της ισότητας των φύλων και προτάσσουν την αναγκαιότητα ένταξης της διάστασης του φύλου στο σύνολο των δραστηριοτήτων και δράσεων που σχεδιάζονται και υλοποιούνται σε όλα τα επίπεδα πολιτικής. Η προώθηση της ένταξης της διάστασης του φύλου αποτελεί βασικό στόχο και ολοκληρωμένη στρατηγική για την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών και για το σύνολο των περιφερειακών και τοπικών πολιτικών (gender mainstreaming). Με το Πρόγραμμα «Καλλικράτης» (Ν. 3852/10) οι Δήμοι ανέλαβαν την άσκηση πολλών αρμοδιοτήτων στους τομείς της φροντίδας, της πρόληψης και καταπολέμησης της βίας, των κοινωνικών υπηρεσιών και της πρόνοιας (Δήμος Αθηναίων, 2015).

Τέλος, στον τομέα των έμφυλων διακρίσεων περιλαμβάνονται οι διακρίσεις λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού, εμφάνισης και ταυτότητας φύλου. Στο πεδίο αυτό ο Δήμος Αθηναίων έδωσε την αιγίδα του στη διοργάνωση του Athens Pride, ενώ στις τελευταίες δύο διοργανώσεις (2014 και 2015), ο δήμαρχος κήρυξε την έναρξη της παρέλασης – πορείας υπερηφάνειας και πρόκειται να κηρύξει την έναρξη των εργασιών του συνεδρίου της ILGA Europe (28-31/10/2015). Ο Δήμος θα συνεχίσει τη συνεργασία με οργανώσεις και ομάδες, κυρίως μέσω του Δικτύου των LGBTIQ (λεσβιών, γκέι, αμφιφυλόφιλων, τρανς, μεσοφυλικών και queer) οργανώσεων για προγράμματα που αφορούν την καταπολέμηση της βίας και των διακρίσεων λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού, εμφάνισης και ταυτότητας φύλου, καθώς επίσης και την ευαισθητοποίηση του κοινού στον τομέα αυτό σε συνεργασία με τις αρμόδιες οργανώσεις και τον Συνήγορο του Πολίτη (ΕΡΓΟ Β.4.3). Θα προωθηθεί η ενημέρωση των οργανώσεων της LGBTIQ κοινότητας για τις υπηρεσίες πρωτοβάθμιας υγείας που προσφέρουν τα δημοτικά ιατρεία με ιδιαίτερα έμφαση στα πιο ευάλωτα άτομα, καθώς τις κοινωνικές υπηρεσίες που παρέχει ο Δήμος στους δημότες και τους κατοίκους (Δήμος Αθηναίων, 2015).

Συζήτηση - Συμπεράσματα

Συγκεντρώνοντας πάνω από το ένα τρίτο του πληθυσμού, παράγοντας πάνω από το ήμισυ του ΑΕΠ, αποτελώντας το άμεσο κέντρο αναφοράς του μεγαλύτερου μέρους της ελληνικής επαρχίας και την έδρα ενός ιδιαίτερα συγκεντρωτικού κράτους, ο ευρύτερος μητροπολιτικός χώρος της ελληνικής πρωτεύουσας αποτελεί ένα προνομιακό πεδίο για μελέτη και έρευνα.

Η συσχετισμένη θεώρηση δύο αξόνων, αυτού της μεταλλαγής της πόλης ως αστικού φαινομένου και αυτού της εξέλιξης των κοινωνικών δομών στην πραγματικότητα της κρίσης που είναι οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική, αποτέλεσε τον κεντρικό στόχο του ερευνητικού προβλήματος της παρούσας εργασίας.

Η επισκόπηση της βιβλιογραφίας, απέδειξε τον αδιαμφισβήτητο συσχετισμό μεταξύ χωρικών και κοινωνικών μετασηματισμών. Ήδη, από τις αρχές του 21ου αιώνα, η Αθήνα, υφίσταται, αφομοιώνει, αντιδρά και μεταλλάσσει τις ποικίλες επιδράσεις μιας διαρκώς εντεινόμενης παγκοσμιοποίησης, ενώ η κοινωνία της παλεύει να αμβλύνει τις επιπτώσεις αλλά και να αδράξει τις όποιες ευκαιρίες. Υπό αυτό το πρίσμα, νέοι καταναγκασμοί, νέες ανάγκες αλλά και νέοι στόχοι οδηγούν σε ιδιόμορφα αστικά μορφώματα και αλλαγές στον αστικό χώρο.

Οι αλλαγές στην κοινωνική διαστρωμάτωση που διαμορφώθηκαν κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης αλλάζουν ριζικά υπό τις αυξανόμενες πιέσεις της οικονομικής κρίσης που καταλήγουν στην πτωχοποίηση μέρους του αστικού πληθυσμού και στην κοινωνική ευπάθεια που εκφράζεται με διάφορες μορφές (ανεργία, νεανική ανεργία, NEETs κλπ) αλλά και λόγω της εισροής οικονομικών μεταναστών και προσφύγων που έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του επιπέδου φτώχειας και την δημιουργία περισσότερων ευπαθών και ευάλωτων ομάδων. Μέσα σε αυτή την νέα κοινωνική πραγματικότητα, συντελέστηκε παράλληλα η συγχώνευση των δήμων μέσω του Προγράμματος Καλλικράτης και διογκώθηκαν οι υποχρεώσεις και αρμοδιότητες της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Μπροστά σε αυτή την πρόκληση, ο Δήμος Αθηναίων, φαίνεται να προσπαθεί να σχεδιάσει, να οργανώσει, και να εφαρμόσει ένα σχετικά αποτελεσματικό πρόγραμμα κοινωνικής πολιτικής το οποίο σταθμίζει τα έντονα κοινωνικά προβλήματα και σε αρκετά ικανοποιητικό βαθμό φαίνεται να ελέγχει τον κοινωνικό αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση. Δυστυχώς όμως, με βάση τα στοιχεία που συλλέχθηκαν από την έρευνα, οι προσπάθειες αυτές του Δήμου Αθηναίων περιορίζονται μόνο σε προγράμματα και δράσεις ενίσχυσης και αποκατάστασης ευάλωτων και ευπαθών ομάδων ενώ απουσιάζουν πολιτικές που αφορούν στον αστικό σχεδιασμό προς αποφυγή του κοινωνικού αποκλεισμού. Και αυτό γιατί όπως έχει διαφανεί από την βιβλιογραφική ανασκόπηση ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι εγγενώς χωρικός (ESPON-TIPSE & Κυβέλου, 2014).

Ύστερα από την ερευνά μας και σύμφωνα με τα όσα αντλήσαμε από τον ίδιο τον Δήμο μέσω επιτόπου συναντήσεων και συνεντεύξεων αλλά και σχετικών συνεδρίων με την παρουσία του Δήμου³ αλλά και μέσω του υλικού, των πληροφοριών και των στοιχείων που παρασχέθηκαν, η έλλειψη πολιτικών που αφορούν τον αστικό σχεδιασμό οφείλεται κυρίως στην αδυναμία πρόσβασης του Δήμου στις απαραίτητες χρηματοδοτήσεις αλλά και στην έλλειψη των απαραίτητων αρμοδιοτήτων που θα του προσέδιδαν σχετική διοικητική και οικονομική/διαχειριστική αυτονομία ώστε να είναι σε θέση να υλοποιεί στοχευμένα

³ Συνέδριο ΣΕΠΟΧ

τα προγράμματα και τις δράσεις του. Σε αυτή την περίπτωση είναι εύλογο ότι το πρόβλημα ανάγεται στην σχέση Κράτους – Αυτοδιοίκησης στις συνθήκες που δημιούργησε η κρίση⁴. Τελικώς με βάση τα παραπάνω η κοινωνική πολιτική του Δήμου δεν μπορεί να εκφραστεί όπως θα έπρεπε στον χώρο και κατά συνέπεια στον αστικό σχεδιασμό λόγω τόσο της μη πρόσβασης του Δήμου στις απαραίτητες χρηματοδοτήσεις όσο και της έλλειψης μητροπολιτικών αρμοδιοτήτων. (ΟΟΣΑ, 2015)

Σχετικά παραδείγματα που αναδεικνύουν τα παραπάνω είναι τα παρακάτω:

- i. Η μη άμεση πρόσβαση του Δήμου στο Ταμείο Ασύλου, Μετανάστευσης και Κοινωνικής ένταξης (AMIF). Το Ταμείο δημιουργήθηκε για την περίοδο 2014-2020 με σκοπό να προωθήσει την αποτελεσματική διαχείριση των μεταναστευτικών ρευμάτων και την εφαρμογή, την ενίσχυση και την ανάπτυξη μιας κοινής προσέγγισης της Ένωσης για το άσυλο και την μετανάστευση. Το ταμείο της AMIF θα μπορούσε να συμβάλει στην επίτευξη τεσσάρων ειδικών στόχων όπως:
 - Το Άσυλο: Ενίσχυση και ανάπτυξη του Κοινού Ευρωπαϊκού Συστήματος Ασύλου, εξασφαλίζοντας ότι η νομοθεσία της Ε.Ε στον τομέα αυτό εφαρμόζεται αποτελεσματικά και ομοιόμορφα.
 - Η Νόμιμη Μετανάστευση και Κοινωνική ένταξη: Υποστήριξη της νόμιμης μετανάστευσης προς τα κράτη μέλη της Ε.Ε σύμφωνα με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και προώθηση της αποτελεσματικής ένταξης υπηκόων τρίτων χωρών.
 - Η Επιστροφή: Ενίσχυση δίκαιων και αποτελεσματικών στρατηγικών επιστροφής, οι οποίες συμβάλλουν στην καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης, με έμφαση στην βιωσιμότητα και την αποτελεσματικότητα της διαδικασίας επιστροφής.
 - Η Αλληλεγγύη: Να διασφαλιστεί ότι τα κράτη μέλη της Ε.Ε που πλήττονται περισσότερο από τις ροές μετανάστευσης και ασύλου μπορούν να βασίζονται στην αλληλεγγύη από άλλα κράτη της Ε.Ε. Το ταμείο δημιουργεί μηχανισμό οικονομικής αλληλεγγύης για την υποστήριξη των προσπαθειών των κρατών μελών να βελτιώσουν την διαχείριση της επιστροφής σε όλες τις διαστάσεις της, μέσω της χρήσης της έννοιας της ολοκληρωμένης διαχείρισης των επιστροφών, με προτίμηση στην εθελοντική επιστροφή και με στόχο την υποστήριξη δίκαιης και αποτελεσματικής εφαρμογής κοινών προτύπων για την επιστροφή. Το ταμείο υποστηρίζει επίσης κοινές δράσεις επιστροφής συμπεριλαμβανομένων αρκετών κρατών μελών. Στην χώρα μας τους πόρους του Ταμείου αυτού διαχειρίζεται το κεντρικό κράτος και συγκεκριμένα το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του πολίτη, όπως επίσης και πόροι από άλλα Ευρωπαϊκά προγράμματα και επιχορηγήσεις διαχειρίζονται άλλα υπουργεία, όπως το Υπουργείο Ανάπτυξης. Η τοπική αυτοδιοίκηση και κατά συνέπεια και ο Δήμος Αθηναίων στερούνται άμεσης πρόσβαση σε αυτές τις επιχορηγήσεις. Είναι ωστόσο χαρακτηριστικό ότι από διάφορες Ενώσεις πόλεων και από το ESPON (Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για

⁴ βλ. και Kyvelou S. Marava N. “From centralism to decentralisation and back to recentralisation : findings and lessons learnt from the Greek experience”, in “The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe, 2016” (Jose Ruano & Marius Porfiroiu eds)

την χωρική ανάπτυξη και συνοχή) προτείνεται ρητά να υπάρξει άμεση πρόσβαση των πόλεων στο Ταμείο Ασύλου και μετανάστευσης (Κυβέλου, 2015)⁵

- ii. Άλλα εργαλεία που θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει ο Δήμος στην κατεύθυνση ενός αποτελεσματικού αστικού σχεδιασμού που θα άρει ορισμένους χωρικούς αποκλεισμούς είναι οι Ο.Χ.Ε [Ολοκληρωμένες Χωρικές Επενδύσεις – Βιώσιμης Αστικής Ανάπτυξης (Β.Α.Α)].
- iii. Επίσης θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη και να αποκτήσουν επαναληπτική αξία δράσεις των μη κυβερνητικών οργανισμών (Μ.Κ.Ο) που απευθύνονται σε ευάλωτες και ευπαθείς κοινωνικά ομάδες και αφορούν σε διάφορα πολύ σημαντικά ζητήματα όπως η παροχή στέγασης, χαρακτηριστικά μπορεί να αναφερθεί το παράδειγμα της πολυκατοικίας των Εξαρχείων.

Η απουσία, ή έστω η μικρότερη ένταση των αρνητικών επιπτώσεων της εγκατάστασης ατόμων που εμπίπτουν στις ευπαθείς και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες σε συγκεκριμένες αστικές περιοχές της πόλης, συνδέεται κυρίως με τις οικονομικές δομές, την οικιστική δομή της πόλης και τους τρόπους απόκτησης κατοικίας. Η Αθήνα συνεπώς προστατεύεται από εντονότερες αρνητικές κοινωνικές συνέπειες, όχι μέσω πολιτικών δράσεων για την αντιμετώπιση τους, αλλά λόγω παραδοσιακών οικονομικών, πολεοδομικών και κοινωνικών δομών, οι οποίες έδρασαν ανασχετικά. Οι δομές αυτές όμως δεν είναι ούτε άφθαρτες, ούτε θα λειτουργούν πάντα με ανάλογο θετικό τρόπο και κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες.

Συνεπώς γίνεται επιτακτική η ανάγκη, λήψης μέτρων από την πλευρά της Δημοτικής Αρχής για την λήψη μέτρων ώστε ο αστικός σχεδιασμός της πόλης όχι μόνο να μην επιτρέψει την περιθωριοποίηση συγκεκριμένων ομάδων, αλλά ακόμα καλύτερα να την προλαμβάνει και σε ένα περαιτέρω βήμα να δίνει δυνατότητες επανένταξης.

⁵ βλ. Και άρθρο με τίτλο «Οι πόλεις περισσότερο ενεργές από τα κράτη στη διαχείριση του προσφυγικού : http://www.huffingtonpost.gr/stella-kyvelou/-_2946_b_8769512.html

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Adams D., (1994), *Urban Planning and the Development Process*, London and New York: Routledge.
- Alesina, A. & Glaeser, E. (2009). Η καταπολέμηση της φτώχειας στην ΗΠΑ και την Ευρώπη. Αθήνα: Πόλις
- Beriatos E., Colman J., (2002), *The Pulsar Effect in Urban Planning*, University of Thessaly, Volos: University of Thessaly Press.
- Couch C., Fraser C., Percy S. (ed), (2003), *Urban Regeneration in Europe*, Oxford:Blackwell.
- Chorafopoulous, K. and Karvounis, A. (2005): “*Strategic spatial planning: Impact of Mega-Events on metropolitan economies and societies – the Olympic Games in Athens II*”, *The Impact of the Olympic Games in Municipality of Amaroussion – an initial assessment*, Municipality of Maroussi.
- Delladetsimas P. M., (2004), “The Olympic Village: A Redevelopment Marathon in Greater Athens”, in A, Moulaert F. (ed.), *The Globalized City: Economic Restructuring and Social Polarization in European Cities*, Oxford: Oxford University Press pp. 65-89.
- Derruau M. (2001), *Ανθρωπογεωγραφία*, 2η έκδοση, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (μεταφ. Πρεβελάκης Γ.).
- Downs A., (1999), “Some Realities about Sprawl and Urban Decline”, *Housing Policy Debate*, Volume 10, Issue 4, Fannie Mae Foundation pp. 955-974.
- Edwards M., Karadimitriou N., Magalhães C, (ed.), (2003), *London Borough of Tower Hamlets Central Stepney SRB: Final Evaluatio*, London.
- Edwards M., (2001), “City Design: What Went Wrong at Milton Keynes”, *Journal of Urban Design*, Vol. 6, No. 1, 87-96
- Emglan J., *Retail Impact Assessmen. A guide to best practice*, London and New York: Routledge.
- European New Towns Platform, (2003), *Community intervention instruments for a European Cohesion Policy beyond 2006*, Belgium.
- Government’s Responce to the Transport, Local Government and the Regions Committee Report: “The New Towns: Their Problems and Future”, Presented to Parliament November 2002, Published: TSO(The Stationery Office).
- Hall P., (2002), *Cities of tomorrow: an intellectual history of urban planing and desing in the twentieth century*, 3rd ed., Oxford: Blackwell.
- Hall P. (1975), *Urban and regional planing*, London:Penguin Books.
- Hansen N., Higgins B., Savoie D. J. (ed), (1990), *Regional Policy in a Changing World: Regional Change and Regional Development Planning in Postwar France*, New York & London: Plenum Press.
- Intensive Programme (IP) (2003-2004), “*Starategis Spatial Planning I: Impact of Mega Events on Metropolitan Economies & Societies – The Olympic Games In Athens*”, Department of Geography, Harokopio University, Athens.
- Intensive Programme (IP) (2004-2005), “*Starategis Spatial Planning II: Impact of Mega Events on Metropolitan Economies & Societies – The Olympic Games In Athens*”, Department of Geography, Harokopio University, Athens.
- International Bank for Reconstruction and Development (2013). The World Bank: *Planning, Connecting, and Financing Cities--Now, Priorities for City Leaders*
- International Bank for Reconstruction and Development (2015). The World Bank: Report No: AUS8539 World Inclusive Cities Approach Paper

- Kyvelou S. Marava N. "From centralism to decentralisation and back to recentralisation : findings and lessons learnt from the Greek experience", in "The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe, 2016" (Jose Ruano & Marius Porfiroiu eds)
- Ward S. V., (2004), *Planing and urban change*, London: Sage Publications.
- Zifou M., Serraios K., (2005), "*The impacts of major transportation infrastructure on the form and function of the urban spaceQ the case of the Athens urban freeway*", National Technical University of Athens, Department of Urban and Regional Planning.

Ελληνική

- Αμίτσης, Γ., Ν. (2006). Η ευρωπαϊκή στρατηγική κοινωνικής ένταξης. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Αραβαντινός Ι. Α., (1997), Πολεοδομικός Σχεδιασμός, Για μία βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου, Αθήνα: Εκδόσεις Συμμετρία.
- Αραβαντινός Ι. Α., (1986), Πολεοδομικός Σχεδιασμός, Θέματα από τη θεωρία και την πρακτική, Αθήνα: Β' Έκδοση.
- Βεργέτη, Μ. (2010). Παλιννόστηση και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αθήνα: Αφοί Κυριακίδοι
- Βινιέρης, Δ. & Παπαθεοδώρου, Χ. (2003). Η Κοινωνική Πολιτική στην Ελλάδα: Προκλήσεις και Προοπτικές. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γετίμης Π. (1994), Οικιστική Πολιτική Στην Ελλάδα, τα όρια της μεταρρύθμισης, 2^η Έκδοση, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσεάς.
- Γετίμης Π., Καυκαλάς Γ., Μαραβέγιας Ν. (επιμ.), (1994), Αστική Και Περιφερειακή Ανάπτυξη, Θεωρία-ανάλυση και πολιτική, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Γεώργμας, Κ., Δ. (2006). Παγκοσμιοποίηση και Φτώχεια. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Γιαννακούρου Γ., Οικονόμου Δ., (1993), «Η οικιστική πολιτική μετά τους νόμους 2145/1993, 2052/1992 και 1947/1991», Τόπος, 6/1993, σσ. 173-190.
- Γιαννακούρου Γ. (2004), «Πολιτική γης. Ιστορική αναδρομή ρυθμίσεων πολιτικής γης ιδιοκτησιακού καθεστώτος και πολιτική γης», Επιμορφωτικό πρόγραμμα για ΠΕ Μηχανικούς, Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης, Μάρτιος 2004, Αθήνα.
- Δελλαδέτσιμας Π. Μ., « Αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος, η μικρή και η μεγάλη κλίμακα της πόλης», Τεχνικά Χρονικά, ΤΕΕ, 5/90.
- Δελλαδέτσιμας Π. Μ., « Η έννοια της Βιώσιμης Ανάπτυξης, ο Σχεδιασμός του Χώρου και η Περίπτωση της Ελλάδας», Τόπος, 12/1997, σσ. 31-53.
- Δελλαδέτσιμας Π. Μ., (2004). «Η τρέχουσα δυναμική της ανάπτυξης της Αθήνας: συμβατικό- νέο πρότυπο και έργα υποδομής», Γεωγραφίες, Τεύχος 7 Καλοκαίρι 2004, Αθήνα: Εξάντας, σελ.50-51.
- Δελλαδέτσιμας Π. Μ., Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, τμήμα Γεωγραφίας, Σημειώσεις μαθήματος «Χρήσεις γης και διαχείριση εγγείου αποθέματος», εαρινό εξάμηνο (2003- 2004).
- Δημητρακόπουλου Α. Ζ., Η κηπούπολης Φιλοθέη και ο οικοδομικός συνεταιρισμός των εν Φιλοθέη υπαλλήλων Εθνικής Τραπέζης (Φιλοθέη: 1973).
- Δημουλάς, Κ., Έξαρχος, Γ., Μουσούρου, Λ., Μουσιδής, Α., Ρομπόλης, Σ., Τσιάκαλος, Γ., Ψημμένος, Ι. (1998). Κοινωνικός αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία. Αθήνα: Gutenberg
- Duflo, E. (2010). Η πάλη κατά της φτώχειας. Αθήνα: Πόλις
- Fitoussi, J.- P. (1997). Η απαγορευμένη συζήτηση. Αθήνα: Κριτική
- Ελαφρός Γ., «Εμπορικά "Κολοσσαία" για άρτων και θεάματα. Μεγαθήρια τύπου Mall και Attica φέρνουν νέα ήθη σε ψυχαγωγία και κατανάλωση» ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 1/1/2006.
- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Τομέας Πολεοδομίας & Χωροταξίας, Ερευνητικό Πρόγραμμα: «Στρατηγικό Πλαίσιο Χωρικής Ανάπτυξης Για Την Αθηνά-Αττική», Υ.ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ., Αθήνα, Ιούνιος 2004
- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Συμπληρωματικές Σημειώσεις για το Μάθημα «Πολεοδομία Ι», Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Χειμερινό εξάμηνο 1996-97.

- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Ανάλυση Προοπτικών του Δήμου Αμαρουσίου στον Ορίζοντα 200+ , Ά Φάση 1999.
- Εφημερίς της κυβερνήσεως (2003), , Νόμος υπ' αριθ. 3207, Αρ. Φύλλου 302, Άρθρο 6: Θέματα Ολυμπιακής φιλοξενίας στον υπερτοπικό Ολυμπιακό πόλο του Ολυμπιακού Αθλητικού Κέντρο της Αθήνας, τεύχος πρώτο.
- Hertz, N. (2006). Η βόμβα του παγκόσμιου χρέους. Αθήνα: Κριτική
- Ιμάμ, Μ. & Τσακηρίδη, Ο. (2003). Μουσουλμάνοι και κοινωνικός αποκλεισμός. Αθήνα: Α. Α. Λιβάνη.
- Κανέλλης Β., « Ισχυρό Επενδυτικό Ενδιαφέρον Γύρω από το Μαρούσι: Οι τιμές των ακινήτων», RED (Real estate & Development), Τεύχος 26-27, Ιούλιος-Αύγουστος 2002, σελ. 50-55.
- Καράγιωργας, Σ., Γεωργακόπουλος, Θ., Καραντινός, Δ. (1999). Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Κασιμάτη, Κ. (1998). Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αθήνα: Gutenberg
- Κατσούλης, Η. (2005). Διαστάσεις του Κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα (συλλογικό). Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Κοσμάκη Π., (1991), Σχεδιασμένοι οικισμοί στην Αθήνα του Μεσοπολέμου-πρότυπα, εξέλιξη και επιδράσεις στο μεταβαλλόμενο αστικό χώρο Διδακτορική διατριβή, ΕΜΠ, Τμ. Αρχιτεκτόνων, Αθήνα.
- Κυβέλου, Σ. (2016). Αναθεωρώντας τον Αστικό Σχεδιασμό στις συνθήκες Φτώχειας και Κοινωνικού Αποκλεισμού. *The Huffington Post* (<http://www.huffingtonpost.gr/ieiiii-ieiiee/- 3417 b 8920812.html>, 7.10.2016)
- Κυβέλου Στ., Η χωρική διάσταση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, Συνέδριο ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ, «Κοινωνικός αποκλεισμός, περιφερειακοί δείκτες, χωρική δικαιοσύνη», Πάντειο Πανεπιστήμιο, 21 Ιανουαρίου 2014
- Κυβέλου Στ., Παπαδάκης Ν., « Φτώχεια, νεανική ανεργία, κοινωνική ευπάθεια και η πρόκληση για ευημερία «χωρίς αποκλεισμούς» σε παράκτιες και νησιωτικές περιοχές : όψεις και προτάσεις ολοκληρωμένης χωρικής ανάπτυξης» στο Κυβέλου Στ.(επιμ.) "Θαλάσσια χωρικά ζητήματα",»Εκδόσεις ΚΡΙΤΙΚΗ, 2016
- Κυβέλου Στ., «Από τη χωροταξία στη χωροδιαχείριση : η έννοια του στρατηγικού χωρικού σχεδιασμού και της εδαφικής συνοχής στην Ευρώπη», Εκδόσεις ΚΡΙΤΙΚΗ, 2010
- Λαμπροπούλου Χ., «Mallmania, φεστιβαλ shopping σε ναό "mede in USA"» ΠΡΩΤΟ ΘΕΜΑ, 8/1/06.
- Λάμπρου Κ., Ελεύθερο ωράριο ο στόχος των μεγάλων εμπορικών κέντρων ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ- 05/02/2005
- Λάμπρου Κ., Εμπορικά Κέντρα 220.000 τ.μ. ανατρέπουν το σκηνικό αγοράς, ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ - 21/05/2005
- Landes, D., S. (2005). Ο πλούτος και η φτώχεια των Εθνών. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη.
- Μαλούτας Θ., (2000), Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας: Οι Πόλεις, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, Βόλος: Πανεπιστημιακή Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Μαλούτας, Θ. (2008). «Κοινωνική κινητικότητα και στεγαστικός διαχωρισμός στην Αθήνα: Μορφές διαχωρισμού σε συνθήκες περιορισμένης στεγαστικής κινητικότητας», στο Δ. Εμμανουηλίδου, κ.ά. (Επιμ). *Κοινωνική και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21^{ου} Αιώνα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

- Μοδινός Μ., Ευθυμιόπουλος Η., (2000), Βιώσιμη Πόλη, Αθήνα: Στοχαστής, Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Ερευνών.
- Μπλέτα, Π. (2013). Το δόγμα της φτώχειας. Αθήνα: Δομή
- Mitchell R. S., Vickers J. M., (2003), Working Paper: *The Impact of the Jubilee Line Extension of the London Underground Rail Network on Land Values*, Lincoln Institute of Land Policy.
- Municipality of Maroussi “Olympic Games and Maroussi”, January 2004, Maroussi Towards 2004.
- Οικονόμου, Χ. & Φερόνας, Α. (2006). Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός στις σύγχρονες κοινωνίες. Αθήνα: Διώνικος
- Οικονόμου Δ., Πετράκος Γ. (επιμ.), (1999), Η ανάπτυξη των Ελληνικών πόλεων. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας-Gutenberg.
- Παναγιώτατος Ε. (1983), Θέματα Ανάπτυξης Του Χώρου, Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
- Πετμεζίδου, Μ., Παπαθεοδώρου, Χ., Παπαδοπούλου, Β., Καραμεσίνη, Μ., κ.ά. (2004). Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αθήνα: Εξάντας.
- Pinol J. L., (2000), Ο κόσμος των πόλεων τον 19ο αιώνα, Αθήνα: Πλέθρον (μεταφ. Δουράμπεη Ι., Κάννερ Ε., Μπουρνόβα Ε.).
- Ράπτη Θ. Ν.,(2004), Γεωγραφικά δίκτυα πολυεθνικών βιομηχανικών επιχειρήσεων: Η περίπτωση της PECHINEY στην Ελλάδα, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας, Μυτιλήνη.
- Σπυριδωνίδης Κ.Β., «Ο αστικός σχεδιασμός από το μοντερνισμό στο μεταμοντερνισμό», Τόπος, 2/1991, σσ. 3-32.
- Σταματίου Ε., (2002),Πολεοδομικός σχεδιασμός και οικιστική ανάπτυξη- Η εξέλιξη της “Ιδιωτικής Πολεοδόμησης” από την έναρξη του θεσμού έως σήμερα, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης.
- Σοφούλης Κ. Μ., (1989), Προγράμματα ενεργού πολεοδομίας Ξάνθης και Κομοτηνής: Μελέτη Εκτίμησης Αποτελεσμάτων, Οριστική Έκθεση, Αθήνα.
- Τσαγκαράτος Σ. (επιμ.), ΑΣΠΑ α.ε., « Τεύχος Μελέτης για την υποστήριξη των τελικών νομοθετικών ρυθμίσεων που προωθούνται και αφορούν πολεοδομικά θέματα του έργου: Χωριό Τύπου Ολυμπιακών Αγώνων, στο Δήμο Αμαρουσίου», Αθήνα, Μάιος 2003.
- Τσιρώνης, Χ. (2003). Κοινωνικός αποκλεισμός και εκπαίδευση στην ύστερη νεωτερικότητα. Αθήνα: Βάνιας.
- Φατούρος Δ., Αξαρχλή Κ., Αραχωβίτης Γ., Χατζημιχάλης Κ., (1979), Μελέτες για την Κατοικία στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Φερόνας, Α. (2004). Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός σε Ευρώπη και Ελλάδα. Αθήνα: Σάκκουλα
- Φιλιππίδης Δ., (1990), Για την Ελληνική πόλη. Μεταπολεμική εμπειρία και μελλοντικές προοπτικές, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Φωκά, Ι. (1994). *Περίπατοι στην Αθήνα και την Αττική*. Αθήνα: Κέδρος
- Φωτιάδης Μ., Μασουρίδης Π., «Άσπρα Σπίτια Βοιωτίας. Πρώτη εφαρμογή του νέου ρυθμιστικού σχεδίου: 160 κατοικίες», Θέματα χώρου & Τεχνών, 16/1985, σελ.129
- Χρυσικόπουλου Ν., Κατοικία: Κερδίζουν πόντους τα οργανωμένα συγκροτήματα ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ - 03/04/2005

Παράρτημα Ι
ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Πολιτικές αντιμετώπισης της φτώχειας και των κοινωνικών διακρίσεων μέσα από τον αστικό σχεδιασμό στον Δήμο της Αθήνας

A. Στοιχεία ερωτώμενου– Αρμόδιοι επικοινωνίας

Δήμος	
Τομέας	
Στελέχη που συνεργάστηκαν (ιδιότητες)	
Πολιτικός προϊστάμενος	
Στοιχεία επικοινωνίας	
Ημερομηνία συμπλήρωσης	

B. Αποτίμηση υφιστάμενης κατάστασης σε ζητήματα κοινωνικών διακρίσεων και αποκλεισμού στα διοικητικά όρια του δήμου.

1. Τι είδους προβλήματα κοινωνικών διακρίσεων αντιμετωπίζει ο δήμος;
2. Ποιες κοινωνικές ομάδες αφορούν;
3. Ποιες πολιτικές- παρεμβάσεις αντιμετώπισης εφαρμόζετε;
4. Ποια κενά διαπιστώνεται ή ποιες αδυναμίες στις πολιτικές αυτές;
5. Υπάρχουν προτάσεις για νέες δράσεις; Ποιες είναι αυτές;

Γ. Οργανωτική Δομή και Τοπική Κοινωνική Πολιτική

1. Κατανομή Αρμοδιοτήτων και ρόλων μεταξύ Κοινωνικής Υπηρεσίας και ΝΠΔΔ (όπου υπάρχουν)
2. Κύριες Λειτουργίες και Ιεράρχησή τους
3. Συμμετοχή σε Προγράμματα ΕΣΠΑ ή άλλα
4. Τοπικές Συνεργασίες – Κοινωνική Μόχλευση
5. Ποιες από τις παρακάτω κοινωνικές δομές λειτουργούν στο δήμο;

Είδος δομής	Εκτίμηση πλήθους εξυπηρετούμενων ανά δομή	Σχόλια- Παρατηρήσεις
Βρεφικοί, Παιδικοί και Βρεφονηπιακοί Σταθμοί		
Βρεφονηπιακοί Σταθμοί Ολοκληρωμένης Φροντίδας		
Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών (Κ.Δ.Α.Π.)		
Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών με Αναπηρία (Κ.Δ.Α.Π.-ΜΕ.Α)		
ΚΑΠΗ		
ΚΗΦΗ		
Δημοτικά Ιατρεία		
Κοινωνικό Παντοπωλείο		
Κοινωνικό Φαρμακείο		
Κοινωνικό Μαγειρείο (Παροχή Συσσιτίων)		
Τράπεζα Χρόνου		
Γραφείο Διαμεσολάβησης		
Υπνωτήρια		
Κοινωνικό Ανταλλακτήριο		
Κοινωνική Δομή για Γυναίκες (συμβουλευτική υποστήριξη)		
Άλλο:		

6. Κοινωνική Δικτύωση (με τοπικούς φορείς, την τοπική κοινωνία, την επιχειρηματική κοινότητα κ.λπ.)

7. Είδος Δράσεων, Βασικές Κατηγορίες Ωφελούμενων

8. Εθελοντισμός

9. Κοινωνική Λογοδοσία

Δ. Προώθηση της κοινωνικής ένταξης και καταπολέμηση της φτώχειας και οποιωνδήποτε διακρίσεων

1. Αναφορά για έρευνες ή διαδικασίες εντοπισμού ομάδων σε επικινδυνότητα

2. Ειδική αναφορά για «σύστημα» (ή συστήματα, ή μεθοδολογίες ή διαδικασίες κ.λπ.) υποδοχής Ωφελουμένων/ Δικαιούχων, συντονισμού, καταγραφής και επικαιροποίησης των Δικαιούχων παροχής Κοινωνικών Παροχών και Υπηρεσιών από το Δήμο

3. Ποιες από τις παρακάτω κοινωνικές ομάδες υπάρχουν στο δήμο;

Είδος δομής	Εκτίμηση πλήθους εξυπηρετούμενων ανά δομή	Σχόλια- Παρατηρήσεις
Ευάλωτες κοινωνικές ομάδες		
Άτομα με αναπηρίες (σωματικές ή ψυχικές ή νοητικές ή αισθητηριακές)		
Εξαρτημένα ή απεξαρτημένα από ουσίες άτομα		
Οροθετικοί		
Φυλακισμένοι/αποφυλακισμένοι		
Ανήλικοι παραβάτες		
Ειδικές κοινωνικές ομάδες		
Άνεργοι		
Άνεργοι χωρίς κάρτα ανεργίας ΟΑΕΔ		

Άνεργοι άνω των 54 μέχρι και 65 ετών		
Μέλη πολύτεκνων οικογενειών με χαμηλό οικογενειακό εισόδημα		
Αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών		
Γυναίκες, θύματα κακοποίησης		
Παιδιά, θύματα κακοποίησης		
Μετανάστες		
Πρόσφυγες και Αιτούντες άσυλο		
Παλινοστούντες		
Λοιπές κοινωνικές ομάδες		
Νοικοκυριά χωρίς κανέναν εργαζόμενο		
Περιθωριοποιημένες Κοινότητες		
Άστεγοι ή άτομα που έχουν αποκλειστεί από την στέγαση		
Φτωχοί Εργαζόμενοι με χαμηλό οικογενειακό εισόδημα		
Φτωχοί Συνταξιούχοι με χαμηλό οικογενειακό εισόδημα		
Ηλικιωμένοι (άνω των 65 ετών) χωρίς Ασφάλιση Υγείας		

Ε. Προτεινόμενες Ειδικές- Στοχευμένες Δράσεις που συνδέονται με γεωγραφικές περιοχές/ στοχευμένες ομάδες του Δήμου που επηρεάζονται περισσότερο από τη Φτώχεια

1. Χωρική Αποτίμηση των Ομάδων Στόχου σε συγκεκριμένη/νες Περιοχή/ές του Δήμου που πλήττονται περισσότερο από τη Φτώχεια ή στις οποίες, στοχευμένες

Ομάδες αντιμετωπίζουν τον υψηλότερο κίνδυνο διακρίσεων ή κοινωνικό αποκλεισμό, με ειδική μέριμνα στις περιθωριοποιημένες κοινότητες και τα άτομα με αναπηρία

Γεωγραφικός Προσδιορισμός της «Περιοχής Ολοκληρωμένης Παρέμβασης» (Π.Ο.Π.)

Τεκμηρίωση των Ειδικών Χαρακτηριστικών και Αναγκών της προτεινόμενης «Περιοχής Ολοκληρωμένης Παρέμβασης» (Π.Ο.Π.)

2. Στρατηγική Αντιμετώπισης των Ειδικών Αναγκών στην Π.Ο.Π. και «Τύποι» Δράσεων που προτείνονται στο πλαίσιο της Ολοκληρωμένης Προσέγγισης